

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 4
Том 1

Ужгород-2018

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Зимомря І.М. – *д.філ.н., професор*

Заст. гол. редактора: Качмар О.Ю. – *к.філ.н.*; Зикань Х.І. – *к.філ.н.*

Відповідальний секретар: Рошко С.М. – *к.філ.н.*

Члени редколегії: Бездір Н.П. – *д.філ.н., професор*

Зимомря М.І. – *д.філ.н., професор*

Лизанець П.М. – *д.філ.н.*

Пахомова С.М. – *д.філ.н., професор*

Печарський А.Я. – *д.філ.н., професор*

Полюжин М.М. – *д.філ.н., професор*

Циховська Е.Д. – *д.філ.н., професор*

Вереш М.Т. – *к.філ.н.*

Гульпа Д.В. – *к.філ.н.*

Дерке М.Ж. – *к.філ.н.*

Жовтані Р.Я. – *к.філ.н., доцент*

Нодь Н.Й. – *к.філ.н.*

Суран Т.І. – *к.філ.н.*

Талабірчук О.Ю. – *к.філ.н.*

Томенчук М.В. – *к.філ.н.*

Bialek Edward – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*

Gierczyńska Danuta – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*

Nowakowska Katarzyna – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*

Pusztay János – *доктор наук, професор (Угорщина, Словаччина)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 7 від 31.08.2018 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Агафонова А.М. ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ ТА НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ В ЕПІСТОЛЯРІЇ АНАТОЛІЯ ДОБРЯНСЬКОГО.....	7
Бабій І.О., Семенюк О.А. МЕТАФОРИЧНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ В. ШЕВЧУКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ПТАХИ З НЕВИДИМОГО ОСТРОВА»).....	11
Лопата В.О. ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ ТИПИ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ДІССЛОВАМИ НЕПОВНОЇ ОСОБОВОЇ ПАРАДИГМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО, ПСИХОФІЗИЧНОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ.....	16
Ус Г.Г. СЕМАНТИКА ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОРМИ.....	22

РОЗДІЛ 2

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Гошилик Н.С., Себій М.С. ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА КАНАДИ ДЖАСТІНА ТРЮДО.....	26
Доскач К.В. ТРАДИЦІЙНИЙ, КОГНІТИВНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНА ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ МОВНОЇ ОДИНИЦІ.....	30
Заболотська О.В. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЯГНЕННЯ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В АМЕРИКАНСЬКИХ СИТКОМАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛУ “SEX AND THE CITY”).....	35
Кирилова В.М. ДЕЯКІ ВНУТРІШНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОЗИТИВНОЇ ТА НЕГАТИВНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОЦІНКИ В СИНОНІМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	41
Клочко С.О. МОВНА ОСОБИСТІТЬ НЕЛЬСОНА МАНДЕЛИ У ПЛОЩИНІ ЕКОЛІНГВІСТИКИ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИКИ.....	44
Кузнецова М.О. МЕДІА-КОНВЕРГЕНЦІЯ: НИТКА АРІАДНИ ЧИ СКРИНЬКА ПАНДОРИ ДЛЯ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ КІБЕРПРОСТОРІ?.....	51

РОЗДІЛ 3

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Зимомря Н.И., Зимомря М.Н. ПЕРЕВОД СКАЗКИ КАК ЯЗЫКОВАЯ МОДЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ.....	56
Кучма Т.В. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ ДУША В ПЕРЕКЛАДІ М. ЛУКАША (НА МАТЕРІАЛІ ТРАГЕДІЇ Й.В. ГЕТЕ «ФАУСТ»).....	60
Моркотун С.Б., Вигівський В.Л., Башманівський О.Л. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ НОВИН В УМОВАХ ЗІТКНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ.....	64
Смирнова М.С., Канна В.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АРГО З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ФІЛЬМУ ХХ СТОЛІТТЯ).....	69
Тkachuk T.I., Pslavska I.B. CULTURAL TRANSLATION VS CULTURAL APPROPRIATION.....	73
Шмігер Т.В. ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПЕРЕКЛАД У ПЕРЕДМОВАХ ДО УКРАЇНСЬКИХ КНИГ XVII СТОРІЧЧЯ.....	78

РОЗДІЛ 4

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Полищук О.В. ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЕВРОПЕЙСКИХ И УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ КАК НОСИТЕЛЕЙ ИНФОРМАЦИИ О РОДЕ ЗАНЯТОСТИ ЧЕЛОВЕКА.....	84
---	----

Фенюк Л.Д. ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ).....	90
---	----

РОЗДІЛ 5

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Ван Сяююй. НОМО РОЛІТІКОН В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА 1880–1900-Х РОКІВ: ДО ПРОБЛЕМИ ЛЮДСЬКОЇ ДЕСТРУКТИВНОСТІ.....	95
Васильчук М.М. ГУЦУЛЬЩИНА У ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО: ЛІРИЧНЕ «Я» НА ТЛІ КАРПАТ.....	102
Кірячок М.В. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «СМІТНИК ГОСПОДА НАШОГО».....	107
Науменко Н.В. «ВИННА КАРТА» УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНІСТСЬКОЇ ЛІРИКИ.....	112
Романенко Л.В. СУЧАСНА ВІЙНА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І СПОГАДАХ УЧАСНИКІВ.....	117

РОЗДІЛ 6

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Боднар О.Б. СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	122
Зимомря М.І., Зимомря І.М. ВЗАЄМОДІЯ КУЛЬТУР ПІД ЗНАКОМ «АКТИВНОГО РОМАНТИЗМУ».....	127
Ничко О.Я. ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПНІ УТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ РОСІЇ, УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ КНИГИ-НАРИСУ АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОЗАЙКА ДЖОНА СТЕЙНБЕКА «РОСІЙСЬКИЙ ЩОДЕННИК»).....	133

CONTENTS
SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGES**

Ahafonova A.M. FUNCTIONAL-STYLISTIC VALUE OF ONE-MEMBER AND INCOMPLETE SENTENCES IN THE EPISTOLARY BY ANATOLII DOBRIANSKYI.....	7
Babii I.O., Semeniuk O.A. METAPHORIZATION OF V. SHEVCHUK'S ARTISTIC LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF THE NOVELLA, CALLED 'BIRDS FROM AN INVISIBLE ISLAND').....	11
Lopata V.O. FORMAL AND GRAMMATICAL TYPES OF IMPERSONAL SENTENCES WITH VERBS INCOMPLETE PERSONAL PARADIGM IN MARKING OF PHYSICAL, PSYCHOPHYSICAL OR INTELLECTUAL VOICE.....	16
Us G.G. SEMANTICS OF THE VOCABULARY OF UKRAINIAN FAMILY LAW IN THE ASPECT OF THE TERMINOLOGICAL NORMS.....	22

SECTION 2**GERMANIC LANGUAGES**

Hoshlyk N.S., Sebii M.S. LEXICAL PARAMETERS OF THE CONCEPTUAL STYLE OF THE PRIME-MINISTER OF CANADA JUSTIN TRUDEAU.....	26
Doskach K.V. TRADITIONAL, COGNITIVE AND FUNCTIONAL APPROACHES TO DETERMINE THE TERM AS A SPECIALIZED LANGUAGE UNIT.....	30
Zabolotska O.V. SPECIFICITY OF CREATING OF COMICAL EFFECT IN AMERICAN SITUATIONAL COMEDY (CASE STUDY OF SITCOM "SEX AND THE CITY").....	35
Kyrylova V.M. SOME INHERENT LAWS OF POSITIVE AND NEGATIVE DIRECTION OF EVALUATION IN SINOMICS (ON THE MATERIAL OF ENGLISH ADJECTIVES).....	41
Klochko S.O. LANGUAGE PERSONALITY OF NELSON MANDELA THROUGH THE LENS OF ECOLINGUISTICS AND PSYCHOLINGUISTICS.....	44
Kuznetsova M.O. MEDIA CONVERGENCE IN THE DISCOURSE PRACTICES OF THE MODERN ENGLISH CYBERSPACE: ARIADNE'S THREAD OR PANDORA'S BOX?.....	51

SECTION 3**TRANSLATION STUDIES**

Zymomrya N.I., Zymomrya M.N. THE TRANSLATION OF FAIRY TALES AS A LANGUAGE MODEL OF NATIONAL CULTURE.....	56
Kuchma T.V. PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT SOUL IN MYKOLA LUKASH'S TRANSLATIONS (BASED ON TRAGEDY «FAUST» BY J.W. VON GOETHE).....	60
Morkotun S.B., Vyhivskiy V.L., Bashmanivskiy O.L. SPECIFICS OF NEWS TEXTS TRANSLATION IN THE CONTEXT OF A CLASH OF POLITICAL INTERESTS.....	64
Smyrnova M.S., Kanna V.Yu. PECULIARITIES OF ARGOT TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN (BASED ON THE CRIME MOVIES SCRIPTS OF THE XX CENTURY).....	69
Tkachuk T.I., Paslavska I.B. CULTURAL TRANSLATION VS CULTURAL APPROPRIATION.....	73
Shmiher T.V. THEORETICAL VIEWS ON TRANSLATION IN THE PREFACES OF UKRAINIAN 17th-CENTURY BOOKS.....	78

SECTION 4**COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS**

Polyshchuk O.V. ANALYSIS OF THE EUROPEAN AND UKRAINIAN ANTHROPONYMS AS INFORMATION BEARERS ABOUT THE KIND OF OCCUPATION IN LINGUISTIC AND CULTURAL STUDIES.....	84
Feniuk L.D. INTERNATIONALISMS OF FRENCH ORIGIN IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES (BASED ON A MATERIAL OF SOCIAL AND POLITICAL VOCABULARY).....	90

SECTION 5

UKRAINIAN LITERATURE

Van Siaoii. HOMO POLITIKON IN THE ARTISTIC PROSE OF IVAN FRANKO DURING 1880–1900: TO THE PROBLEM OF HUMAN DESTRUCTION.....	95
Vasylchuk M.M. HUTSULSHCHUNA IN THE CREATIVE WORK OF BOHDAN LEPKYI: LYRIC «І» ON THE BASIC OF THE CARPATHIAN.....	102
Kiriachok M.V. THE GENRE FEATURES OF THE NOVEL “DUMP OF OUR GOD” BY GALYNA PAHUTIAK.....	107
Naumenko N.V. “WINE CARD” OF UKRAINIAN MODERNISTIC LYRICS.....	112
Romanenko L.V. CONTEMPORARY WAR IN THE WORKS OF UKRAINIAN WRITERS AND MEMOIRS OF PARTICIPANTS.....	117

SECTION 6

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Bodnar O.B. METHODS IN STRUCTURE FORMATION OF A WORK OF ART.....	122
Zymomrya M.I., Zymomrya I.M. THE INTERACTION OF CULTURES UNDER THE SIGN OF “ACTIVE ROMANTICISM”.....	127
Nychko O.Ya. HETEROSTEREOTYPICAL FORMATIONS OF CONCEPTS OF RUSSIA, UKRAINE AND GEORGIA IN PUBLICISTIC DISCOURSE (BASED ON THE PUBLICISTIC SKETCH “A RUSSIAN JOURNAL” BY AMERICAN PROSE WRITER JOHN STEINBECK).....	133

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'367.332'38:82-6

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ ТА НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ В ЕПІСТОЛЯРІЇ АНАТОЛІЯ ДОБРЯНСЬКОГО

FUNCTIONAL-STYLISTIC VALUE OF ONE-MEMBER AND INCOMPLETE SENTENCES IN THE EPISTOLARY BY ANATOLI DOBRIANSKYI

Агафонова А.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри сучасної української мови**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті на матеріалі епістолярної спадщини знаного буковинського літературознавця, громадсько-культурного діяча, мистецтвознавця Анатолія Добрянського проаналізовано особливості функціонування односкладних та неповних речень. Встановлено структурно-семантичні типи односкладних та неповних побудов, що є характерними для епістолярного дискурсу. З'ясовано причини вживання певних типів односкладних речень. Зокрема проаналізовано особливості функціонування означено-особових, неозначено-особових, безособових та номінативних односкладних речень, а також типів неповних речень – контекстуальних та еліптичних. Виявлено ситуації епістолярного дискурсу, в яких переважають ті чи ті типи аналізованих структур.

Ключові слова: епістолярний дискурс, образ автора епістолярного дискурсу, Анатолій Добрянський, односкладні речення, неповні речення.

В статье на материале эпистолярного наследия известного буковинского литературоведа, культурного деятеля, искусствоведа Анатолия Добрянского проанализированы особенности функционирования односоставных и неполных предложений. Установлены структурно-семантические типы односоставных и неполных конструкций, которые характерны для эпистолярного дискурса. Выяснены причины использования определенных типов односоставных предложений. В частности, проанализированы особенности функционирования определенно-личных, неопределенно-личных, безличных и номинативных односоставных предложений, а также типов неполных предложений – контекстуальных и эллиптических. Выявлены ситуации эпистолярного дискурса, в которых преобладают те или иные типы анализированных структур.

Ключевые слова: эпистолярный дискурс, образ автора эпистолярного дискурса, Анатолий Добрянский, односоставные предложения, неполные предложения.

The article provides the analysis of functional peculiarities of one-member and incomplete sentences on the material of the epistolary heritage of the well-known Bukovynian literary critic, a cultural-public figure, and art historian Anatolii Dobriaanskyi. It determines structural-semantic types of one-member and incomplete constructions that are viewed as a characteristic feature of epistolary discourse. The paper elucidates the reasons for using certain types of one-member sentences. In particular, it distinguishes functional peculiarities of the attributive-personal, indefinite-personal, impersonal and nominative one-member sentences, as well as the types of incomplete sentences, including contextual or elliptic ones. The article also reveals situations of epistolary discourse, in which different types of analyzed structures prevail.

Key words: epistolary discourse, image of the author of epistolary discourse, Anatolii Dobriaanskyi, one-member sentences, incomplete sentences.

Постановка проблеми. Образ автора є внутрішнім стрижнем, навколо якого ґрунтується вся лінгвостилістична система епістолярного тексту. Категорія образу автора входить до комплексу засобів суб'єктивної модальності. У зв'язку з цим у коло нашого дослідження потрапляє категорія авторської модальності, яка є обов'язковою категорією тексту (у нашому разі епістолярного). Вважаємо, що слід розглядати цю категорію передовсім як текстову, таку, що реалізує ставлення мовця до дійсності, і таку, що пов'язана з осо-

бистісною оцінкою автором предмета опису. Це, власне, та категорія, що слугує репрезентацією авторського «я» і відображає у мовленнєвому висловленні авторську свідомість.

Епістолярний дискурс, що вирізняється тематичною, композиційною та стилістичною своєрідністю, цілим комплексом культурно значущих особливостей, може бути кваліфікований як комплексний жанр авторського стилю та певного типу дискурсу; це сукупність текстів певної жанрово-стильової належності, за якими стоїть одна

і та ж мовна особистість автора, яку аналізуємо в єдності лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів текстотворення. Основними одиницями дослідження слугують епістоляризми – особливі слова і сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповторну авторську індивідуальність епістолярного дискурсу [1, с. 6].

Структура епістолярного дискурсу – своєрідна, така, що вирізняється з-поміж інших типів дискурсів, скажімо, художнього, розмовного чи публіцистичного. Стилїстичний потенціал реченнєвих репрезентантів у цьому типі дискурсу визначається жанром епістоли та широким функційно-змістовим діапазоном епістолярного тексту – від «сухого», об'єктивного інформування до передачі експресивно-емоційних станів. Саме тому в організації епістолярного дискурсу як цілісної, однорідної субстанції беруть участь різні типи синтаксичних конструкцій. Зокрема, за нашими спостереженнями, осмисленими на матеріалі епістолярію відомого вченого, філолога і мистецтвознавця, Анатолія Добрянського, активно вживаними конструкціями епістолярного мовлення є різні типи односкладних та неповних речень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аспектів організації епістолярного тексту та вияву образу автора на лінгвальному рівні присвячена монографія М. Коцюбинської «Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість» [2]. Теоретичних аспектів епістолярного дискурсу стосуються праці К. Ленець [3], В. Грещука [4], С. Шабат-Савки [5], С. Богдан [6], Г. Мазохи [7], М. Сірого [8].

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз структурно-семантичних та функційно-стилїстичних особливостей односкладних речень в епістолярії А. Добрянського, що дає змогу усвідомити специфіку кожного типу речень, їх роль у вияві образу автора епістолярного тексту.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність структури односкладних речень, більша чи менша пов'язаність їх із тією або іншою сферою мовлення забезпечують їм важливе місце у системі стилїстичних засобів синтаксису [9, с. 169]. Односкладним реченням властива стилїстична своєрідність, яка не так яскраво репрезентована у двоскладному реченні: тут актуалізація діяча, явища чи суб'єкта представлена й увиразнена відсутністю другого головного члена. Зміст, а також стилїстичне осмислення односкладних речень розкривається лише на тлі більшого або меншого контекстуального цілого. Відірвано від загальних контекстуальних чи ситуативних обставин

мовлення, органічними складниками яких виступають такі побудови, їх розглядати важко, часто навіть неможливо. При цьому до уваги слід брати той факт, що у високоорганізованому мовленні є контекстуальні одиниці різного обсягу, складу та разом з тим різної семантико-стилїстичної направленості, глибоко оригінальні й стилїстично довершені [10, с. 225].

Усі типи односкладних речень найвиразніше виявляють свої стилїстичні можливості у широкому контексті, оскільки саме на фоні двоскладних речень вони й можуть розкрити свою специфіку.

В епістолярії А. Добрянського поширеними є означено-особові речення, для яких характерне перенесення акценту з діяча на дію. Ці структури передають внутрішній стан мовця, усуваючи потребу наголосити на особі діяча. Виразною ознакою означено-особових речень є тенденція «до усунення підметів», що відповідають 1-ій або 2-ій особі в неакцентованому мовленні. Як правило, у канві епістолярного тексту ці речення виконують суто інформативну функцію. Наприклад: *Недавно дивився концерт циганського ансамблю* [30. XI. 1952]; *Живу у гуртожитку* [4. VIII. 1952]; *Посилки ще не одержав* [10. VIII. 1952]. Конструкції з головним членом – дієсловом у майбутньому часі – ніби інтригують адресата, заохочують його до подальшого спілкування чи спільних дій: *Напишу про екзамени* 4. VIII. 1952]; *Про деталі розповім дома* [13. I. 1953]. Якщо конструкції з головним членом – дієсловом 1-ої особи однини – мають на меті інформувати про події у житті автора листа, його почуття та наміри, то структури з головним членом – дієсловом 2-ої особи наказового способу – спонукають читача до виконання певної дії. Підсилює значення наказовості таких речень поширювач обставинного типу способу дії: *Швидше дай відповідь* [1. XI. 1952]. Речення з головним членом – дієсловом 1-ої особи множини майбутнього часу – інтимізують мовлення автора епістолярного тексту та його адресата, прогнозують подальші спільні дії: *На весну, може, якось купимо такий* [27. XI. 1952].

Рідше в епістолярному мовленні А. Добрянського вживаються неозначено-особові речення, які сприймаються на фоні особових як такі, що позначають дію, суб'єкт якої відомий співрозмовникам із загального змісту. Ці конструкції особливі тим, що виконавець дії не названий з якихось причин, невідомий або взагалі не становить інтересу для мовців. Саме тому такі побудови доречні в епістолярному тексті тоді,

коли основним завданням його є повідомлення, інформування про дію, прагнення звернути увагу на неї, а діяч або взагалі не відомий авторові, або може бути встановлений із загального контексту. У досліджуваному матеріалі такі конструкції мають дещо іронічний відтінок, наприклад: *Питають те, чого в програмі СШ і не згадували, наприклад – «Значення праці Сталіна «Марксизм і національне питання» для розвитку української радянської літератури»* [6. VIII. 1952]; *Направили ще на комісію у психдиспансер* [8. I. 1952]; *О 12 ночі дали світло* [8. I. 1952]. Таких речень зафіксовано небагато, проте їх використання в епістолярному тексті є цілком доцільним.

Серед усіх типів односкладних дієслівних конструкцій, що є характерними для епістолярного мовлення А. Добрянського, найбільш стилістично навантажені безособові речення, в яких дія або стан не співвідноситься з суб'єктом. Головна увага зосереджена у таких реченнях не на особі, а на дії, результаті події: *Спочатку треба з цього виплутатись* [16. XII. 1965]; *Хочеться зустріти цей рік з тобою, удома* [30. XII. 1964]; *І так до вчорашнього дня дотянулось* [21. V. 1967]; *Хочеться світа побачити, людей* [21. V. 1956]. Експресивність таких структур передано вживанням обставинних поширювачів міри та ступеня дії і способу дії: *Дуже важко доводиться, одним словом* [3. X. 1967]; *Сподобалось незвичайно* [1. X. 1953].

Такі структури з головним членом – прислівником – відтворюють певні стани і позначені експресивним забарвленням. Наприклад: *Холодно, голодно, але весело* [14. XII. 1954]; *Буде гаряченько* [20. V. 1967].

Від інших односкладних номінативні речення відрізняються тим, що роль головного члена у них виконує іменник або інша субстантивована частина мови у називному відмінку. Своєрідність синтаксичної будови зумовлює застосування цих речень у всіх стилях мови. Номінативні речення можуть переривати оповідь, щоб уповільнити її, зупинитися на окремих деталях, звернути увагу на оточення, яке стає тлом подій чи виразником авторських роздумів. Наприкінці тексту чи його фрагменту ці речення підсумовують виклад, ставлять на ньому емоційну крапку. Особливо широко використовуються такі речення в описах картин природи. Це допомагає виділити кожну деталь, не оминати нічого важливого. Значний стилістичний ефект справляють номінативні речення, що вклинюються у картини навколишнього світу, відтворені іншими синтаксичними засобами. Стилістичні можливості цих речень якнайповніше

розкриваються на тлі інших синтаксичних побудов, адже нагромадження таких структур поза контекстом справляло б враження штучності [11].

Номінативні речення оригінальні за будовою та яскраві й багатогранні у семантичних відтінках, чим вирізняються з-поміж інших типів односкладних речень.

Маючи основним призначенням створення статичних описів, номінативні речення, проте, у певних комунікативних ситуаціях вносять в епістолярне мовлення ефект експресії, художньої образності, формуючи афористичні вислови, як-от в епістолярному фрагменті: *А взагалі-то і мені самому дивно: Добрянський такий заядлий Дон Жуан, і сів маком, дівчат обминає, як Гришко Заболотний. Сміх і сльози!* [5. IV. 1957].

У кінці опису чи розповіді номінативне речення формує висновок або вказує на причину того, про що розповідалось попередньо. Це своєрідний заключний акорд: *Вона не набридає, але жінка залишається жінкою і не більше. Скарги, сльози* [2. X. 1965].

Номінативні речення вносять у художній текст емоційне напруження. І хоча такими конструкціями здебільшого констатуються певні ситуації та події, проте ці констатації увиразнюють психічний стан адресанта епістоли, передають його хвилювання чи інші відчуття, а також фіксують враження, захоплення описуваними картинками, раптові та побіжні сприймання, реакції на певні явища і події, наприклад: *Мене перевели з терапевтичного у хірургічне відділення. Там повітря жахливе. Трупарня за стіною. Стогін і крики* [31. X. 1962]; *Ліжко, шафа, письмовий стіл, м'яке крісло, звичайний стілець, тумбочка, м'який диван, люстра і настільна лампа, радіо... Розкішні гардини і порт'єри, килими* [8. IV. 1962]; *Містечко Калінінськ. Пустка, пилюка, спека неймовірна* [14. VIII. 1965].

Неповні речення вживаються у суцільному тексті з метою уникнути зайвого, подеколи непотрібного повторення слів і словосполучень. Пропуск окремих членів у неповних реченнях не лише дає змогу стисло й економно викласти інформацію, а й робить компактнішим увесь текст і, отже, полегшує його сприймання [12, с. 122].

У мові досліджуваних епістолярних текстів Анатолія Добрянського фіксуємо використання контекстуальних та еліптичних неповних речень. У контекстуальних неповних реченнях пропущене слово може бути відновлене завдяки контекстові. Причиною пропуску є те, що у контексті це слово раніше вже вживалося і немає потреби його ще раз повторювати. У таких конструкціях

пропущеним може бути підмет («Об'яснилися» зі своїми хазяями. *[Хазяї] Палять у нічці до весни, може не замерземо* [30. XI. 1957]; *Думаю надіслати у 58, 59-му прямо Тичині. Нехай [Тичина] прорецензує, або навіть редактором буде* [18. XII. 1957]; *Кілька днів гостював у мене Борис Радецький – Кунін син з Гальжбієвки. [Кунін] Влаштувався працювати у Вінницькій психлікарні санітаром, заробляє стаж, готується вступати наступного року* [2. X. 1966]), головний член односкладного речення (*З 5-го травня екзамену перенесли. На коли [перенесли], не знаю* [14. V. 1959]), один із компонентів структури складеного дієслівного присудка (*Ти хвилюєшся, рідна моя? Не треба [хвилюватись]!* [10. IX. 1957]; *Сам я нічого тепер не пишу. А треба [писати]* [19. V. 1962]).

В еліптичних реченнях відсутній член, а це завжди присудок, можна відтворити не з контексту чи з ситуації мовлення, а можна домислити індивідуально з самої конструкції. Наприклад: *А тепер можна вдовольнятися й коротшими відпустками – аби [була] вода і сонце, більшого й бажати не треба* [19. V. 1962]; *З моєї кімнати двоє дверей – одні [ведуть] у вітальню, другі [ведуть] на веранду* [8. IV. 1962]; *Будинок [знаходиться] над самою річкою* [8. IV. 1962]; *У Чернівцях [сталися, відбулися] зміни* [30. V. 1962].

Висновки. Вияв позиції автора епістолярного дискурсу забезпечується цілим комплексом лінг-

вальних засобів, серед яких – певні синтаксичні одиниці. Особливості структурної організації, стилістичних аспектів та прагматики цього типу дискурсу передбачають вживання у ньому певних синтаксичних конструкцій, а саме односкладних та неповних речень. За допомогою номінативних речень відтворюються обстановка, оточення, передбачені в описі. При цьому номінативні одиниці певною мірою стимулюють дальший розвиток та розгортання дії, часто займаючи початкове місце у контекстах. Серед односкладних речень дієслівного типу переважають означено-особові, які надають висловленню лаконічності, сприяють уникненню повторення тих самих членів речення, виражених займенниками. Безособові речення в епістолярному мовленні виражають емоційні стани автора епістоли, а ступінь емоційної їхньої забарвленості залежить від лексико-семантичного наповнення. Узагальнено-особові речення, які переважно властиві розмовному мовленню і позначають повторювану, типову для кожного суб'єкта дію, не зафіксовані у досліджуваному матеріалі. Серед неповних конструкцій вживаними є контекстуальні та еліптичні типи, оскільки ситуативні є характерними для ситуацій «живого» (віч-на-віч чи телефонного) мовлення. Отож, односкладні та неповні структури є одним зі стилістичних засобів епістолярного дискурсу, що їх використовує у своїй листях Анатолій Добрянський для передачі найскладніших і найтонших нюансів думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агафонова А.М. Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2015. № 18. том 1. С. 4–6.
2. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. К., 2001. 300 с.
3. Ленець К. В., Пильнський М. М. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови. Жанри і стилі в історії української літературної мови. К.: Наук. думка, 1989. 288 с.
4. Грещук В. Лінгвістичний аспект листування. Василь Стефаник – художник слова. Івано-Франківськ: Плай, 1996. С. 165–176.
5. Шабат-Савка С.Т. Вербалізація я-інтенцій в епістолярній комунікації. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці: Букрек, 2014. С. 301–309.
6. Богдан С. Лист як особливий вид комунікативної діяльності. Проблемні питання синтаксису. Чернівці: ЧДУ, 1997. – С. 157–163.
7. Мазоха Г.С. Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярію. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». 2013. № 2 (1). С. 152–161.
8. Сірий М. Деякі структурні особливості епістолярного стилю української мови. Питання словотвору і граматичної структури української мови. Дніпропетровськ, 1979. С. 37–42.
9. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: підручник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
10. Дудик П.С. Стилістика української мови: навч. посібник. К.: Академія, 2005. С. 368.
11. Пилинський М., Дзюбишина-Мельник Н., Ленець К. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. К.: Наукова думка, 1990. 215 с.
12. Грицютенко І.Є. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»). К., 1959. 156 с.

МЕТАФОРИЧНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ В. ШЕВЧУКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ПТАХИ З НЕВИДИМОГО ОСТРОВА»)

METAPHORIZATION OF V. SHEVCHUK'S ARTISTIC LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF THE NOVELLA, CALLED 'BIRDS FROM AN INVISIBLE ISLAND')

Бабій І.О.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Семенюк О.А.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті проаналізовано особливості метафорики художнього мовлення В. Шевчука на матеріалі повісті «Птахи з невидимого острова». Мета нашої розвідки – з'ясувати роль метафори як одного з основних художньо-зображальних мовних засобів у художній тканині повісті В. Шевчука «Птахи з невидимого острова». Визначено сфери метафоричної транспозиції, особливості конвергенції художніх засобів, а також функціонування синестезійних метафор. У художньому тексті повісті В. Шевчука «Птахи з невидимого острова» метафоризації зазнають такі об'єкти: людина, фізичні відчуття, емоції та почуття, абстрактні поняття, тварини, рослини та їх частини, пори року, явища природи й астрономічні об'єкти, будівлі та їх елементи. Матеріал дослідження засвідчує, що для мови повісті В. Шевчука також властива конвергенція художніх засобів, тобто об'єднання навколо метафори інших тропів на основі виконання ними спільної стилістичної функції. Отож, проаналізований матеріал переконливо доводить, що метафори (перебуваючи у нерозривному конвергентному зв'язку з іншими художніми засобами) виступають важливим чинником текстотворення, відзначаючись широкими можливостями для характеристики ідіостилю письменника та індивідуальних особливостей його персонажів. Метафоричні словосполучення стають виявом словесно-художньої естетизації письменником картини світу.

Ключові слова: метафора, метафорична транспозиція, конвергенція художніх засобів, синестезія, Валерій Шевчук.

В статье анализируются особенности метафорики в художественной речи В. Шевчука на материале повести «Птицы из невидимого острова». Цель нашего исследования – определить роль метафоры как одного из основных художественно-изобразительных языковых средств в художественной ткани повести В. Шевчука «Птицы из невидимого острова». Определяются сферы метафорической транспозиции, особенности конвергенции художественных средств, а также функционирование синестезийных метафор. В художественном тексте повести В. Шевчука «Птицы из невидимого острова» метафоризации подвергаются следующие объекты: человек, физические ощущения, эмоции и чувства, абстрактные понятия, животные, растения и их части, времена года, явления природы и астрономические объекты, здания и их элементы. Материал исследования демонстрирует, что для повести В. Шевчука также свойственна конвергенция художественных средств, то есть объединение вокруг метафоры других тропов на основании выполнения ими совместной стилистической функции. Проанализированный материал убедительно доказывает, что метафоры (находясь в неразрывной конвергентной связи с другими художественными средствами) выступают важным фактором текстообразования, отличаясь широкими возможностями для характеристики идиостиля писателя и индивидуальных особенностей его персонажей. Метафорические словосочетания становятся проявлением словесно-художественной эстетизации писателем картины мира.

Ключевые слова: метафора, метафорическая транспозиция, конвергенция художественных средств, синестезия, Валерий Шевчук.

V. Shevchuk's artistic writing became the study subject of many scholars, while the author's individual style was analyzed quite widely. Metaphor as a means of modeling the artistic world attracts a special attention of scholars. However a lot of aspects in this field are still insufficiently studied, which has determined the relevance and novelty of the study. The aim is to clarify the role of metaphor as one of the main artistic and figurative linguistic means in the artistic language of V. Shevchuk's novella 'Birds from an Invisible Island'. In the literary text of V. Shevchuk's novella 'Birds from an Invisible Island' metaphorization covers such objects as: man, physical sensations, emotions and feelings, abstract terms, animals, plants and their parts, seasons, natural phenomena and astronomical objects, buildings and their elements. The material under study testifies, that the language of V. Shevchuk's novella is also characterized by the convergence of expressive means, namely the union of other figures of speech around metaphor on the basis of their common stylistic function: identification of the individual author's picture of the world, activation of the reader's imagination with the help of polysensor images and various types of expressive means. As a result of such convergence, expanded syntactic constructions, which enable convincing and vivid depiction, are created. Thus, the analyzed material convincingly proves that metaphors (being in an inextricable convergent connection with other expressive means) are important factors of text formation, giving great possibilities for characterizing the author's individual style and the characters' individual peculiarities. Metaphorical phrases become a display of verbal and artistic aestheticization of the writer's picture of the world.

Key words: metaphor, metaphorical transposition, expressive means, convergence, synesthesia, Valeriy Shevchuk.

Постановка проблеми. Актуальним завданням сучасної лінгвістичної науки є розгляд слова не ізольовано, а у складі висловлення з урахуванням його комунікативно-прагматичних параметрів. Індивідуально та у структурі мовних одиниць вищого рівня – речення і тексту – лексема виражає поняття про предмети, явища, процеси навколишньої дійсності, виконуючи номінативну функцію. Оскільки «метафоризація – це завжди номінативна діяльність» [1, с. 36], то закономірним є постійне зростання наукового інтересу до дослідження процесів метафоризації тексту загалом і художнього тексту зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість В. Шевчука ставала предметом дослідження багатьох учених: Л. Тарнашинської, П. Білоуса, Г. Клочек, В. Панченка, Р. Корогодського, А. Горнятко-Шумилович, Н. Городнюк та ін., при цьому мовотворчість письменника аналізувалася широко: було враховано життєвий і творчий шляхи автора, його суспільно-політичні й особисті вподобання, особливості ідіостилію, зокрема барокові літературні традиції у творчості письменника.

Особливу увагу дослідників привертає метафора як засіб моделювання художнього світу В. Шевчуком (О. Коляденко, Т. Матвеева, А. Скачков, С. Форманова). Але чимало аспектів у цьому річизі залишаються маловивченими, що і зумовило актуальність дослідження особливостей метафорики художнього мовлення В. Шевчука на матеріалі повісті «Птахи з невидимого острова».

На думку Н. Арутюнової, вивчення метафори «стає все більш інтенсивним та швидко розширюється, захоплюючи різні галузі знань – філософію, логіку, психологію, психоаналіз, герменевтику, літературознавство, літературну критику, теорію витончених мистецтв, семіотику, риторику, лінгвістичну філософію, різні школи лінгвістики» [2, с. 98].

Як засвідчує матеріал дослідження, палітра метафор у В. Шевчука є дуже різноманітною, художній потенціал її «об'єктивує у словесних формах знання про світ, експонує нові та актуалізує традиційні асоціативно-образні зв'язки, забезпечує динаміку образного слововираження» [3, с. 73].

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – з'ясувати роль метафори як одного з основних художньо-зображальних мовних засобів у художній тканині повісті В. Шевчука «Птахи з невидимого острова».

Виклад основного матеріалу. Метафора «(гр. перенесення) – семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні у свідомості мовця» [4, с. 334].

Метафора займає чільне місце серед інших тропів, її традиційно вважають найяскравішим і найвиразнішим художнім засобом. Відомо, що процес метафоризації є дуже багатоаспектним явищем, тому досі не існує єдиної, чітко визначеної сучасної класифікації типів метафор.

У нашій розвідці основну увагу зосереджено на класифікації тих об'єктів, які метафоризуються у повісті В. Шевчука, а також на визначенні основних груп метафор за сферами переносно-образної транспозиції.

Матеріал дослідження засвідчує, що у повісті «Птахи з невидимого острова» метафоризації зазнають такі об'єкти:

людина, частини її тіла, кореферентні назви людини тощо (*людина, дівчина, гурт, грішник, вершник, душа, дух, очі* та ін.): «Галерою повзли хвилі диму, **гурт турків** полетів у повітря, щоб більше ніколи не повернутися на корабель. Вони летіли в небі, а точне число їхнє було двадцять вісім, отож мчали, як двадцять вісім чорних птахів, а може, летіло то двадцять вісім їхніх чорних **душ** – чорні крила затулили місяць, який саме вплив тоді з-за хмар» [5, с. 198]¹.

– фізичні відчуття (*біль, втома* та ін.): «Налягла на нього **втома** – голуба вовняна хустка, якою зав'язано очі»;

– емоції та почуття (*надія, гнів, ненависть, нудьга, провина, радість, співчуття, спокій, страх, тривога, туга* та ін.): «Смола в грудях гула й кипіла водночас: біла нитка **співчуття**, як волосина з печалі пані Павучихи, знову розірвалася й розчинилася»;

– абстрактні поняття (*воля, смерть, сон, думки* та ін.): «**Воля** плюскалася в його серці, як чистий, білий шовк...»;

– тварини (*коні, звірі, птахи, корови* та ін.): «**Корови** розмовляли у стайнях про зваду, **коні** лякалися перелесників...»;

– рослини та їх частини (*гарбузи, гриб, коріння, стебло, трава* та ін.): «В городах ворушилися й волочилися до плотів, мов баби, **гарбузи**»;

– пори року, явища природи й астрономічні об'єкти (*сонце, небо, блискавка, проміння, грім, гроза, повітря, вода, земля, вітер, мороз, місяць, сутінки, осінь* та ін.): «Застогнала **земля**, затрусилася, заплелася червоними стрічками – поко-

¹ Цитуємо за виданням: Шевчук В.О. Птахи з невидимого острова: роман, повісті. Київ: Радянський письменник, 1989. 470 с. Далі вказуватимемо лише сторінку.

тився згори розпечений гарбуз **сонця**, котрий був облутаний білим паморозяним павутинням»;

– будівлі та їх елементи (дім, підлога, сходи та ін.): «*Був важкий, бо сходи жалібно повискували під його чобітьми*».

Вважаємо, що велика кількість метафор на позначення саме емоцій і почуттів є визначальною рисою індивідуальної творчої манери В. Шевчука, для якого притаманні глибоке проникнення у внутрішній світ персонажів і його метафорична інтерпретація з метою кращого як тексто-, так і образотворення. «Ословлення» емоцій викликає певні труднощі, адже емоція – абстрактна, а слово – конкретне, тому «зазвичай у мові засобом передавання емоцій як складних явищ психіки виступають емоційні концепти, котрі, як і наша емоційна система, є метафоричними, оскільки передають поняття про абстрактний стан у термінах конкретних явищ» [6, с. 28].

Оскільки однією з найпоширеніших є семантична класифікація метафор за типом порівнюваних елементів та їх найзагальнішою ознакою – належністю до класу істот чи неістот, то у повісті В. Шевчука виділяємо такі основні групи за сферами метафоричної транспозиції:

1. «Від сфери неживого до сфери живого»: «*Олізар полегшено зітхнув, коли над домом гаркнув велетенський пес неба – махнув над ними вогняним своїм язиком...*» [198]; «*Вогонь падав на білу тканину і, виїдаючи круглу чорну дірку, танцював*» [208];

2. «Від сфери неживого до сфери неживого»: «*Олізар відчув стиск у грудях: мертвий вогонь – це брязкіт ланцюгів і червоні кола в очах невідьника; мертвий вогонь – це удар бича, який випікає на спині пружку*» [200];

3. «Від сфери живого до сфери живого»: «*Диво було і в іншому: вона, оця чудова, холодна й гаряча водночас жінка-дівчина була дивовижно схожа з тією, із снів; дівчина – білий птах, який прилітав з невидного для людського ока острова...*» [203];

4. «Від сфери живого до сфери неживого»: «*Олізаровий погляд набрав сили бачити: мільйони грішників начиняють землю, вона, земля наша, і є ті мільйони грішників, тісно збитих одне до одного. Адже трава – це волосся їхнє, а дерева – витягнуті до неба прохальні руки їхні*» [210].

Матеріал дослідження засвідчує, що для художнього мовлення В. Шевчука також властива конвергенція художніх засобів, тобто об'єднання навколо метафори інших тропів на основі виконання ними спільної стилістичної функції: увиразнення індивідуально-авторської картини світу, активізація яви читача за допомогою полісенсорних образів

і різнотипних художніх засобів. У результаті такої конвергенції створюються розгорнуті синтаксичні конструкції, що дають змогу переконливо й образно змалювати цілі картини, такі, наприклад, як:

1. Психофізичний стан персонажа: «*Не міг устати, бо білий хорт болю випивав йому серце, кров його і радість його; жовтий смуток скував щелепи чи, може, склеїв їх отой зірваний глей; Олізар не міг стояти перед цим старим на танку, адже був недостойний його. Через те не бачив сліз, які покотилися з батькових очей, він не знав, що і в батька – двійника його – так само випивав серце, радість і розлучення білий хорт болю, що і в батька пропали всі слова, що він став німий, як камінь, і тільки й міг, що плакати – щасливий той, хто пустив од себе пагони, і двічі нещасливий той, в кого пуцнені пагони нещадно витнуто сокирою*» [252].

2. Явища природи, зміни пір року: «*...чудове сонце освітило його. Вже не палюче, а лагідне і через це сумнувате, воно дивилося на нього, начебто та панна, котра вмивала й витирала його щодня, пішла геть. Отак пустилася собі по небі, коли ще тільки світало, коли ще спали її хазяї. «Задлялася я на цій службі!» – думала панна; а коли спустилася до сірого моря, коли просвітив її наскрізь місяць, вона жахнулася раптом: замість чудової краси своєї уздріла в морі зморшкувате лице. І розсердилася ця панна, пішла по землі, розлилася по ріках, долинах та озерах холоднуватими туманами і налила листя своєю синьою барвою. Тим-то й гуляли ранками оті тумани, тим-то жовтіло напівспите листя; здавалося їй, що так поверне вона красу та юність свою. Натомість устало невмите й заспане сонце, а вона сиділа й старіла на очах, адже голубе – це не тільки колір юності, а й барва криги; вона мерзла й хотіла нагрітися в промінні заспаного сонця і бездумно рвала й розпускала по світі, як недавно й пані Павучиха, своє сиве, а відтак також голубе волосся...*» [257].

3. Опріявлення, девіртуалізація уявних образів: «*Олізар побачив в уяві своїй вершників – слова людські, – котрі гнали на нього лютою тьмою війська: одежа в кожного неоднакова, так само й лиця, хоч вони складали одну юрму. Десятки птахів з людськими головами повсідалися на безлистому дереві, дерево те облутане срібними струнами, як осінньою павутиною. Але він хотів пісні без музичного супроводу, бо де б почули той супровід нещасні галерники. Він мугикав, і в тон йому мугикали всі двісті вісімдесят невідьників, і проривалися крізь те мужнє низькотонне мугикання слова – як виплески хвиль...*» [261].

Простежимо детальніше, яквибудовує автор конвергентні метафоричні конструкції, концентруючи

увагу на такому психофізичному стані головного персонажа, як *біль*:

1. «Знову з'явився той *біль, білий, як хорт, що скавучить, защемивши лапу у пастці*». Оскільки хорт – це «тонконогий, з видовженим тулубом і довгою гострою мордою, з прямою шерстю мисливський собака» [7, с. 131], основне призначення якого – полювання за здобиччю, то метафоричне порівняння *болю*, який переслідує людину, і *хорта*, який переслідує дичину, є цілком закономірним. Використаний у контексті епітет *білий* мотивований, з одного боку, поширеним для хортів білим кольором шерсті, а з іншого – грою слів, побудованою на алітерації **Б, Л** та асонансі **І, О** (при словозміні).

Аналізуючи мотиви творів В. Шевчука, Р. Мовчан зазначає, що «кольорова гама... не тільки створює відповідний фон, а й передає внутрішнє напруження, тривожні чи зрідка радісні, піднесені почуття героя» [8, с. 7-8].

Підкреслимо, що білий колір у «народному українському сприйманні набув символу чистоти: біла сорочка <...>; краси: біле личко...; моральної чистоти, святості <...>; сонячного світла, земного життя: білий світ <...>; жалоби...» [9, с. 38]. Очевидно, саме останнє значення додатково обґрунтовує вмотивованість і послідовне використання негативно конотованого епітета *білий* у складі моделі сталої авторської метафори *білий хорт болю*.

2. ««Тільки спокій врятує мене», – думав він і вслухав, вслухав, бо відстань між ним і тим, хто може відповісти на його запитання, – це й був *біль його, отой хорт білий, котрий мчить по білій стежці буття*... [217]. У наведеному фрагменті тексту аналізована метафора *білий хорт болю* отримує доповнення і своєрідне смислове продовження ще однією – *біла стежка буття*. У такому поєднанні яскраво виражена опозиційна символіка одного кольору: якщо словосполучення *білий біль* має, очевидно, негативне значення, то у символічній метафорі *біла стежка буття* епітет *біла* фіксує позитивну семантику *білого світу* [див. 9].

3. «Гріло тепле й сумне сонце, розтавала в душі наморозь – *білий хорт болю* прокинувся! <...> жах скував Олізара – жук, що повзе, чорний, лапаний, клейкий, рогатий, повзе в криваві рури серця, і з серця того вже рветься *білий хорт болю*» [236]. Процитований уривок повісті В. Шевчука демонструє, насамперед, протиставлення двох фундаментальних символів: білого кольору і чорного. Як відомо, чорний колір в уявленнях українського народу завжди розглядався як антипод

білого і був символом злих, деструктивних сил [10, с. 869]. У складі зооморфної метафори *чорний жук жаху* цей колір підкреслює «зловісність» відповідної емоції. І хоча у вузькому контексті (*білий хорт болю* і *чорний жук жаху*) обидва кольори мають негативне смислове нашарування, однак обсяг експресивних конотацій, властивих аналізованим метафоричним, навіть алегоричним, номінаціям, значно зростає за умови входження до сфери пресупозитивної компетенції реципієнтів не мініконтексту, а широкого контекстуального оточення. Порівняймо зокрема:

4. «*Білий хорт* причаївся на споді його душі і зализував рани. Чорне страховисько [жах – прим. авт.] на карку розправило крила й задоволено притупило ніжкою, мов перевзуло чобіт. І це знову збудило *білого хорта*. Вистрибнув із серця, і на карку в Олізара знову розпочався герць» [237]. У повісті «Птахи з невидимого острова» В. Шевчук протиставляє психофізичний стан *біль* та емоційний стан *жах*, підкреслюючи, що головний персонаж Олізар у цьому протиставленні обирає *біль* (хоча й боїться його панічно) і бореться із жахом.

Як бачимо, метафоричні конструкції з опорним словом *біль* зазнають художньої еволюції, проходячи шлях від порівняння до алегоричної метафори і персоніфікації, і це закономірно, адже «персоніфікація або аніматизація абстрактних понять, їх унаочнення мовними засобами, які активізують уяву читача через зорові та слухові образи, є однією зі стилетворчих рис письменника» [11, с. 56]. Проілюструємо:

5. «Прокинувся й *білий хорт болю* і заскавучав, немов прищепив собі хвоста. Тоді звів білу чи сиву морду й завив тонко, начебто хтось і десь доконечно мав умерти» [244]. А також:

6. «Не міг устати, бо *білий хорт болю* випивав йому серце, кров його і радість його» [252].

Зазначимо, що «уособлення (персоніфікація, прозопея) – вид метафори, троп, що полягає у перенесенні ознак і властивостей людини на предмети, явища природи, абстрактні поняття, на тварин. Іноді під уособленням розуміють не тільки «олюднення», а й узагалі «оживлення» реалій неживого світу» [4, с. 750].

Персоніфікація поняття *біль* реалізується за допомогою використання цілого ряду дієслів, що позначають рух і стани, характерні живій істоті, зокрема: *з'явився, мчав, рвався* (у значенні *пориватися*), *причаївся, зализував, вистрибнув, прокинувся, заскавучав, завив, випивав* тощо.

Така персоніфікованість психофізичного стану *біль*, реалізована у цілому ряді конвергентних метафоричних конструкцій, переводить його у

розряд дійових осіб повісті, а завдяки появі різноманітних конотативних нашарувань ситуативно розширює інформаційні рамки окремих номінацій і тексту загалом.

Матеріал нашого дослідження засвідчив також, що В. Шевчук, крім конвергентних метафоричних конструкцій, часто використовує також метафорисинестезії, наприклад: «Забриніла в голові ота мелодія, як блиск західного сонця, – десть далеко величаво звучав чоловічий хор. Від того роз'яснювалося все навколо, хвилі співу зносили каторгу над хвилями, підіймали аж під хмари, і летіла вона небом, щоб звідти, згори, кожен міг вилити тугу свою, оросившись навзаєм сокровенною радістю, – кожен клав на вуста смак небес» [244].

Як відомо, «синестезія (грецьк. synaesthesia – одночасне відчуття) – художній прийом, поєднання в одному тропі різних, іноді далеких асоціацій. Впливає із природної властивості людини переживати водночас враження, одержані від кількох органів чуття, що приводить до синтезу кількох відчуттів» [12, с. 638]. Тяжіння до синкретичності художнього образу, на нашу думку, – важлива ознака ідіостилю В. Шевчука, яка дає йому можливість як експлікувати смислове поле художнього тексту, так і підсилити емоційно-естетичний «заряд» аналізованої повісті.

Зазначимо, що при створенні таких «інноваційних» для реципієнтів метафоричних образів автор перехрещує різноманітні асоціації, зокрема:

– зорові і смакові («смак небес» [244], «солодка хмара» [211]);

– зорові і слухові («хвилі співу» [244], «жовта тиша» [255]);

– зорові і ментальні («жовтий смуток» [252], «білий спокій» [255]);

– зорові і тактильні («гнучке проміння» [245]);

– нюхові і смакові («гірке повітря» [254]);

– слухові і смакові («солоня пісня» [221]);

– слухові і тактильні («негнучка тиша» [211]);

– тактильні, нюхові і зорові («холодний дим» [254]).

Як бачимо, використання синестезійних «ефектів» у художньому мовленні зумовлює унікальні метафоричні перенесення, що дають змогу В. Шевчукові надати тексту виразності й експресивності, вербалізувати якнайточніше певні образи чи емоційні переживання, як наслідок – оптимізувати сприйняття читачем художнього твору.

Висновки. Отож, проаналізований матеріал переконливо доводить, що метафори (перебуваючи у нерозривному конвергентному зв'язку з іншими художніми засобами) виступають важливим чинником текстотворення, відзначаючись широкими можливостями для характеристики ідіостилю письменника та індивідуальних особливостей його персонажів. Метафоричні словосполучення стають виявом словесно-художньої естетизації письменником картини світу.

Перспективою подальших розвідок є комплексне дослідження усіх художніх засобів у повісті В. Шевчука «Птахи з невидимого острова», зокрема наскрізних метафор, кольоративів, антитез, порівнянь. Особливий інтерес можуть становити окремі мінітексти-метафори, розшифрування прихованих смислів яких урізноманітнює можливі інтерпретації тексту, підсилює його асоціативно-образний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. Метафора в языке и тексте / отв. ред. В. Н. Телия; АН СССР. Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1988. 176 с.
2. Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. Москва: Прогресс, 1990. 512 с. URL: https://zenodo.org/record/32832/files/lingvistika_40-104-108.pdf
3. Олексенко В. Текстотвірня роль метафори в організації образно-змістової структури роману «Сад Гетсиманський» Івана Багряного. Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): літературно-науковий збірник. Випуск 11. Київ – Херсон: Просвіта, 2015. С. 73–93.
4. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
5. Шевчук В.О. Птахи з невидимого острова: роман, повісті. Київ: Радянський письменник, 1989. 470 с.
6. Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоции. Вопросы языкознания. 1993. № 3. С. 27–35.
7. Словник української мови: у 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Том 11, 1980. URL: <http://sum.in.ua>
8. Мовчан Р. Барокові тенденції в романі Валерія Шевчука «Дім на горі». Українська мова і література. 1999. Серпень. Ч. 31 (143).
9. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
10. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
11. Переломова О.С. Ідіостиль Валерія Шевчука: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 138 с.
12. Літературознавчий словник-довідник «Nota bene» / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва та ін. Київ: Академія, 1997. 750 с.

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ ТИПИ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ДІЄСЛОВАМИ НЕПОВНОЇ ОСОБОВОЇ ПАРАДИГМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО, ПСИХОФІЗИЧНОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ

FORMAL AND GRAMMATICAL TYPES OF IMPERSONAL SENTENCES WITH VERBS INCOMPLETE PERSONAL PARADIGM IN MARKING OF PHYSICAL, PSYCHOPHYSICAL OR INTELLECTUAL VOICE

Лопата В.О.,

аспірант кафедри української мови

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті виокремлено одноособові дієслова на позначення фізичного, психофізичного та інтелектуального стану людини як одну з підгруп дієслів неповної особової парадигми. Визначено лексико-семантичні підгрупи таких вербативів і межі використання їх у ролі головного компонента безособових речень. Охарактеризовано дво-, три- та багатокомпонентні типи формально-граматичної структури таких речень. Розкрито функції та морфологічне вираження другорядних членів речення.

Ключові слова: дієслова неповної особової парадигми, одноособові дієслова стану, формально-граматичні типи речень, односкладне безособове речення, придієслівний керований другорядний член речення, детермінантний другорядний член речення, прислівний некерований другорядний член речення.

В статье выделены одноличные глаголы для обозначения физического, психофизического и интеллектуального состояния человека как одна из подгрупп глаголов неполной личной парадигмы. Определены лексико-семантические подгруппы таких вербатов и пределы использования их в качестве главного компонента безличных предложений. Охарактеризованы двух-, трех- и многокомпонентные типы формально-грамматической структуры таких предложений. Раскрыты функции и морфологическое выражение второстепенных членов предложения.

Ключевые слова: глаголы неполной личной парадигмы, одноличные глаголы состояния, формально-грамматические типы предложений, односоставное безличное предложение, приглагольный управляемый второстепенный член предложения, детерминантный второстепенный член предложения, присловный неуправляемый второстепенный член предложения.

The article distinguishes one-sided verbs to denote the physical, psychophysical and intellectual state of man as one of the subgroups of verbs of incomplete personal paradigm. The lexical-semantic subgroups of such verbates and the limits of their use as the main component of impersonal sentences are determined. The two-, three- and multi-component types of the formal-grammatical structure of such sentences are described. The functions and morphological expression of minor members of the sentence are revealed.

Key words: verbs of incomplete personal paradigm, individual verbs of voice, formal-and-grammatical types of sentences, monosyllabic impersonal sentence, verbal uncontrollable subordinate part of sentence, determinant, uncontrollable secondary member of the sentence.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві І.Р. Вихованець уперше виділив два основні семантичні класи предикатів – предикати дії та предикати стану [7, с. 33–35]. Згодом він удокладнив значеннєвий поділ предикатів стану, виокремивши в них такі конкретні значення, як «фізичний, інтелектуальний, емоційний стан, наявності якісної ознаки, стан існування / неіснування, наявності / відсутності, стан як результат дії» тощо [6, с. 93–111]. Предикати стану в окремий семантичний клас почали вирізняти у своїх працях й інші українські мовознавці (М.О. Вінтонів [9], О.М. Галаган [10], К.Г. Городенська [12], А.П. Загнітко [13], Т.Є. Масицька [16], О.Г. Межов [17] та інші). Крім того, в останні десятиліття в україністиці активізувалися наукові пошуки, присвячені без-

посередньому вивченню предикатів стану. Вони стали об'єктом дослідження дисертаційних робіт М.П. Баган [3], О.В. Годз [11], Н.В. Кавери [14], Л.М. Коваль [15], І.С. Тимофєєвої [19] та монографії Н.А. Березовської-Савчук [4]. У зарубіжному мовознавстві предикати стану досліджені в працях Т.Б. Алісової [1], Т.В. Булігіної [5], Ф. Данеша [20], О.М. Селіверстової [18] та інших учених.

Основними морфологічними репрезентантами предикатів стану є дієслова, чільне місце серед яких посідають дієслова зі значенням фізичного, психофізичного та інтелектуального стану людини. Вони виконують роль головного компонента формально-граматичної структури односкладних безособових речень. Такі дієслова традиційно кваліфікують як безособові, а в новітніх граматичних дослідженнях – як одноособові, або моноособові [8, с. 268].

Вони представляють один із різновидів неповноти особової парадигми дієслів, а саме – дієслова, уживані лише у формі третьої особи однини теперішнього – майбутнього часу та у формі середнього роду минулого часу. Дієслова зі значенням фізичного, психофізичного та інтелектуального стану людини цікаві з погляду їхньої організаційної ролі у формально-граматичній структурі односкладного речення. Саме цим зумовлений вибір теми пропонованої статті та її **актуальність** у контексті нинішніх досліджень реченнєвотвірного потенціалу дієслів сучасної української мови.

Постановка завдання. Мета дослідження – створити формально-граматичну типологію безособових речень, породжених одноособовими дієсловами на позначення фізичного, психофізичного та інтелектуального стану людини. **Об'єктом** дослідження є односкладні безособові речення, головний член яких виражений такими дієсловами.

Виклад основного матеріалу. Традиційно виразниками стану вважають дієслова, причому ця семантика є для них периферійнішою, порівняно із семантикою дії [14, с. 4]. За нашими підрахунками, роль головного компонента безособового речення в українській мові може виконувати тридцять три одноособові дієслова, що позначають стан людини. Вони становлять три основні семантичні групи: 1) дієслова фізіологічного, фізичного стану людини: *болить, лихоманить, морозить, нудить, пече, свербить, температурить, трусить, трясе* та інші; 2) дієслова психофізичного стану людини: *віриться, лежиться, п'ється, сидиться* та інші; 3) дієслова інтелектуального стану людини: *думається, пишеться, працюється* та інші. Ці вербативи, як зазначено вище, можуть мати форму третьої особи однини теперішнього й майбутнього часу (пор.: *ламає і ламатиме, працюється і працюватиметься, щемить і щемітиме*) та форму минулого часу середнього роду (пор.: *ламало, працювалося, щеміло*) [8, с. 268], напр.: *Мені ... працюється добре...* (І. Світличний); *Завтра йому працюватиметься гарно; ... мені добре працювалось* (М. Коцюбинський); *... солоно щемить у роті* (В. Шкляр); *... тоді так щемітиме під грудьми, що звестися з полу важко...* (Г. Косинка); *... в горлі щеміло* (Г. Тютюнник). Зрідка трапляються дієслівні лексеми у формі умовного способу, що зумовлено потребою мовця передати реальний, а не гіпотетичний стан, напр.: *... м'яко лежалося б на ньому* (О. Люпій); *3 таким «матеріалом» добре працювалося б будь-якому майстру* (І. Борзан).

Особливістю одноособових дієслів на позначення стану людини є здатність об'єднуватися в лексико-семантичні групи за певною ознакою. Домінують із-поміж них ті, що передають фізичний стан людини та утворені переважно без постфікса *-ся*. У їхньому складі наявні підгрупи дієслів зі значеннями: 1) стану фізичного нездужання чи виснаження людини (*гіршає, нездужається*); 2) стану фізичного болю (*болить, коле, ламає, ниє, судомить*); 3) стану, спричиненого підвищенням чи зниженням температури (*лихоманить, морозить, температурить, тіпає, трусить, трясе*); 4) дискомфортного відчуття, локалізованого в певній частині тіла, здебільшого в голові (*наморочиться*), очах (*мерехтить*), вухах (*шумить*), грудях (*пече, щемить*), животі (*нудить*), напр.: *... Людині справді гіршало* (О. Гончар); *Нездужається їй...* (А. Головка); *Чогось лихоманить мене...* (М. Стельмах); *Мене морозить. Щось од спини розлазиться холодними мурашками по всьому тілу* (М. Коцюбинський); *Сама [Маруся], як вогонь, гаряча, а її трусить так, що ї сказати не можна!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Матрос лежить, його трясе...* (Ю. Яновський). Значно менше одноособових дієслів, що передають психічний стан людини, до того ж вони утворені за допомогою постфікса *-ся*: (*не*) *віриться, (не) думається, (не) лежиться, (не) пишеться, (не) працюється, (не) сидиться, (не) спиться* та інші. І.С. Тимофєєва об'єднала такі дієслова в одну групу за спільним критерієм – стан психофізіологічного неспокою [19, с. 112], напр.: *Так думається мені про мою бабусю* (Остап Вишня); *... мені добре працювалось* (М. Коцюбинський); *Мені в ту ніч чогось не спалось...* (В. Винниченко); *Щосуботи, по роботі, не сидиться паруботі...* (Л. Костенко); *Не спиться, не лежиться, і сон мене не бере* (П. Чубинський). Стани психофізіологічного неспокою, на позначення яких уживаються лексеми (*не*) *лежиться, (не) сидиться, (не) спиться, (не) співається* та інші, Н.Д. Арутюнова визначила як неконтрольовані, зауваживши, що вони – «самодостатні, не залежні від людини» [2, с. 806].

Поняття формально-граматичної структури речення в сучасній теорії синтаксису можна розглядати у вузькому та широкому значеннях. У випадку вузького розуміння під час вивчення формально-граматичного мінімуму речення традиційно виділяють обов'язковий мінімум (граматичну основу; головні члени речення) та другорядні члени речення (другорядні залежні компоненти) обов'язкової прислівної залежності [6, с. 33]. Але оскільки всі компоненти на

формально-граматичному рівні і є формально-граматична структура речення, то в широкому розумінні під час її дослідження виокремлюємо всі структурні компоненти, що можуть входити (як обов'язкові або як факультативні) до складу такого речення. Саме другий принцип покладено в основу виокремлення типів речень із дієсловами неповної особової парадигми. Відповідно до цього одноособові дієслова зі значеннями фізичного, психофізичного та інтелектуального стану людини відображають загальну тенденцію дієслів неповної особової парадигми до утворення дво-, три- та багатоконпонентної формально-граматичної структури безособових речень. На думку М.П. Баган, характерною семантико-синтаксичною ознакою цих дієслів є одновалентність. Вони мають лише один валентно пов'язаний компонент із функцією суб'єкта стану, який за їхнього безособового вживання зазнає часткової формально-граматичної нейтралізації – із форми називного відмінка він перетворюється на форму давального або знахідного відмінка. Вираження суб'єкта стану у формі непрямих відмінків дає змогу підкреслити пасивність особи-суб'єкта, її підпорядкованість відповідному стану [3, с. 87].

На відміну від дієслів, що позначають процеси та стани в навколишньому середовищі, вербаливи фізичного, психофізичного та інтелектуального стану людини не утворюють однокомпонентної формально-граматичної структури безособових речень, оскільки їхній головний компонент обов'язково вимагає залежного формально-граматичного компонента зі значенням суб'єкта стану. Саме тому мінімальною є двокомпонентна формально-граматична структура безособових речень, породжених такими одноособовими дієсловами стану. Роль другого компонента виконує придієслівний керований другорядний член зі значенням суб'єкта стану, експлікований типово займенниками у формі давального або знахідного відмінка, напр.: ...їм не говорилось (М. Коцюбинський); Не лежитья йому (А. Тесленко); Нудило мене... (Панас Мирний); З кожним словом почував, як йому спокійнішає (Є. Плужник); Мене тіпало... (Ю. Збанацький); Матрос лежить, його трясє (Ю. Яновський); рідше – власними або загальними іменниками у формі давального або знахідного відмінка, напр.: ... Марії гіршало (Б. Певний); ... Сергія морозило (С. Талан); ... гетьманові нездужалося (Ю. Мушкетик); Ні Маркові, ні Ясі не сиділося (М. Трублаїні); ... ноги судомило (С. Скляренко).

Одноособовим дієсловам *болить, ламає, мерехтить, нисє, нудить, паморочиться, пече,*

свербить, сіпає, судомить, тягне, шумить, щемить і подібним властива здатність формувати двокомпонентну формально-граматичну структуру речення, у якій замість керованого другорядного члена зі значенням суб'єкта стану вжито детермінантний другорядний член речення, виражений формою місцевого відмінка іменника зі значенням частини тіла або органу людини та прийменником у (в). Цей член речення визначає місце зосередження стану, тому кваліфікуємо його як просторовий детермінант, напр.: *І боліло під серцем* (А. Криштальський); ...*і в боці коле* (В. Вільний); *Нило у грудях* (А. Головка); ...*ламало в суглобах*... (К. Гордієнко); ...*в горлі нудить* (І. Франко); ...*в грудях нудило* (С. Васильченко); ...*паморочилося в голові* (І. Сенченко); *У горлі пекло* (М. Кідрук); *Свербить у носі* (Г. Квітка-Основ'яненко); ...*у висках – сіпало; у грудях – боліло-хрипіло* (Панас Мирний); ...*не судомить у грудях*... (Л. Серпілін); ...*тягне в попереку* (М. Чабанівський); ...*в голові шуміло* (Ю. Смолич); ...*в горлі щеміло* (Г. Тютюнник). У сучасному теоретичному мовознавстві відома спроба трактувати значення такого другорядного члена речення як синкретичне – просторово-суб'єктне. Для передання точного місця локалізації стану основний просторовий детермінант доповнюють конкретизатори – прийменниково-відмінкові форми, унаслідок чого у структурі односкладного речення з'являються два або й три детермінанти – із загальним і конкретизованим локативним значенням, напр.: ...*й почало боліти десь усередині біля кістки* (Ю. Мушкетик).

Головний компонент односкладного безособового речення, виражений дієсловами фізичного, психофізичного та інтелектуального стану, в українській мові може мати просту та складену форми. Просту форму репрезентує одноеlementна дієслівна експлікація, що поширена насамперед у розмовному та художньому стилях, напр.: – *Мені теж нездоровиться*... (З. Мороз); – *Як же сидиться тобі тут, товаришок*... (С. Васильченко); *Руки і ноги судомить*... (Панас Мирний); *Тіло трусило* (О. Печорна).

Другим структурним різновидом головного компонента безособового речення з дієсловами фізичного, психофізичного та інтелектуального стану є складений, для якого характерний «розподіл функцій між його елементами» [15, с. 102]. Складена форма – двоелементна, експлікована сполученням безособово вжитого фазового дієслова, що є насамперед показником граматичних категорій часу та способу, а також виразником значення початку, продовження й закінчення

стану, та інфінітива. Дотримуючись узвичаєної інтерпретації категорії фазовості, корпус фазових дієслів, поєднаних із дієсловами фізичного, психофізичного та інтелектуального стану, кваліфікуємо як лексеми, що визнають початковий етап стану (*почати, починати, стати*), указують на їхню тривалість (*продовжувати*) або завершеність (*перестати, переставати*), наприклад: *Його почало морозити* (О. Досвітній); *Починає щеміти глибоко в грудях* (В. Шкляр); ...*стало їй так трясти* (Г. Тютюнник); *Івана продовжувало лихоманити* (Н. Світлична); ...*але Ганнусю продовжувало трусити* (Д. Гнатко); ...*отут перестало боліти* (І. Франко); *У голові не переставало шуміти* (Б. Харчук).

Основними типами формально-граматичної структури безособових речень, породжених одноособовими дієсловами зі значеннями фізичного, психофізичного та інтелектуального стану істоти, є *три-* та *багатокомпонентні*. Залежно від характеру другорядних членів речення, поєднаних із головним компонентом цих односкладних речень, виокремлюємо такі типи їхньої *трикомпонентної* формально-граматичної структури:

1) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + просторовий детермінантний другорядний член речення, експлікований переважно прийменниково-відмінковою формою, рідше – обставинним прислівником, які окреслюють місце, здебільшого приміщення, де розгортається стан, наприклад: ... *в кузові дівчину почало морозити* (М. Томащук); *В хаті нас нудило* (О. Досвітній); ...*йому не лежить біля них* (Олесь Гончар); ...*ви, наприклад, казали, що вам тут не пишеться* (Леся Українка); ...*йому не сиділося в земляниці* (А. Дімаров). Деякі дієслова фізичного стану вимагають просторового детермінанта, вираженого формою місцевого відмінка із прийменником *у* (*в*), що називає частину тіла або орган людини, де локалізований фізичний стан, наприклад: ...*у нього нис в лікті* (І. Багмут);

2) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + причинний детермінантний другорядний член речення, виражений здебільшого прийменниково-відмінковою формою, рідше – прислівником причини, наприклад: *Чогось мене морозить* (Є. Гребінка); *Горлянку судомило від похапливих ковтків морозного повітря* (М. Троян); *Від холоду і нервового напруження хлопчика трясло* (І. Багмут);

3) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення

зі значенням суб'єкта стану + часовий детермінант, експлікований означальним або обставинним часовим прислівником, відмінковою та прийменниково-відмінковою формою, наприклад: *Його морозило вже давно* (М. Вінграновський); *То тижнями температурить і нудить його* (Л. Сирота);

4) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + прислівний некерований другорядний член речення, виражений прислівником міри й ступеня, наприклад: ...*мені трохи і нездоровиться*... (М. Коцюбинський); *Його почало страшно нудити* (Ю. Яновський);

5) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + прислівний некерований другорядний член речення, представлений якісно-означальним прислівником, наприклад: ...*легко дихається грудям* (П. Тичина); ...*Вам легко дишеться* (Панас Мирний); – *Мені лежить так добре* (О. Кобилянська); ...*мені добре працювалося* (М. Коцюбинський); ...*мені не сиділося спокійно* (П. Худопаров);

6) головний член безособового речення + причинний детермінантний другорядний член речення, експлікований переважно прийменниково-відмінковою формою + просторовий детермінантний другорядний член речення у формі місцевого відмінка із прийменником *у* (*в*) зі значенням місця зосередження стану, наприклад: *На негоду судомить у суглобах*... (В. Логвиненко);

7) головний член безособового речення + просторовий детермінантний другорядний член речення, переданий здебільшого прийменниково-відмінковою формою, що визначає місце розгортання стану + прислівний некерований другорядний член речення, репрезентований прислівником міри й ступеня, наприклад: ...*невеликовно боліло у грудях* (В. Шевчук); *Трохи судомило у скронях* (В. Міхановський), рідше – фразеологічним зворотом, наприклад: *Під серцем як вознем пекло* (Панас Мирний);

8) головний член безособового речення + просторовий детермінантний другорядний член речення, виражений переважно прийменниково-відмінковою формою зі значенням місця зосередження стану + прислівний некерований другорядний член речення, експлікований якісно-означальним прислівником, наприклад: *На лісопівалі працювалося важко* (В. Кузьмінський); ...*солону щемить у роті* (В. Шкляр);

9) головний член безособового речення + просторовий детермінантний другорядний член

речення у прийменниково-відмінковій формі, що визначає локалізацію стану + часовий детермінант, переданий прийменниково-відмінковою формою, напр.: *Сиділося... перед вечором на чудесній річці* (Остап Вишня);

10) головний член безособового речення + часовий детермінант, виражений обставинним прислівником часу + прислівний некерований другорядний член речення, експлікований якісно-означальним прислівником, напр.: ... *дружно працювалося тоді* (Л. Сирота).

Багатокомпонентна формально-граматична структура односкладних речень з безособовими дієсловами зі значеннями фізичного, психофізичного, чи інтелектуального стану в ролі їхнього головного компонента утворена різними наборами другорядних членів речення. Вона представлена такими типами:

1) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + просторовий детермінантний другорядний член речення, експлікований переважно прийменниково-відмінковою формою зі значенням місця зосередження стану + часовий детермінант, виражений обставинним прислівником часу + причиновий детермінантний другорядний член речення, представлений прийменниково-відмінковою формою, напр.: ... *інколи аж мерехтить їй в очах від одноманітної пшеничної стежки* (Д. Бедзик);

2) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + просторовий детермінантний другорядний член речення, виражений здебільшого прийменниково-відмінковою формою, що визначає місце зосередження стану (або кілька місць) + причиновий детермінантний другорядний член речення типово у прийменниково-відмінковій формі, напр.: ... *його боліло за кожним рухом десь під лопаткою* (М. Коцюбинський);

3) головний член безособового речення + просторовий детермінантний другорядний член речення, експлікований переважно прийменниково-відмінковою формою зі значенням місця розгортання стану + часовий детермінант, виражений вказівним часовим займенниковим прислівником + прислівний некерований другорядний член речення, переданий прислівником міри й ступеня, напр.: ... *тоді так щемітиме під грудьми, що звестися з полу важко* ... (Г. Косинка);

4) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + просторо-

вий детермінантний другорядний член речення переважно у прийменниково-відмінковій формі, що окреслює місце вияву стану + часовий детермінант, виражений обставинним прислівником часу, напр.: *Спочатку навіть в жижках йому тепло*... (Олесь Гончар);

5) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + просторовий детермінантний другорядний член речення, експлікований здебільшого прийменниково-відмінковою формою, що окреслює місце стану + прислівний некерований другорядний член речення, виражений якісно-означальним прислівником (одним або кількома), напр.: *Той, в кого так тонко і невиліковно боліло в грудях* (В. Шевчук); ... *мені в хаті сиділось мультко та марудно* (Є. Гуцало); ... *лежиться йому в ліжку незручно* (Ю. Збанацький);

6) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + часовий детермінант, виражений обставинним прислівником часу + прислівний некерований другорядний член речення, переданий якісно-означальним прислівником, напр.: ... *мені в такій порі... Найкраще пишеться* (І. Вирган);

7) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + часовий детермінант, експлікований прийменниково-відмінковою формою, що вказує на часові параметри перебування суб'єкта в певному стані + прислівний некерований другорядний член речення, репрезентований прислівником міри й ступеня, напр.: *Перед виїздом Прісьці щось дуже нездужалось* (Панас Мирний);

8) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + причиновий детермінант, виражений прийменниково-відмінковою формою, що визначає чинники появи певного стану суб'єкта + прислівний некерований другорядний член речення, переданий прислівником міри й ступеня, напр.: *Нас трохи трусило від вранішньої прохолоди, від хвилювання передчуття, від духоти очікування та невпевненості надій* (В. Сердюк);

9) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + часовий детермінант, представлений обставинним прислівником часу + прислівний некерований другорядний член речення, виражений якісно-означальним

прислівником + просторовий детермінантний другорядний член речення, експлікований переважно прийменниково-відмінковою формою, що визначає місце вияву стану, напр.: ...*йому добре сьогодні працювалося на заводі* (О. Довженко);

10) головний член безособового речення + придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану + просторовий детермінантний другорядний член речення у прийменниково-відмінковій формі на позначення місця зосередження стану + прислівний некерований другорядний член речення, виражений якісно-означальним прислівником, напр.: *У майстерні йому добре не працювалось* (Л. Когут).

Висновки. Отже, одноособові дієслова зі значенням фізичного, психофізичного та інтелектуального стану людини здатні формувати дво-, три- та багатоконпонентні типи формально-граматичної структури односкладних безособових речень. У моделюванні цих типів визначальну роль відіграють два функційно активні формально-граматичні компоненти – придієслівний керований другорядний член речення зі значенням суб'єкта стану та просторовий детермінант, що визначає місце зосередження стану, і різні функційно пасивні – детермінантні другорядні члени речення темпоральної та причинової семантики й прислівні некеровані другорядні члени речення з якісно-означальним і кількісним значеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алисова Т.Б. Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. М.: «Наука», 1969. С. 60–72.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М.: «Языки русской культуры», 1999. 896 с.
3. Баган М.П. Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. К., 1999. 219 с.
4. Березовська-Савчук Н.А. Дистрибутивні характеристики предикатів стану в українській літературній мові: монографія. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2016. 157 с.
5. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке. Семантические типы предикатов. М.: «Наука», 1982. С. 7–85.
6. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К.: «Наукова думка», 1992. 224 с.
7. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: «Наукова думка», 1983. 220 с.
8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови / За ред. І.Р. Вихованця. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2004. 398 с.
9. Вінтонів М.О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Донецьк, 1997. 181 с.
10. Галаган О.М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова». Кіровоград, 2004. 20 с.
11. Годз О.В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова». К., 2013. 20 с.
12. Городенська К.Г. Семантична багатоплановість суб'єкта стану. Наукові записки. Серія: «Філологічні науки (мовознавство)». Кіровоград: РВЦ КДПУ імені В. Винниченка. 2001. Вип. 31. С. 149–153.
13. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: синтаксис. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
14. Кавера Н.В. Семантична типологія предикатів стану: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова». К., 2008. 24 с.
15. Коваль Л.М. Головний компонент односкладного речення в між'ярусних співвідношеннях: дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01. К., 2015. 394 с.
16. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності: монографія. Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998. 204 с.
17. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. 464 с.
18. Селиверстова О.Н. Семантические типы предикатов: монографія. М.: «Наука», 1982. 365 с.
19. Тимофєєва І.С. Семантико-синтаксична структура речень з предикатами фізичного стану особи (на матеріалі сучасної української мови): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Івано-Франківськ, 2011. 258 с.
20. Danes Fr. Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence. *Lingua*. 1968. Vol. 21. P. 55–69.

СЕМАНТИКА ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОРМИ

SEMANTICS OF THE VOCABULARY OF UKRAINIAN FAMILY LAW IN THE ASPECT OF THE TERMINOLOGICAL NORMS

Ус Г.Г.,

здобувач кафедри української мови

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається зміст поняття термінологічної норми. Зосереджено увагу, що головними її компонентами є відповідність нормам української мови, кодифікованість спеціальної лексики та варіативність у сфері фіксації та функціонування. Наголошено на дуалістичному підході до поняття юридичної кодифікації, який має задовольняти потреби лінгвістичного та правничого дискурсів. Відзначено нагальну потребу в нормуванні дефініцій термінів сімейного права. Сформульовано тезу про переважну роль дескриптивної норми в термінології сімейного права.

Ключові слова: правничі термінологія, термінологія сімейного права, мовна норма, термінологічна норма, кодифікація, теорія варіантності.

В статье рассматривается содержание понятия «терминологическая норма». Обращено внимание, что главными ее компонентами являются соответствие правописным нормами украинского языка, кодифицированность специальной лексики и вариативность в сфере фиксации и функционирования. Акцентируется внимание на дуалистическом подходе к понятию кодификации, которое должно удовлетворять требования лингвистического и юридического дискурсов. Отмечена настоятельная необходимость в нормировании дефиниций семейного права. Сформулирован тезис о преобладающей роли дескриптивной нормы в терминологии семейного права.

Ключевые слова: юридическая терминология, терминология семейного права, языковая норма, терминологическая норма, теория вариантности.

The article considers the meaning of the terminology norm. It is noted that the main component of terminology norm is an accordance of the national linguistic roots, codification of special lexicology and variation in the scope of fixation and scope of functioning. It is attended to dualistic approach to the concept of codification, which must satisfy the requirements of linguistic and legal discourses. It is noted that there is an urgent need to standardize the definitions of family law. It is formulated the thesis on the predominant role of the descriptive norm in the terminology of family law.

Key words: terminology of family law, terminology of family-marital law, linguistic norm, terminology norm, theory of variation.

Постановка проблеми. Одним із першочергових завдань сучасного вітчизняного термінознавства є встановлення лексики, яка належить до різних термінологічних систем, що нині активно розвиваються. До останніх належить і термінологія сімейного права – сукупність термінів, що номінують відповідні поняття приватно-правової галузі й належать до українського термінофонду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання термінологічної норми ґрунтовно розробляють науковці, серед яких відзначимо теоретичні студії Л. Боярової [1; 2; 3], О. Веремчук [4], А. Крижанівської, Л. Симоненко [5], О. Черемської [6]. У полі зору дослідників перебувають різні терміносистеми: екологічна (С. Овсейчик) [7], економічна (О. Черемська) [6], клінічної медицини (Н. Місник) [8], архітектури (О. Кучеренко) [9], фітомеліоративна (Т. Петрова) [10].

Явище термінологічної норми в правничій термінології студіюють О. Шестакова [11], І. Сушинська [12]. Чимало питань знайшли

належне висвітлення й обґрунтування в працях науковців, однак деякі питання загально-теоретичного характеру все ще чекають на своє розв'язання. Так само потребують аналізу питання практичного характеру, пов'язані з кодифікацією галузевих термінологій. Відсутність спеціальних розвідок лексики сімейного права в аспекті термінологічної норми зумовлює актуальність означеної теми.

Постановка завдання. Із огляду на процеси становлення термінології сімейного права видається важливим встановити зміст поняття термінологічної норми та виявити особливості семантичної кодифікації в межах досліджуваної термінології.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці дослідники розуміють мовну норму як «сукупність найстійкіших традиційних виявів мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації; усталені в певному мовному колективі свідомо підтримувані і кваліфіковані як зразкові способи усного і письмового

передання слів, словоформ та окремих звуків; суворо визначені різновиди лексичної сполучуваності, а також надання переваги в доборі або виборі тих чи тих слів або висловів як відповідних для конкретної мовленнєвої ситуації; систематизована сукупність ознак мови, що сприймається як зразок для всіх мовців» [13, с. 296].

Термінологічну норму (далі ТН) розуміємо як сукупність правил, що регулюють сферу фіксації та функціонування правничих термінів. Головними виявами ТН є: *відповідність нормам літературної мови*; *кодифікація термінів на лінгвістичному* (закріплення правничих термінів у різного типу словниках та науковій літературі) та *правничому* (упорядкування законодавства, забезпечення техніко-юридичної досконалості законодавчих актів, нормативний підхід до дефініції правничого терміна) *рівнях*; *варіантність* як чинник відбору взірцевої терміноодиниці.

Термінологічна норма, як справедливо відзначає Л. Боярова, є «сукупністю сталих реалізацій мовної системи, що сприймаються носіями мови як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства». На думку дослідниці, норма в термінології не повинна суперечити загальномовній нормі [1, с. 43]. Важливим є питання про чинники мовної норми в термінології – сфера функціонування чи сфера фіксування. Дослідниця доходить висновків, що до початку 90-х років термінотворення та терміновживання орієнтувалося на традиції російської мови. Сфера функціонування не могла бути визначальною для норми, оскільки це «призвело до появи великої кількості скалькованих і запозичених із цієї мови термінологічних одиниць у науковому та професійному обігу українців» [3, с. 22]. Своєю чергою, словники різного типу (сфера фіксації) «пропонували фахівцям багато термінів із непродуктивними в українській мові моделями, які суперечили системі української мови, і це негативно позначилося на формуванні національного термінофонду» [3, с. 22].

Л. Боярова запропонувала періодизацію становлення ТН із метою простежити головні тенденції окремих її періодів. Дослідниця виділяє три періоди у формування термінологічної норми: 1) 20-і рр. ХХ ст. – 1933 р. Концептуальними положеннями того часу є: основа кожної терміносистеми – власне національні слова; іншомовні терміни засвоювалися безпосередньо з мови-процедента; в термінах дотримувалися співвідношення між прийнятою назвою та поняттєвим змістом; основні критерії нормативності мовних форм у термінології – системний та національ-

ний; сфера функціонування та сфера фіксування доповнювали одна одну, а «обмежена кількість термінів, запозичених через російську мову і скалькованих із неї», мала виразний характер [2, с. 189]; 2) 1933 – 80-і рр. ХХ ст. «Основна тенденція розвитку національної термінології – орієнтування на російську термінологію у всіх галузях її використання, а продуктивний спосіб термінотворення в українській науковій мові – калькування». Для встановлення норми у вітчизняній термінології пропонувалися статистичний критерій та критерій відповідності системі російської мови [2, с. 191]; 3) 90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – відновлення і встановлення української ідентичності термінів, нормалізаторська робота полягає в розробленні рекомендацій щодо творення й використання термінів, а також у кодифікуванні пропонуванних термінологічних одиниць.

Досліджуючи термінологічну норму в межах спеціальної лексики права, мовознавці відзначають її численні порушення і, відповідно, пропонують шляхи подолання цього негативного явища; постулюють необхідність кодифікації правничої термінології в словниках та іншій спеціальній літературі. Правники провадять аналіз в інших площинах: їх зацікавлення обертаються навколо кодифікації правничої термінології на законодавчому рівні, питань правничої дефініції та встановлення вимог до неї, характеристики мови права як першоджерела функціонування правничого терміна.

За твердженням Г. Васильєвої, кодифікаційний аспект термінології українського права є одним із найважливіших завдань сучасного етапу її формування. Потреба кодифікації юридичного термінофонду, на думку дослідниці, не виникає сама собою, цей процес має під собою кілька підстав: відсутність загальноновизнаної норми в галузі права, тобто «<...> паралельно застосовуються, часом навіть у межах одного тексту, кілька термінів для характеристики того самого поняття; не завжди доцільне залучення до правничої мови слів загальноновизнаних»; неврахування або недостатнє врахування власних мовних традицій; використання без необхідності запозичень з інших мов», що суперечить загальним вимогам мови законів [14, с. 127].

О. Веремчук говорить про відмінність кодифікаційних процесів спеціальної та загальноновживаної лексики. Під час кодифікації термінологічної норми спочатку визначається найкраща форма, яка потім вводиться у сферу функціонування [4, с. 11]. Проте ми не погоджуємося із цією тезою. Справа полягає в тому, що термін часто функціонує

певний час без кодифікації. Прикладом саме й можуть бути терміни сімейного права, більшість яких не є кодифікованими, тобто є такими, що не зафіксовані імперативною нормою. Проте їх функціонування характеризується тривалістю, що відбивають редакції Кодексу про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану (1928), Кодекс про шлюб та сім'ю (1969), чинний Сімейний кодекс України (2002) та інші нормативно-правові акти, що становлять джерельну базу зазначеної термінології.

Лінгвістичний аналіз терміносистем, здійснений у синхронному та діахронному вимірах, дає можливість простежувати формування будь-якої термінології від її зародження до сучасного стану. Релевантним для двоаспектного опису терміносистем є поняття варіантності. При цьому на всіх етапах розвитку терміносистем варіантність висвітлюється через прескриптивну та дескриптивну норми, або, як ще номінують ці поняття дослідники, імперативну та диспозитивну норми. Останніми роками дедалі більше лінгвістів приділяють увагу теорії варіантності терміна (Л. Боярова [1], С. Овсейчик [7], Т. Петрова [10]), що, на нашу думку, має розглядатися одним із провідних аспектів вивчення ТН. Терміни-варіанти досліджують як у загальнономовному контексті, так і як один із виявів спеціальної лексики.

Сучасний кодифікаційний процес термінології сімейного права потребує детального аналізу задля опису її термінофонду та виявлення недоліків у дефініюванні спеціальної лексики. Одразу наголосимо, що від початку ХХ століття й до сьогодні не створено спеціального словника, який би унормовував термінологію сімейного права. Упродовж свого розвитку терміни фіксуються в правничих словниках, де головним чином репрезентується загальноюридична термінологія. Ця тенденція простежується й на сучасному етапі (наприклад: *аліменти* [16, с. 26], *багатодітна сім'я* [16, с. 36], *безпритульні діти* [16, с. 41], *протиправна поведінка* [14, с. 173], *правовий статус* [15, с. 163], *опіка* [15, с. 138], *піклування* [15, с. 146]). Відсутність спеціальних лексикографічних джерел із термінології сімейного права породжує низку проблем: невизначеність термінофонду, відсутність нормативних дефініцій, що мають чітко окреслювати правове поняття, або, навпаки, велика кількість визначень, що породжують правові колізії.

Багато термінів сімейного права закріплені лише в Сімейному кодексі України, науково-практичних коментарях, нормативно-правових актах, монографічних розвідках, але не всі вони отри-

мали чітке науково-термінологічне визначення (наприклад: *дружина, чоловік, син, дочка, баба, дід, побудова сімейних відносин на паритетних засадах; постійний сторонній догляд; фактичні взаємини подружжя; формальна сепарація; принижувати людську гідність дитини*) або дефініювання цих термінів перебуває на стадії наукового розроблення.

Значна частина ядерних терміноодиниць приватно-правової галузі виражає відповідні наукові поняття, сформовані в доктрині права та репрезентовані в словниках (*сім'я, шлюб, одинокий батько, дитина, сурогатне материнство, генетичний матеріал, неповнолітня особа, гідність*), проте й досі тривають дискусії щодо їх семантичної кодифікації. Найяскравіше цю тенденцію ілюструє двокомпонентна сполука «*близькі родичі*», що зафіксована в «Довіднику юридичних термінів»: «***близькі родичі та члени сім'ї*** – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом (окрім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта [15, с. 25]; «Сучасній правовій енциклопедії»: «***близькі родичі*** – фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством. Близькими родичами є: батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, бабуся, онуки. Статус близьких родичів мають також подружжя» [16, с. 44]; «Великому енциклопедичному юридичному словнику»: «***близькі родичі і свояки*** – особи, пов'язані між собою походженням одного від другого або спільним походженням від одного предка, а також родичі подружжя» [17, с. 61]. Подані дефініції відрізняються одна від одної низкою диференційних ознак. Так, визначення ДЮТ пропонує обсяг терміна встановлювати крізь ознаки «*спільно проживати*», «*спільний побут*», «*взаємні права та обов'язки*», «*не перебувати у шлюбі*»; у СПЕ зміст терміна розкривається через такі ознаки, як «*фізичні особи*», «*походження один від одного*», «*спільний предок*»; ВЕЮС виділяє ознаки «*особа*», «*походження один від одного*», «*спільне походження*

від одного предка». Це дає змогу констатувати, що семантичний обсяг терміна не є визначеним, спільні семантичні ознаки («походження один від одного» та «спільний предок») не повністю розкривають зміст юридичного поняття, а тому аналізовані дефініції мають бути уніфіковані задля уникнення різночитань у правозастосовній діяльності.

Невиправданим є використання дефініцій, в яких порушуються вимоги до нормативної дефініції. Наведемо приклад: *«малолітня особа – фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом»* [15, с. 113]. У запропонованому варіанті дефініції порушується вимога

співмірності, оскільки визначаюче поняття є ширшим від визначуваного. Інший приклад демонструє порушення, що в науковій літературі номінується «логічне коло»: *«Експлуатація дітей – експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці»* [15, с. 63].

Висновки. Отже, термінологічна норма є складним, багатоаспектним поняттям, що передбачає відповідність літературній нормі й кодифікацію спеціальної лексики. Семантична кодифікація належить до базових чинників унормування української лексики сімейного права й переважно підпорядковується дескриптивній нормі. Аналіз лексикографічної репрезентації лексики сімейного права свідчить про необхідність її подальшого цілісного дослідження в аспекті термінологічного нормування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боярова Л.Г. Динамічна теорія норми в сучасній термінології // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. / відп. ред. Л.О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2007. Вип. VII. С. 43–47.
2. Боярова Л.Г. Українська термінологія і мовна політика // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Флоріант», 2006. Т. X. С. 187–195.
3. Боярова Л. Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і рр. XX ст. – поч. XXI ст.) // Українське мовознавство: міжвідомчий наук. зб. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. Вип. 38. С. 21–29.
4. Веремчук О.А. Стилистична транспозиція термінологічної лексики в сучасній українській мові (кодифікаційний аспект): монографія / За ред. Л. Струганець. Рівне, ВАТ «Рівненська друкарня», 2010. 224 с.
5. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. К., 1987. 163 с.
6. Становлення та нормування української економічної термінології: монографія / О.С. Черемська та ін. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2011. 120 с.
7. Овсейчик С. Формування української екологічної термінології [Текст] : монографія; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. Київ: КІМ, 2017. 168 с.
8. Місник Н.В. Про стан здоров'я мови медицини (термінологічний аспект). Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». Львів. 2002. № 453. С. 262–269.
9. Кучеренко О.Ф. Термінологічна норма в царині архітектури // Проблеми української термінології: міжнар. наук. конф. 29 верес. 1 жовт. 2016.: зб. наук. пр. Л., 2016. С. 75–77.
10. Петрова Т.О. Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова»; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2016. 229 с.
11. Шестакова С.О. Правова термінологія і проблеми її впорядкування. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: «Філологічні науки». 2017. Т. 263. С. 110–116.
12. Сушинська І.М. Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів-правознавців. Культура Причорномор'я: научный журнал. 2006. № 82. Т. 2. С. 164–167.
13. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 2. Донецьк: ДонНУ, 2012. 350 с.
14. Васильєва Г. Проблеми кодифікації сучасної української правничої мови. Вісник Луган. держ. пед. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 2001. № 3. С. 127–134.
15. Ісмаїлов К.Ю. Довідник юридичних термінів. Х.: Видавництво «Лідер», 2017. 218 с.
16. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський [та ін.]; за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111

ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА КАНАДИ ДЖАСТІНА ТРЮДО

LEXICAL PARAMETERS OF THE CONCEPTUAL STYLE OF THE PRIME-MINISTER OF CANADA JUSTIN TRUDEAU

Гошилик Н.С.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Себій М.С.,

магістрант кафедри англійської філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті розглянуто поняття концептуального стилю як складного утворення, яке поєднує когнітивні стилі особистості, організацію мовлення, принципи відбору мовних засобів, сприйняття мовцем себе та навколишнього середовища. Виявлено наявність численних лексичних маркерів, таких як «чутливість до глобальних / вибіркових характеристик», «афективність / когнітивність», «конкретність / абстрактність» тощо. На лексичному матеріалі політичного дискурсу здійснено кількісний підрахунок лексичних маркерів і визначено домінуючий концептуальний стиль мовця.

Ключові слова: аналітичний концептуальний стиль, реляційний концептуальний стиль, параметри аналізу, лексико-семантичне поле, політичний дискурс.

В статье рассмотрено понятие концептуального стиля как сложного образования, которое соединяет когнитивные стили личности, организацию речи, принципы отбора языковых средств, восприятие говорящим себя и окружающей среды. Выявлено присутствие многочисленных лексических маркеров, таких как «чувствительность к глобальным / выборочным характеристикам», «аффективность / когнитивность», «конкретность / абстрактность» и так далее. На лексическом материале политического дискурса совершён количественный подсчет лексических маркеров и определен доминантный концептуальный стиль говорящего.

Ключевые слова: аналитический концептуальный стиль, релятивный концептуальный стиль, параметры анализа, лексико-семантическое поле, политический дискурс.

The article deals with the notion of conceptual style as a composite construct that combines personal cognitive styles, speech organization, principles of the selection of linguistic means, the speaker's perception of himself or herself and the environment. A great number of lexical markers such as "sensitivity to global / parts characteristics", "affective / cognitive", "concrete / abstract" has been defined. On the basis of the lexical material of the political discourse a quantitative calculation of the lexical markers has been made and a dominant conceptual style of the speaker has been determined.

Key words: analytic conceptual style, relational conceptual style, parameters of analysis, lexico-semantic field, political discourse.

Постановка проблеми. Із середини 50-х рр. ХХ ст. політичний дискурс опинився в центрі уваги лінгвістів, які розглядають його не тільки як засіб опису певних політичних явищ, але і як чинник впливу на політичний процес завдяки маніпуляції та формуванню стереотипів поведінки громади, окремого політичного діяча чи політичної спільноти. Сила та вплив цього виду дискурсу має значущість як для окремої громади, так і у глобальному вимірі.

У контексті антропоцентричної спрямованості лінгвістики мову вивчають як систему,

пов'язану з мисленням, становленням особистості, її знаннями про світ, духовною й практичною діяльністю. Антропоцентрична парадигма лінгвістичних досліджень дає змогу вийти за межі системи мови та зануритися глибше у природу людського спілкування. Поєднуючи знання про когнітивні, емоційні, моторні стилі із факторами впливу середовища на особистість і такими факторами індивідуальності людини, як рівень психічного розвитку та професійна готовність, можна сформувати більш-менш цілісну картину концептуального стилю (далі – КС) тієї

чи іншої особистості, що і становить **актуальність дослідження**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Специфіка політичного дискурсу полягає в його варіативності (зрозумілим для широкого загалу й ускладненим), у своєрідній завуальованості («читання між рядками»), використанні «значущих пауз», надмірній ідеологізації й наукоподібності, декламаторському стилеві, використанні шаблонів і лозунгів, а також претензії на абсолютну істину. Мовні засоби в політичному дискурсі виконують низку функцій, зокрема переконання, надання важливої інформації, пропагування певних ідей, створення іміджу політичного діяча, встановлення зв'язку між політичними діячами та електоратом тощо. Дослідження використовуваних у політичних промовах мовних засобів дає змогу побачити як експліцитні, так і імпліцитні явища лінгвального та позалінгвального порядку.

До аналізу когнітивних стилів політиків вдавалися такі науковці, як Р. Коен, Дж. Клейн, С.В. Засекін та інші [4; 5; 1]. Американський соціолог Р. Коен встановлює співвідношення між поняттями «когнітивний стиль» і «концептуальний стиль» і визначає КС особистості як складне утворення, яке поєднує когнітивні стилі особистості, принципи відбору мовних засобів, організацію мовлення, ставлення до себе та навколишнього середовища. Унаслідок проведення численних мовознавчих досліджень із врахуванням психологічних і соціальних аспектів особистості Р. Коен виділяє два основні КС: аналітичний (analytic) і реляційний (relational) [4, с. 832].

На основі праць Р. Коен український дослідник Д.М. Каліщук виокремлює лінгвальні, соціолінгвістичні та психологічні параметри, які дають змогу розмежувати аналітичний і реляційний КС, визначити домінуючий КС певного мовця [2, с. 9].

Постановка завдання. Метою статті є визначення на основі аналізу лексичних маркерів домінуючого КС прем'єр-міністра Канади Дж. Трюдо. Для досягнення мети виконуємо ряд **завдань**:

1. визначити лексичні маркери КС Дж. Трюдо;
2. здійснити кількісний підрахунок лексичних маркерів у текстах політичних промов;
3. простежити схильність політика до того чи іншого КС.

Матеріалом дослідження є тексти політичних промов Дж. Трюдо [7] обсягом 46 647 лексичних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Сукупність мовних, соціальних і психологічних параметрів дає можливість визначити схильність мовця до одного з двох ключових КС, а саме – аналітич-

ного чи реляційного. Під час аналізу мовного матеріалу визначаємо домінуючі параметри, використовуючи зведену таблицю параметрів КС Д.М. Каліщук [2, с. 239] (переклад – Н. Г.) та програму контент-аналізу Textanz. Варто зазначити, що відсутність або слабка вираженість одного з параметрів автоматично вказує на наявність чи яскраву вираженість протилежного йому параметра.

Одним із ключових дискурсивно-когнітивних параметрів є «чутливість до глобальних / вибіркокових характеристик» (“sensitivity to global / parts characteristics”). С.В. Засекін визначає глобальну стратегію когерентності дискурсу як організацію послідовності дій мовця з метою формування топікальної структури, а локальну стратегію когерентності дискурсу – як організацію послідовності дій мовця з метою пов'язування змісту двох суміжних висловлювань [1, с. 17]. Кількісний підрахунок показує, що кількість маркерів, притаманних локальній стратегії (семантичних і прагматичних – 246), вдвічі більша за кількість маркерів глобальної стратегії (топікальних – 112) – характерна ознака аналітичного КС.

Наступний параметр «афективність / когнітивність» (“affective / cognitive”) проаналізуємо за співвідношенням афективних (*like, love, want, hope...*) і когнітивних (*think, know, suppose, consider, understand...*) дієслів у мовному матеріалі. Кількісний аналіз демонструє відносно рівну частоту вживання як афективних (242), так і когнітивних (248) дієслів із незначним переважанням когнітивних, що свідчить про перевагу аналітичного КС.

Загалом, для політичного дискурсу характерною є стриманість і некатегоричність висловлювань, тому можемо говорити про переважання стриманості в парі протилежних параметрів “expressive / controlled”, що є ознакою аналітичного КС. Під час порівняння результатів кількісного обчислення лексичних одиниць, які вказують на експресивність мовлення (467), із загальною кількістю лексичних одиниць мовного матеріалу дослідження (46647) кількість лексичних маркерів експресивності становить 1 % від загальної кількості лексичних одиниць.

Параметри «гуманістична / технічна спрямованість» (“humanistic / mechanical”) та «концентрація уваги на людях / речах» (“people-focused / thing-focused”) є тісно взаємопов'язаними, оскільки ґрунтуються на ставленні мовця до людей, визначенні пріоритетності людської чи технічної сфер. Окрім задатків менеджменту та управління, лідер держави, який у своїй політичній

діяльності орієнтується передусім на громадян, дотримується п'яти основних принципів: заохочувати (*encourage*), цінувати (*appreciate*), пробачати (*forgive*), слухати (*listen*), розуміти (*understand*) [6]. У текстах політичних промов Дж. Трюдо знаходимо неодноразове вживання цих п'яти лексем як своєрідне підтвердження дотримання таких принципів. Вибірка лексем, які безпосередньо стосуються параметрів “people-focused” / “humanistic” (420) та “thing-focused” / “mechanical” (204), вказує на реляційний КС.

Дотичними до параметрів, що стосуються ставлення до людей, є параметри, які ґрунтуються на визначенні свого місця в суспільстві, – «соціальна інтеграція / соціальне відчуження» (“social integration/social distance”) та «соціоцентричність / егоцентричність» (“sociocentric / egocentric”). Чи не найкращим показником розмежування цих соціолінгвальних параметрів є рівень отождолення особою себе із суспільством і пріоритетність інтересів народу над власними, що на лексичному рівні найяскравіше виявляється вживанням замість займенників першої особи однини (“I”, “my”, “me”) займенників першої особи множини (“we”, “our”, “us”). Така тенденція спостерігається в політичному дискурсі Дж. Трюдо та вказує на притаманність реляційного КС.

Важливим параметром розмежування КС є «орієнтування на зміст / форму» (“meaning-oriented / sign-oriented”). Оскільки весь політичний дискурс характеризується орієнтуванням на певний зміст, то цей критерій не є валідним під час розмежування КС політичного дискурсу [3, с. 190].

Параметром «індуктивність / дедуктивність» (inductive / deductive) є, по суті, метод презентування інформації. Унаслідок здійсненого емпіричного дослідження можемо стверджувати, що Дж. Трюдо найчастіше використовує дедуктивний метод викладу інформації, логічно, чітко дотримується теми повідомлення, тобто відповідає параметру «зосередженість на темі» (not easily distracted), що вказує на аналітичний КС.

Ще одним соціолінгвальним критерієм розмежування КС є тяжіння до одного з параметрів «лояльність / обов'язок» (“loyalty / duty”). Частотність вживання понять із синонімічного ряду “loyalty” (40,46 %) та “duty” (59,54 %) є показником більшої вагомості поняття «duty» для прем'єр-міністра Канади та притаманності йому аналітичного КС в цьому аспекті.

Одними з ключових параметрів аналізу КС є параметри «залежність від сім'ї в дорослому віці / небажання залежати від сім'ї в дорослому віці» (“dependent on their families as adults / reluctant

to be dependent on their families”) та «відносини є важливими / не дуже важливими» (“relations are important / relations are not so important”). Контекстуальний аналіз одиниць лексико-семантичного поля “family” дає змогу прослідкувати, що слово “home” у 74 % вжите у значенні “homeland, country” і лише у 26 % у значенні “a place of living with family”. Більшість із лексем – “child”, “children”, “kids”, “parents” – вжиті із присвійними займенниками “our”, “your”, “their”, що вказує на наближеність цих понять до мовця. Лексеми “family”, “husband”, “father” із присвійним займенником “my” та порівняльною конструкцією “as a” свідчать про те, що мовець говорить конкретно про себе та свою сім'ю. Проаналізувавши частотність вживання одиниць лексико-семантичного поля “relations”, бачимо, що кількість слововживань цього поля майже збігається з кількістю слововживань одиниць лексико-семантичного поля “family”, що є характерною ознакою реляційного КС.

Часте вживання слів на позначення схожих понять у політичному дискурсі Джастіна Трюдо свідчить про домінування параметра «тяжіння до синонімічності» в контрастній парі “synonym set (high) / synonym set (average)” і, як результат, притаманність реляційному КС.

Ідеологічний за своєю природою, політичний дискурс оперує абстрактними поняттями, які можуть бути застосовані до різноманітних референтів і референтних ситуацій. Тому вважаємо, що мовлення кожного політичного діяча тяжіє до абстрактності.

Ще однією характерною рисою політичного дискурсу є політкоректність, яку на лексичному рівні простежуємо за частотністю вживання евфемізмів. Наприклад, найчастіше вживаним евфемізмом у політичному дискурсі Джастіна Трюдо є “indigenous people” на позначення корінного населення континенту “American Indians”. Загалом, політичний дискурс Дж. Трюдо не перенасичений ні лексикою, яка може бути образлива, ні евфемізмами, а це є параметром аналітичного КС.

Якщо ж проаналізувати параметри «конкретність / абстрактність» (“concrete with much use of visual and tactile symbols / abstract with not so much use of visual and tactile symbols”) за частотністю вживання предикатів візуального (“see”, “look”, “view”...) й тактильного сприйняття (“touch”, “grasp”, “feel”...), то порівняно невелика кількість тактильних і візуальних предикатів (129) свідчить про схильність мовця до аналітичного КС.

На синтаксичному рівні КС розрізняються параметрами «короткі речення / речення різної довжини» (“short sentences / sentences of varied lengths”) та «неповні речення, бідний синтаксис / повні речення, багатий синтаксис» (“often unfinished sentences; poor syntax / usually finished sentences; good syntax”). За допомогою програми кількісного обчислення Textanz отримуємо такі статистичні дані: найдовше речення містить 61 слово; найкоротше речення складається з одного слова (“*Merci*” – відповідник англійського “*Thank you*”); кількість речень – 2988; середня кількість слів у реченні – 15,61. Емпіричний аналіз мовного матеріалу дає підстави стверджувати, що Дж. Трюдо у своїх політичних промовах будує повні речення різної довжини, що є характерним параметром аналітичного КС.

Останнім параметром розмежування КС, за Д.М. Каліщук [2, с. 239] (переклад – Н. Г.), є «часте / нечасте вживання сполучників» (“high frequency of conjunctions / not so high frequency of conjunctions”). Оскільки політичні промови Дж. Трюдо містять велику кількість складносурядних і складнопідрядних речень, то можемо спостерігати й часте вживання різноманітних сполучників, які мовець використовує для зв’язності речень і тексту відповідно. Це свідчить про схильність до реляційного КС.

Висновки. Такі параметри, як “atomistic (sensitivity to parts of objects)”, “cognitive”, “deductive”, “duty”, “abstract with not so much use of visual and tactile symbols”, “euphemisms are not very common”, “not easily distracted”, “sentences of varied lengths”, “usually finished sentences”, “good syntax”, більшою чи меншою мірою вираженості вказують на типовість аналітичного КС Дж. Трюдо. Параметри “expressive”, “humanistic”, “sociocentric”, “social integration”, “people-focused”, “dependent on their families as adults”, “relations are important”, “synonym set (high)”, “high frequency of conjunctions” є маркерами реляційного КС. Оскільки кількість параметрів обох КС збігається, то за якісною характеристикою вагомішими для визначення домінуючого КС є параметри “dependence on their families as adults”, “relations are important / not so important”. Тому можна стверджувати як про збалансованість КС прем’єр-міністра Канади Дж. Трюдо, так і про незначне тяжіння до реляційного КС.

Перспективою подальших досліджень є аналіз стилістичних маркерів КС і засобів вербалізації найпоширеніших концептів політика, а також порівняльний аналіз виявленого стилю зі стилями інших політиків, зокрема східноєвропейських і західноєвропейських.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Засєкін С.В. Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. К.: [б. в.], 2001. 20 с.
2. Каліщук Д.М. Концептуальні стилі англомовних політиків (на матеріалі політичного дискурсу президентів Дж. Буша мол., Б. Обама): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Луцьк, 2017. 245 с.
3. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: монография. Волгоград: «Перемена», 2000. 386 с.
4. Cohen R. Conceptual Styles, Culture Conflict, and Nonverbal Tests of Intelligence. *American Anthropologist*. 1969. Vol. 71. № 5. P. 828–856.
5. Klein G.S. A Personal World through Perception. *Perception: An Approach to Personality*. NY: Holt, Rinehart, & Winston, 1951. P. 328–355.
6. Greiner R. Five Qualities of People-Focused Leaders. DISQUS. URL: <http://robertgreiner.com/2015/04/effective-leadership-through-effective-relationships/> (viewed on March 10, 2018).
7. Justin Trudeau, Prime Minister of Canada. URL: <https://pm.gc.ca/eng/news/speeches> (viewed on March 05, 2018).

ТРАДИЦІЙНИЙ, КОГНІТИВНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНА ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ МОВНОЇ ОДИНИЦІ

TRADITIONAL, COGNITIVE AND FUNCTIONAL APPROACHES TO DETERMINE THE TERM AS A SPECIALIZED LANGUAGE UNIT

Доскач К.В.,

*аспірант кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

У статті на матеріалі наукових праць проводиться аналіз основних підходів у термінології та з'ясовується потенціал когнітивних термінів. У традиційній парадигмі описуються та розмежовуються такі поняття, як термінознавство, термінологія та терміносистема. Основним пунктом дослідження в статті є когнітивне термінознавство, фокус уваги та різні погляди науковців на когнітивну природу терміна. Стаття розкриває функціональні особливості терміна, його роль і сутність.

Ключові слова: термінознавство, терміносистема, когнітивний підхід, дефініція, номінативна функція, концепт.

В статье на материале научных трудов проводится анализ основных подходов в терминологии и выясняется потенциал когнитивных терминов. В традиционной парадигме описываются и разделяются такие понятия, как терминоведение, терминология и терминсистема. Основным пунктом исследования в статье являются когнитивное терминоведение, фокус внимания и разные точки зрения ученых на когнитивную природу термина. Статья раскрывает функциональные особенности термина, его роль и сущность.

Ключевые слова: терминоведение, терминсистема, когнитивный подход, дефиниция, номинативная функция, концепт.

The article analyzes the main approaches in terminology and finds out the potential of cognitive terms on the materials of scientific works. The traditional paradigm describes and divides concepts such as science of terminology, terminology and term system. The main point of the study in the article is the cognitive terminology, the focus of attention and different scientific points of view on the cognitive nature of the term. The article reveals the functional features of the term, its role and essence.

Key words: science of Terminology, term system, cognitive approach, definition, nominative function, concept.

Постановка проблеми. Найактуальнішою проблемою сучасного термінознавства є дефініція терміна. Погляди на визначення терміна суперечать один одному, і досі не існує універсальної його дефініції. Дискусійним у сучасному термінознавстві залишається питання щодо впливу когнітивного напрямку на природу терміна та його структуру. Також перед лінгвістами постає питання, якою є основна функція терміна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії терміна, його місця в мові й системі знань вирішуються в роботах Л.А. Алексеевої, О.С. Ахманової, С.Г. Бархударова, В.В. Виноградової, Г.О. Винокура, С.В. Грінева, Т.Л. Канделакі, Л.А. Капанадзе, В.М. Лейчика, Д.С. Лотте, Л.А. Манерко, В.Ф. Новодранової, А.А. Реформаторського, В.А. Татарінова, С.Д. Шелова, Л.В. Щерби та багатьох інших. В їхніх дослідженнях визначається лінгвістична природа терміна, виявляються особливості функціонування різних галузевих термінологій, аналізуються семантичні процеси в термінології, піднімаються питання впорядкування та уніфікації термінології в різних галузях науки й техніки.

Постановка завдання. Основними завданнями статті є такі: 1) висвітлення основних напрямів у традиційній парадигмі; 2) визначення рівня впливу когнітивного підходу на термінологічну систему; 3) аналіз основних функцій терміна.

Виклад основного матеріалу. Під традиційним підходом у термінознавстві прийнято розуміти теорію, розроблену прибічниками Віденської, Радянської та Празької термінологічних шкіл. Традиційна теорія термінознавства ґрунтована на значущості понять і необхідності їх відмежування один від одного. Першочергове значення в цьому підході мають поняття та їх співвідношення з термінами. Сфера функціонування понять розглядається окремо від сфери функціонування термінів. Оскільки у рамках цієї теорії поняття спочатку має переважаче значення над терміном, у центрі уваги термінологічної роботи перебувають саме поняття, понятійна структура та способи її репрезентації [1, с. 254]. У традиційній теорії термінознавства для того, щоб визначити поняття, необхідно визначити його місце в логічно або онтологічно структурованій системі понять. Відповідно до принципів традиційного підходу у будь-якій дефініції мають бути

відображені широкі поняття й основні характеристики, що дають змогу відмежувати ці поняття від інших [2, с. 189].

Упродовж довгого часу термінологія розглядалася багатьма лінгвістами в підрозділі лексикології та визнавалася як самостійна наукова дисципліна. У науці панувала думка про обов'язкову однозначність термінів, їхню системність і сувору впорядкованість. У традиційному підході до термінів висувалися вимоги стислості, обов'язкової дефініційності (А.А. Реформатский, Д.С. Лотте та інші вчені). Проте багатозначним був сам термін термінологія, який вживався у двох значеннях: 1. термінологія як сукупність слів і словосполучень, що називають спеціальні об'єкти та виражають спеціально-професійні поняття; 2. термінологія – розділ мовознавства, що вивчає сукупність термінів, їх граматичну організацію, семантичні особливості й закони функціонування. Той факт, що термінологія (на цьому етапі термін «термінознавство» ще не був прийнятий) як наукова дисципліна має самостійний характер і є окремим напрямом лінгвістики, маючи свій об'єкт, методи, цілі, терміни і так далі, став очевидним тільки в 30-х роках ХХ століття. Саме тоді термінологічна діяльність формується як самостійний напрям досліджень. Варто зазначити, що впродовж довгого часу багато фахівців не визнавало нову наукову дисципліну «термінологію». Наприклад, Ю.Н. Марчук приписує три основні значення слову «термінологія»:

– галузь науки трансдисциплінарного й інтердисциплінарного значення, у якій розглядають наукові поняття та їх визначення (терміни, символи та інше);

– набір термінів конкретної галузі науки й техніки;

– виклад деякої системи концептів і понять у термінах [3, с. 66].

У традиційному підході важливим є розмежування таких понять, як термінознавство, термінологія й терміносистема. Довгий час між цими поняттями не існувало чіткої відмінності: під термінологією часто розуміли й науку, що займається вивченням термінів, і систему термінів. У нашій роботі приймаються визначення, запропоновані М.Н. Володіною: сукупності термінів певних галузей, як правило, нерегульовані, такі, що стихійно склалися, називатимуться термінологіями, а впорядковані, науково обгрунтовані – терміносистемами, а під термінознавством розумітиметься наукова дисципліна [4, с. 96]. Отже, термінознавство – це розділ науки, що досліджує семантичну природу, граматичну організацію та закони функціонування термінів, які обслуговують різні сфери наукової та професійної діяльності людини [5].

Терміносистемою називають основний семіотичний комплекс (сукупність термінів та інших символічних знаків), за допомогою якого фіксується система понять відповідних теорій і наук, яка передає інформацію [6, с. 107]. Термінологія ж містить такі лексичні одиниці, як: професіоналізми, професійні жаргонізми, квазітерміни, терміноіди та інші. Для термінології характерна невпорядкованість, неповні терміни, синоніми, багатозначні терміни, неологізми, архаїзми, індивідуально-авторські терміни тощо. В останні десятиліття під кутом зору типів спеціальних лексем у термінознавстві закріпилися позначення: протерміни, передтерміни, терміноіди, псевдотерміни та інші. Протерміни характерні для донаукового періоду розвитку якої-небудь галузі людської діяльності, вони називають тільки деякі уявлення, а не спеціальні поняття. Передтерміни – спеціальні лексеми, які використовують для назви нових понять, але вони не відповідають поки що вимогам, що ставляться до термінів. Терміноіди – спеціальні слова, які формують спірні, неоднозначні поняття, що не мають до теперішнього часу чітких меж і дефініцій. Псевдотермінами називають гіпотетичні, неправдиві поняття, які не відповідають реальній дійсності [7, с. 140]. Детальна класифікація лексем запропонована в роботах А.Д. Хаютіна, В.М. Лейчика, С.В. Гринева, О.В. Борхвальдта, А.В. Калініна, Н.М. Шанського, С.Д. Шелова та інших учених.

Щоби стати елементом терміносистеми, будь-якій термінологічній лексемі потрібно попередньо пройти певну процедуру відбору. Терміносистема має дві істотні особливості: 1) структурованість, системність (кожен термін пов'язаний з іншими структурними одиницями логічними й асоціативними зв'язками); 2) повнота, яка виражається заповненням усіх осередків системи понять. Під формальним кутом зору терміносистема характеризується більш високою мірою регулярності словотворчих афіксів, тобто має тенденцію використовувати одні і ті ж терміноелементи для найменування однорідних понять [7, с. 147].

Під впливом поширення ідей когнітивізму на початку ХХІ століття формується когнітивне термінознавство. Активне впровадження когнітивного підходу в термінознавстві було зумовлено зв'язком термінологічних досліджень із науками про мислення, а точніше – з «розквітом» лінгвоантропологічного комплексного підходу до мови, у зв'язку з чим будь-який фрагмент мовної картини світу розглядався в його взаємозв'язку з мовним образом людини.

На думку багатьох науковців (В.М. Лейчик, В.Ф. Новодранова, С.І. Маджаєва та інші вчені), це

нова система поглядів на термін, терміносистему, термінозмістовні тексти різного характеру. Мова в когнітивній лінгвістиці визнається результатом та інструментом когніції, під якою, у свою чергу розуміється «наукове і буденне пізнання, що практично реалізується в процесах категоризації та концептуалізації світу» [8, с. 112]. Отже, у фокусі уваги когнітолога перебувають як мовні форми, так і структури знання. У рамках нового підходу мова є найважливішою когнітивною здатністю людини, тісно пов'язаною з особливостями її мислення та діяльності. Людська свідомість розглядається когнітивною наукою як складна система, що відповідальна за отримання, зберігання, активізацію, модифікацію й передачу інформації, а розумові процеси трактуються як діяльність із перероблення цієї інформації. Людина визнається центральною ланкою у процесах пізнання та мовної діяльності. Саме людина формує значення мовних одиниць, здійснює вибір засобів для інтерпретації тої чи іншої ситуації [9, с. 122]. Когнітивне термінознавство, досліджуючи роль термінів у науковому пізнанні та мисленні, використовує досягнення й методи когнітивної лінгвістики, зокрема когнітивної семантики. На відміну від традиційного термінознавства, когнітивне термінознавство передусім розглядає «проблеми співвідношення мовних структур із ментальними структурами, що відбивають особливості людського досвіду та діяльності, питання представлення в мові різних типів знання – буденного та наукового, асоціативно-образного та раціонально-логічного» [9, с. 170]. Вивчення терміна як мовної категорії сприяє виявленню природи самої мови, уявлення про яку пов'язане із створенням нових термінологічних одиниць, що впливають на еволюцію мовної системи.

У парадигмі когнітивного термінознавства термін розуміється як інформаційно-когнітивна структура, що акумулює спеціальні знання, необхідні в процесі наукової комунікації та професійної діяльності [10, с. 75]. Термін є основною одиницею не тільки науки, але й спеціальних галузей знань і сфер діяльності людини, яка покликана номінувати об'єкти та процеси, одночасно слугуючи засобом пізнання навколишнього світу [11, с. 127]. Термін стає інструментом знання, закріплюючи отриману інформацію у своєму змісті. Він дає можливість узагальнювати наукові знання, множити та передавати їх наступним поколінням учених [12]. Терміни, як носії колективної професійно-наукової пам'яті, виконують функцію посередників-медіаторів у процесі формування спеціального знання, сприяючи розвитку пізнавальної діяльності людини. Як найважливіший засіб наукової комунікації, вони орга-

нічно включаються в процес і результати наукового знання. Когнітивно-інформаційна природа терміна полягає, передусім, в тому, що, будучи одиницею мовного та професійно-наукового знання, він стає основою процесів, які належать мовній свідомості, коли загальномовна інформація трансформується в термінологічну. Загальномовна інформація зафіксована в мовній свідомості людей, що належать до одного мовного колективу, піддається асоціативно-образному переосмисленню у процесі професійно-наукової діяльності, перетворюючись на термінологічну [13, с. 87]. Т.В. Дроздова, Л.В. Івіна, О.Й. Голованова, В.М. Лейчик, С.І. Маджаєва С.Д. Шелов та інші науковці розглядають терміни під кутом зору теорії знання та пізнання як результат когнітивної діяльності фахівця й вважають, що терміни, визначаючи найбільш істотні ментальні об'єкти, вербалізують логічну модель певної системи знання та виступають основними когнітивними орієнтирами у рамках цих систем. Найбільш близька до цього розуміння думка, що терміни у складі термінологічної системи через систему понять створюють модель фрагмента об'єктивної дійсності, яка необхідна в процесі пізнання й освоєння світу [14, с. 26].

Когнітивне термінознавство, з одного боку, продовжує традиції, а з іншого боку, додає риси, властиві сучасному етапу наукового пізнання. Тому доцільно розглянути характеристики когнітивного напрямку порівняно з попередніми етапами термінознавства. Якщо традиційне термінознавство не виходило за межі аналізу мовного знака, то когнітивний напрям робить його «відкритою» наукою, з явною тенденцією до розширення своїх меж, з тяжінням до інтеграційних процесів, які ведуть до виділення міждисциплінарних програм дослідження (наприклад, когнітивна наука, що займається феноменом інформації та її обробки). Це явище в дослідженнях термінознавців дістало назву «експансіонізм» [15, с. 210]. Експансіонізм у своєму розумінні тісно пов'язаний з іншою відмінною рисою сучасної лінгвістики – антропоцентризмом, оскільки пояснення облаштуванню мови намагаються знайти, перш за все, в сутнісних характеристиках її носія – людини. Антропоцентризм стає провідним напрямом міждисциплінарного синтезу, що виявляється в обліку людського чинника під час формування системи мови, номінативної організації тексту та мовної особи. «Антропоцентризм як особливий принцип дослідження полягає в тому, що наукові об'єкти вивчаються передусім через їхні ролі для людини, призначення в її життєдіяльності та функції для розвитку та вдосконалення особистості» [16, с. 212].

Оскільки провідним експланаторним принципом когнітивного термінознавства є «зв'язок із людиною», когнітивне термінознавство характеризується як «антропоцентричне», а теорії традиційного термінознавства – як «терміоцентричні» і «лінгвоцентричні». Когнітивне термінознавство вивчає «мову-здатність» як характеристику «передмовної готовності» особи у взаємодії з іншими способами репрезентації мови – «мовою-текстом» і «мовою-системою» (лінгвоцентризм), а також у взаємодії з продуктом металінгвістичної діяльності термінолога – терміносистемою (терміоцентризм) [17, с. 149].

Одним із найважливіших питань когнітивного термінознавства є питання про походження терміна. Поява терміна (чи спеціальної професійної лексичної одиниці) пов'язана з такими явищами, як перехід загальноживаного слова в термін, як свідоме створення нової лексичної одиниці окремої мови або іншомовного матеріалу та запозичення слова з інших галузей знання. Саме тому питання семантики викликають великий інтерес, який пов'язаний із філософськими та мовознавчими проблемами, що розглядають зв'язок між мовою, мисленням і дійсністю. З позицій когнітивного термінознавства термін розглядається як динамічне явище, яке народжується, формується та поглиблюється в процесі пізнання (когніції), переходу від концепту розумової категорії до вербалізованого концепту, пов'язаного з тією або іншою теорією, що представляє ту або іншу сферу знання чи діяльності.

Багато лінгвістів (Л.А. Капанадзе, О.І. Чупіліна, С.В. Гринев та інші вчені) дотримуються **функціонального** погляду на природу терміна, суть якого полягає в тому, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово. Терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції.

Під функцією терміна розуміється роль, яку виконує термін як засіб позначення загального спеціального поняття. На думку В.М. Лейчика, термін виконує цю функцію в декількох сферах: у лексико-семантичній системі певної мови своїм мовним субстратом, у терміносистемі відомої галузі знання та діяльності, у теорії цієї галузі. У всіх цих сферах функції різні, але взаємопов'язані, тому доцільно говорити про систему функцій терміна. Проте під час аналізу функцій терміна можна взяти за початковий пункт перелік функцій слова, оскільки терміни ґрунтовані на лексичних одиницях мови як на мовному субстраті. Отже, проаналізуємо основні функції терміна:

1) номінативна функція, за допомогою якої терміни називають загальні поняття, категорії, ознаки (властивості) понять, а також операції (відношення)

в різних спеціальних сферах людських знань і діяльності [14, с. 320];

2) сигніфікативна функція відповідає за позначення або знакові дії, тобто термін зазвичай виражає поняття [18, с. 220].

3) комунікативна функція характеризує слово як засіб передачі реципієнту деякої змістовної та супутньої стилістичної інформації зі встановленням зворотного зв'язку. Вивчаючи інформацію, яку передає термін, варто пам'ятати, що він слугує засобом передачі спеціального знання у просторі та часі;

4) прагматична функція мовного знака тісно пов'язана з комунікативною. Вона визначається зв'язком знака з учасниками комунікації, конкретними умовами та сферою спілкування, залежить від тієї установки, яку вибирає продуцент мови, впливаючи на реципієнта: переконати, спонукати до дії тощо. Будучи лексичним елементом, термін може виконувати евристичну функцію відкриття нового знання;

5) когнітивна функція визначає термін як підсумок тривалого процесу пізнання суті предметів та явищ об'єктивної дійсності, вербалізацію спеціального концепту, який спочатку може бути не просто уявним об'єктом, а навіть виявом чуттєвого пізнання [14, с. 129].

Нині термін у працях представників когнітивного термінознавства Л.М. Алексєєвої, В.Ф. Новодранової та інших учених описується як результат дискурсу, що реалізовує процес пізнання [19, с. 106]. Окремі групи термінів виконують також додаткові функції, які не є загальними. Наприклад, багато термінів природних, технічних і громадських наук виконують класифікуючу функцію. Частина термінів виконує правову функцію [14, с. 102].

Хоча функції терміна базуються на значенні лексичних одиниць мови, термін і загальноживане слово не можна ототожнювати. На думку багатьох лінгвістів, головною відмінністю терміна від інших лексичних одиниць є саме його здатність виражати спеціально-професійне, наукове або технічне поняття, оскільки саме зв'язок терміна з поняттям певної галузі знання робить його особливою лексичною одиницею [20, с. 113]. Будь-яка лексична одиниця природної мови може стати лексичною одиницею МСЦ (мови для спеціальних цілей), коли вона залучається до цієї мови; при цьому вона стає терміном, якщо починає виконувати особливі функції [14, с. 157].

Аналіз основних підходів термінології свідчить про те, що загалом логіка розвитку термінознавства «повторює» основні етапи розвитку лінгвістики. Антропологічна парадигма лінгвістики особливо інтенсивно розвивається в останнє десятиліття. До

цього лінгвістика «розконсервувала» опис мовної системи за рівнями мови, потім перейшла до синтезу методів вивчення номінативного складу мови та її будівельних ресурсів. Ми виокремлюємо традиційний, когнітивний і функціональний підходи до вивчення терміна як спеціалізованої мовної одиниці. В основі традиційного підходу лежить значення поняття та необхідність його розмежування. Головна роль у цьому підході грають співвідношення між термінами та поняттями. Когнітивне термінознавство, на відміну від традиційного, розглядає проблеми взаємодії мовних структур із ментальними. З позиції когнітивного підходу термін формується та поглиблюється в процесі пізнання, переходу від розумової категорії до вербалізованого усвідомлення його дійсності. З функціонального погляду на природу терміна будь-яке слово може виступати в його ролі, виконуючи відповідну функцію. Серед основних функцій терміна ми виокремлюємо номінативну (називає загальні

поняття та категорії), сигніфікативну (позначає або виражає поняття), комунікативну (характеризує слово як засіб передачі змістовної стилістичної інформації зі встановленням зворотного зв'язку), прагматичну (визначає зв'язок знака з учасниками комунікації), когнітивну (визначає термін як підсумок тривалого процесу пізнання суті предметів та явищ як вербалізацію спеціального концепту). Термінологія будь-якої сфери знання або діяльності виступає головним засобом зберігання, обробки, трансляції та розвитку концептуальних парадигм у науці. Потенціал когнітивних термінів, їхнє місце в сучасному науковому знанні важко переоцінити. Навіть суто специфічний термін і поняття, що стоїть за ним, можуть бути використані як інструмент пізнання. Тут же ми маємо справу з організованою в систему термінологією, яка дає змогу побудувати несуперечливу концепцію мови, представити картину її складної взаємодії з людським мисленням, пізнанням і діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Packeiser K. The general theory of terminology: a literature review and a critical discussion. Copenhagen: Copenhagen Business School, 2009. 84 p.
2. Temmerman R. Towards new ways of terminology description: the sociocognitive approach. Vol. 3. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. 258 p.
3. Марчук Ю.Н. Основы терминографии: метод. пособие. М.: ЦИИ МГУ, 1992. 75 с.
4. Володина М.Н. Теория терминологической номинации. М.: Изд. МГУ им. Ломоносова, 1997. 180 с.
5. Кобрин Р.Ю. О понятиях «терминология» и «терминосистема». Научно-техническая информация. Сер. 2. № 8. М.: «Наука», 1981. С. 7–10.
6. Лейчик В.М. Термины и терминосистемы – пограничная область между естественным и искусственным в языке. Вопросы терминологии и лингвистической статистики. Воронеж: Изд. Воронежского университета, 1976. 131 с.
7. Сложеникина Ю.В. Терминологическая лексика в общезыковой системе: спецкурс по русскому языку для студентов филологических специальностей высших педагогических учебных заведений. Самара: Изд-во Самарского ГПУ, 2003. 159 с.
8. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. М.: «Наука», 1981. 200 с.
9. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение: учебное пособие. М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. 224 с.
10. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. 118 с.
11. Ивина Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования): учеб.-метод. Пособие. М.: Академический проект, 2003. 303 с.
12. Козловская О.Г. Когнитивный подход к исследованию термина как инструмента познания. Язык как средство коммуникации: теория, практика, методика преподавания. М., 2007. С. 245–247.
13. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой коммуникации). М.: Изд-во МГУ, 2000. 128 с.
14. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. 2-е изд. М.: «КомКнига», 2006. 216 с.
15. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. М.: ИЯ РАН, 1997. 556 с.
16. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М.: «Наука», 1987. 264 с.
17. Татаринев В.А. Теория терминоведения. Т.1: Теория термина. История и современное терминоведение. М.: Московский лицей, 1996. 311 с.
18. Конечкая В.П. Введение в сопоставительную лексикологию германских языков. М.: «Высшая школа», 1993. 256 с.
19. Новодранова В.Ф. Когнитивный подход к изучению терминологии. Терминоведение. М.: «Высшая школа», 1997. 183 с.
20. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / Отв. ред. Т.Л. Кандеяки. 3-е изд., стереотипное. М., 2004. 248 с.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЯГНЕННЯ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В АМЕРИКАНСЬКИХ СИТКОМАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛУ “SEX AND THE CITY”)

SPECIFICITY OF CREATING OF COMICAL EFFECT IN AMERICAN SITUATIONAL COMEDY (CASE STUDY OF SITCOM “SEX AND THE CITY”)

Заболотська О.В.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови та методики її викладання
Херсонського державного університету*

У статті розглянуто категорію комічного з позицій лінгвістики та поетики художнього тексту; на матеріалі телесеріалу «Секс і місто» визначено особливості досягнення комічного ефекту в ситуативній комедії на всіх мовних рівнях (лексичному, синтаксичному), доведено, що найпоширенішим серед стилістичних прийомів, які вербалізують ефект комічного, виступають метафори, метонімії, епітети, антономазія, гіпербола, порівняння, гра слів. Охарактеризовано функції вживання іронії як тропу: для зображення характеру персонажів та їхніх специфічних рис, комічності життя та певних ситуацій. Виокремлено декілька лексико-семантичних груп метафор, які використовують у своєму мовленні герої телесеріалу: метафори, що пов'язані з містом, людьми, життям. Виявлено окказіоналізми, які вживають героїні для вираження їхнього саркастичного ставлення до чоловіків і всього, що з ними пов'язано. Здійснено статистичні підрахунки найпоширеніших засобів створення комічного ефекту серед фігур заміщення.

Ключові слова: категорія комічного, іронія, сарказм, метафора, окказіоналізм, телесеріал.

В статье рассмотрено категорию комического с позиций лингвистики и поэтики художественного текста; на материале телесериала «Секс и город» определены особенности достижения комического эффекта в ситуативной комедии на всех языковых уровнях (лексическом и синтаксическом), доказано, что наиболее распространенным среди приемов, которые вербализируют эффект комического, являются метафоры, метонимии, эпитеты, антономазия, гипербола, сравнение, игра слов. Охарактеризованы функции употребления иронии как тропа: для изображения характера персонажей, их специфических черт, комичности жизни и отдельных ситуаций. Выделены несколько лексико-семантических групп метафор: метафоры, связанные с городом, людьми, жизнью. Определены окказионализмы, которые употребляют героини для выражения их саркастического отношения к мужчинам и всему, что с ними связано. Совершены статистические подсчеты наиболее распространенных средств создания комического эффекта среди фигур замещения.

Ключевые слова: категория комического, ирония, сарказм, метафора, окказионализм, телесериал.

This article observes the category of comical from the position of linguistics and poetics of a literary text; on the case study of sitcom “Sex and the City” it is defined the specificity of comical effect in a situational comedy on all lingual levels (lexical, syntactical). It is proved that the most widely spread stylistic devices, which verbalize the comical effect, are: metaphor, metonymy, epithet, hyperbole, antonomasia, simile and pun. It is characterized some functions of using irony as a trope: for depicting personages' characters and their specific features, for revealing comical sides of modern life and peculiar situations. Some lexical and semantic groups of metaphors are singled out in the speech of heroes of TV-show: metaphors, connected with life, and metaphors, connected with people. The occasional words, which are used by heroines of sitcom for expressing their sarcastic attitude to men and everything that deals with them are outlined in this article. The statistic results of the most frequently used means of creating comical effect among figures of substitution are given.

Key words: category of comical, irony, sarcasm, metaphor, occasionalism, sitcom.

Постановка проблеми. Категорія комічного посідає важливе місце серед інших логіко-філософських категорій і давно перебуває у полі зору філософів, літературознавців і лінгвістів, які визначають мовні параметри реалізації комічного в текстах різних типів. Нині спостерігається зростання інтересу до категорії комічного як загальнолюдського інтеркатегоріального феномена, властивого всім народам та їхнім культурам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням комічного займалися такі вчені, як С. Аттардо, А. Бергсон, Ю.Б. Борев, Б.О. Дземіздов, А. Кестлер, А.М. Макарян, С.І. Походня, Г.Г. По-

чепцов, В.Я. Пропп, В. Раскін, Р. Ескарпі, О.Б. Шонь та інші науковці. Проте питання комічного залишаються маловивченими через неоднотайність його трактування та відсутність чіткого визначення цієї категорії. Це стосується, зокрема, таких понять, як комічне, гумор, іронія, жарт, пародія, сатира, містифікація, комічність, які часто змішують або взаємозамінують.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Комічне в художніх творах можна виявити в будь-якому елементі, починаючи від простих слів, імен і прізвиськ, виразів і зворотів, прислів'їв і приказок, афоризмів, комічних повторів, від видів метафори до літературних

цитат, епіграфів, вступних слів і пропозицій, слів, що виражають оцінку, схвалення.

Популярність американської культури зумовлює звернення саме до американських ситуативних комедій, у яких іронія та сарказм виступають засобами об'єктивації комічної тональності, потенціал якої реалізується в мікрота мегаконтексті.

Постановка завдання. Мета статті – виявити особливості досягнення комічного ефекту в американських ситкомах (на матеріалі телесеріалу “*Sex and the City*”).

Виклад основного матеріалу. Ситуативна комедія, або ситком (англ. *situational comedy / sitcom*) – це різновид комедійних радіо- і телепрограм із постійними основними персонажами та місцем дії [4]. Для телевізійних ситкомів характерний часовий формат, який становить 20–30 хвилин разом із титрами та рекламою. На американському телебаченні ситками з'явилися в листопаді 1947 року «Мері Кей і Джонні», а у 80-х роках почали переживати конкуренцію через появу «мільних опер», які часто пародіюються в ситуативних комедіях [4]. Хоча в ситкомах присутні, як правило, однакові персонажі протягом усіх сезонів, серії такого типу серіалу майже не мають зв'язку між собою. Ситкомам також характерна яскраво виражена соціальна спрямованість, присутність контрастних образів і персонажів та позакадровий сміх.

Телесеріал “*Sex and the City*” (1998–2004 роки), що знятий за сценарієм Даррена Стара та Майкла Патріка Кінга, який виступив і у ролі його режисера, містить елементи комедії та мелодрами, що вирізняє його з-поміж традиційних американських ситкомів.

У цьому телесеріалі головними героїнями є представниці жіночої статі, що обумовлює специфіку їхнього мовлення та їхнього ставлення до світу, оскільки вони переважно дають оцінку усьому навколишньому: чоловікам, подругам, модному одягу та брендам. Зазвичай, це виявляється в іронічних висловленнях або навіть саркастичних зауваженнях, що присутні у мовленні всіх чотирьох героїнь, а особливо Керрі Бредшоу, яка є основною оповідною інстанцією в серіалі.

Комічне реалізується на всіх мовних рівнях та має всі відтінки: від легкого гумору та дотепної іронії до «в'їдливої» іронії на межі із сарказмом. Це свідчить про неабиякий досвід персонажів та інтелектуальну освіченість героїнь телесеріалу “*Sex and the City*”. Вони самі виступають у ролі творців креативних і кмітливих оказіоналізмів, зокрема журналістка Керрі Бредшоу, яка через

свою професію вдається до особливо незвичних словоскладань. За допомогою таких новоутворень Керрі надає характеристику собі та своїм подругам: “*I never gonna be a girly girl. A girly girl wears make-up to the gym and makes little hearts above her 'I's*” (Season #3, Ep. 4); “*Samantha had invited us to celebrate her new downtown apartment, three new uptown clients and her general fabulousness*” (Season #3, Ep. 10); “*That evening Charlotte began her new career as a husband-hunter, Miranda returned home to flatter her stress-free love nest*” (Season #3, Ep. 7); та деяким неодруженим чоловікам: “*He was one of the city's most notoriously “un-gettable” bachelors*” (Season #1, Ep. 1); “*There are no datable men here*” (Season #3, Ep. 1).

Стенфорд Блетч, гомосексуальний друг Керрі, теж використовує оказіоналізм, щоб охарактеризувати свою гарну й талановиту подругу, формуючи порівняльний ступінь прикметника від іменника *model*: “*You are not Heidi Klum. But you are the modeliest of the real people*” (Season #4, Ep. 2).

Саманта, котра завжди впевнена у власній бездоганності та красі, підкреслює це вживанням прикметника *fabulous* та додаванням до нього іменника *elite*, що вказує на високий соціальний статус мовця та її друзів: “*I'll make a dinner for you. All you have to do is show up. Just close friends, very fabulous-lite*” (Season #4, Ep. 1).

Номінативна одиниця *gallerina*, утворена шляхом злиття іменників *gallery* та *ballerina*, використана в поданому контексті: “*Samantha was right. It seemed every aspiring “gallerina” in New York wanted Charlotte's job*” (Season #4, Ep. 7), аби показати зневажливе ставлення Керрі до молодих недосвідчених дівчат, які охоче займуть місце її талановитої подруги Шарлотти у сфері мистецтва.

Саркастичного ставлення заслуговує й сама Шарлотта, коли починає полювати на майбутнього чоловіка, поставившись до цього як до досягнення кар'єрної мети: “*That evening Charlotte began her new career as a husband-hunter, Miranda returned home to flatter her stress-free love nest*” (Season #3, Ep. 7). Іменник *husband-hunter* утворено складанням двох основ, так само як і прикметник *stress-free* на позначення безтурботного життя Міранди.

Неодноразово з екранів лунає відомий оказіоналізм містера Біга, який додає певного цинізму його образу: “*– Have you ever been in love? – Absolutely fuckin'-lutely!*” (Season #1, Ep. 1). «Вкраплення» у прислівник *absolutely* вульгаризму *fucking* унаочнює позицію містера Біга стосовно кохання та стосунків.

Емоційна, експресивна та оцінна насиченість кінотекстів зумовлена глядацькою аудиторією та вживанням у мовленні персонажів кінофільмів і телесеріалів стилістичних засобів різних рівнів, зокрема стилістичних тропів: метафор, метонімії, епітетів, антономазії, гіперболи, порівнянь, гри слів.

На відміну від виразних засобів, стилістичні прийоми (тропи) не є мовним явищем. Вони формуються у мовленнєвому акті та здебільшого не існують поза контекстом [2, с. 11–12]. Тропи розглядаються як поняття поетики, стилістики та риторики та означають такі звороти (образи), які базуються на вживанні слова (або сполучення слів) в переносному значенні та використовуються для посилення образності та виразності мови [3, с. 520; 1, с. 82].

Гіпербола є одною з найпоширеніших фігур кількості, за допомогою якої в телесеріалі *“Sex and the City”* створюється комічний ефект. В основі гіперболи як стилістичного прийому лежить алогічність, оскільки будь-яке перебільшення тією чи іншою мірою не відповідає реальній дійсності. У гіперболах комізм досягається за допомогою навмисного перебільшення дійсності – певної якості або інтенсивності ознаки. Отже, гіпербола базується на протиріччі, заснованому на заміщенні «реального» «вигаданим, нереальним, неіснуючим» [3, с. 152].

Такий засіб досягнення комічного ефекту неодноразово застосовується в телесеріалі *“Sex and the City”*: *“Very late that night, fueled by a massive quantity of champagne, I decided to say good-bye to Mr. Big”* (Season #1, Ep. 6); *“Seven hours later and a landslide of lattes later, I vibrated home, prepared to admit how silly I’d been”* (Season #4, Ep. 13).

У поданих прикладах гіперболізації піддається велика кількість випитих напоїв. Якщо в першому випадку Керрі після значної кількості шампанського таки наважилася на розмову з чоловіком своєї мрії, то у другому прикладі значна кількість випитого кавового напою іронічно підкреслює великий обсяг часу, що знадобився героїні аби зрозуміти власну помилку та вибачитися перед Ейданом. По-іншому Керрі сприймає час з іншим чоловіком: *“Four-hour conversations flew by a space of 15 minutes and a few days apart felt like weeks, I realize that Einstein’s Law of Relativity would have to be amended to include a special set of rules...those to explain in peculiar effects of infatuation”* (Season #1, Ep. 7). Гіпербола в цьому випадку інтенсифікує ступінь закоханості героїні, для якої час із чоловіком її мрії минає надто швидко.

Для Міранди, навпаки, стосунки не повинні забирати багато часу, тож вона намагається ство-

рити розклад свого робочого дня з урахуванням зустрічей зі Стівом. Це, безперечно, обурює чоловіка та викликає у нього відповідну реакцію у вигляді саркастичних коментарів: *“When you get, you know...a picture window or a whole doorway of time, call me”* (Season #2, Ep. 9). Номінативні одиниці *picture window* («панорамне вікно») та *doorway* («двері») використано для гіперболізації часу, необхідного чоловіку для проведення з коханою.

Неодноразово Керрі замислюється над швидкоплинністю життя та людських стосунків: *“In a city that moves so fast you get the Sunday paper on Saturday, how did any of us know how much time we had left?”* (Season #2, Ep. 5); *“Love at first sight is for Carmen Electra. It’s too fakey for New York. Here women want to see a blood test and a ATM receipt before giving you their number”* (Season #2, Ep. 7).

В обох прикладах комічний ефект виникає завдяки гіперболі. Героїня з певним сарказмом ставиться до сучасних жінок Нью-Йорка, які не дадуть номер свого телефону чоловіку, поки не дізнаються про його стан здоров’я та фінансове забезпечення. Через таке ставлення до чоловіків у світі досі залишається велика кількість самотніх жінок: *“A glamorous city like New York offers a sea of single and fabulous things for the single and fabulous to do”* (Season #2, Ep. 4); *“This is the city where gay men are so out, they are in, where women are so chronically single, ovaries may be the next vestigial organ. Are New Yorkers evolving past relationships? I felt like the dinosaur! Is my view of the relationship extinct?”* (Season #2, Ep. 11).

Деякі жінки схильні обирати лише першокласних чоловіків для стосунків: *“In the city of perfect people no one was more perfect than Brooke. She was an interior designer who only dated A-list guys”* (Season #1, Ep. 9). Гумористичний ефект виникає завдяки гіперболі, яка використовується з метою створення образу бездоганної жінки.

Гіперболізації в наступному прикладі піддається інтимне життя Саманти, яка ніколи не виступала прибічником моногамних стосунків: *“Amazingly Samantha was still with James. A monogamous relationship for a woman whose bedroom was busier than Balducci’s on a Saturday”* (Season #2, Ep. 1).

У наведеному прикладі для створення комічної ситуації знову ж таки використовується гіпербола в поєднанні з власною назвою *Balducci’s* – багатоповерховий універмаг елітних продуктів у Нью-Йорку. У такий спосіб спальня кімната героїні через свою багатолюдність порівнюється із супермаркетом у суботній вікенд. Унаслідок

цього відбувається порушення стереотипної схеми сприйняття, що призводить до виникнення комічного ефекту.

В іншому контексті знову йдеться про Саманту, якій не властиві сентименти та біль від розбитого серця: *“Imagining Samantha with a broken heart was even more confusing to Charlotte than a French kiss from a gay man”* (Season #2, Ep.11). Подібне явище спантеличило б Шарлотту набагато більше, ніж поцілунок гомосексуаліста. Таке гіперболізоване порівняння створює протилежні образи героїнь: цинічна та легковажна Саманта протиставляється сентиментальній Шарлотті.

У телесеріалі виокремлюємо декілька лексико-семантичних груп метафор:

1) метафори, які пов’язані з містом:

У першому прикладі: *“Manhattan for millions of our forefathers – the gateway to hope, opportunity and happiness beyond their wildest dreams. Today that hope is still alive. It’s called the First Date”* (Season #2, Ep. 3) район Нью-Йорка, Мангетен, метафорично уподібнюється до шляху в країну сподівань, можливостей, щастя та нездійснених мрій.

В іншому прикладі місто Нью-Йорк постає в образі покинутого поля, де відбувалися воєнні дії та досі залишилися емоційні знаряддя минулих стосунків: *“After the break-up the city becomes a deserted battle-field loaded with emotional land mines. You have to be very careful where to step or you could be blown to pieces”* (Season #2, Ep. 1).

У цьому контексті місто порівнюється з майданчиком для гри дорослих чоловіків, які все життя «блукають» від спідниці до спідниці: *“ – The city is a veritable playground for men’s roving eyes. – Oh, darling, you can’t change that about men. It’s part of their genetic code, like farting”* (Season #2, Ep. 9). Гумористичного ефекту цій метафорі додає висловлення Саманти, яка визнає цю рису чоловіків настільки ж природною частиною їхньої генетичної належності, як і виведення газів з організму.

2) метафори, які пов’язані з людьми:

У наведеному прикладі: *“All men are drug. Sometimes they bring you down, and sometimes, like now, they get you so high”* (Season #1, Ep. 4) чоловіки порівнюються з наркотиками, що по-різному впливають на організм людини, вводячи її у стан ейфорії або повністю знищуючи її.

Інший приклад стосується метафоричного порівняння жінок-моделей із тваринами дикого світу, а чоловіків, яким подобаються такі жінки, – з новим біологічним видом: *“Modelizers are a particular breed. They are a step behind womanizers.*

Modelizers are obsessed not with women, but with models who in most cities are safely confined to billboards and magazines. But in Manhattan they actually run wild on the streets turning the city into a virtual model country safari where men can pet the creatures in their natural habitat” (Season #1, Ep. 2). Таке саркастичне порівняння жінок із дикими тваринами зумовлене використанням номінативних одиниць *run wild* («вільно бігати»), *country safari* («міське сафарі»), *pet the creatures* («милуватися цими створіннями»), *natural habitat* («природне середовище перебування»).

3) метафори, які пов’язані з життям:

У першому реченні життя уподібнюється до морської стихії, яка може бути іноді спокійною, а іноді на шляху трапляються перешкоди у вигляді айсбергів, які жінки схильні самі вигадувати, аби стосунки не здавалися занадто ідеальними: *“While Samantha enjoyed the thrill of the new and Miranda’s relationship happily floated on a placid sea, I was searching for hidden icebergs. We are raised to believe that true love never runs smoothly. There always have to be obstacles in Act Two, before you can live happily ever after in Act Three”* (Season #3, Ep. 7). У другому реченні Керрі вдається до порівняння життя з театральною п’єсою, що складається з декількох актів. За законами драматичного жанру, у другому акті описані життєві перешкоди на шляху до щасливого життя, але у третьому – ситуація налагоджується і на глядачів чекає щасливий кінець.

Героїня порівнює життя з каруселлю: *“I’ve done the merry-go-round. I’ve been through the revolving door. I feel like I met somebody I can stand still with a minute...Don’t you wanna stand still with me?”* (Season #1, Ep. 7). У такий спосіб метафора використовується, щоб іронічно підкреслити всі негаразди, навколо яких оберталось життя Керрі, та її бажання нарешті зупинитися в пошуках чоловіка.

Життя було б набагато легшим, якби деякі спогади та помилки можна було б видалити шляхом хірургічного втручання: *“Think how much easier it would be if there was some swift surgical procedure to whisk away all the ugly memories and mistakes and leave only the fun trips and special holidays”* (Season #4, Ep. 7).

Своєрідним різновидом метафоричного перенесення є антономазія. Зокрема, у телесеріалі антономазія використовується як засіб створення комічного образу персонажа: *“Charlotte made a decision. She decided she wasn’t gonna let her Mr. Fix-it get away”* (Season #2, Ep. 4). У цьому прикладі словосполучення *fix it* використано у

значенні власного імені та вказує на роль чоловіка в житті Шарлотти, який допомагав їй у побуті.

Виявом антономазії є прізвисько, яке надає Керрі новій коханій чоловіка своєї мрії: “ – *There is no way that the love Big and I had cannot be same thing he has with Natasha. – Natasha? When did you stop calling her the “Idiot Stick Figure with No Soul”?*” (Season #2, Ep. 18). Комічний ефект досягається тим, що Керрі припиняє вживання цього зневажливого імені та замінює його на справжнє ім'я Наташі. Цю зміну у ставленні не могли не помітити подруги Керрі, котрі й іронізують над нею.

Ще одного героя всі називають *Turtle* («черепаха»), що безпосередньо пов'язано з його прізвиськом *Turtle* та створює комічність його образу: “*I couldn't believe it. It was a Turtle wearing Helmut Lang*” (Season #1, Ep. 9). Використання метонімії у цьому прикладі ще більше додає комічності зображеній ситуації, адже «черепаха», що носить речі відомого дизайнера, порушує стереотипну схему сприйняття та призводить до створення комічного ефекту.

У цьому контексті метонімічний вираз *giraffes with big breasts*: “*What I wanna know is when did all the men get together and decide that they would only get it up for giraffes with big breasts*” (Season #1, Ep. 2) вживається щодо жінок-моделей. У такий спосіб підкреслюється асоціація за розмірами та зростом цих тварин і жінок модельної зовнішності, що сприяє створенню комічного портрету цих персонажів.

За допомогою асоціації між їжею або напоєм і часом їх споживання також виникають певні комічні ситуації: “*Two espressos and a tiramisu later I had learnt that Sean was the youngest of 3 brothers*” (Season #1, Ep. 3); “*Even through my Cosmopolitan haze I knew I had gone too far*” (Season #2, Ep. 12). Затьмарення розуму героїні та надмірно емоційна її реакція спричинені вживанням улюбленого коктейлю Керрі Бредшоу – «Космополітен», що викликає комічне сприйняття описаної ситуації.

Випадки вживання іронії як тропу досить поширені та використовуються з різною метою:

для зображення характеру персонажів та їхніх специфічних рис:

Зокрема, Міранда Гоббс – одна з подруг головної героїні, яка працює адвокатом і часто виступає в судах, про що свідчить її манера іноді засуджувати людей навіть поза дверима суду: “*In the case of Miranda Hobbes vs silly women everywhere, the verdict was in. Guilty as charged*” (Season #2, Ep. 1). Міранда вболіває за команду Янкіс, хоча це її захоплення зовсім не розділяють інші подруги:

“*Miranda was a fan of the Yankees. I was a fan of being able to smoke and drink at 2:00 p.m. without judgment*” (Season #2, Ep. 1). Досить насторожено Міранда ставиться до дітей, які здаються їй суцільним кошмаром: “*Everyone has a worst nightmare. For some, it's bathing-suit season. For others, it's that your birth certificate can never be legally destroyed. For Miranda, it was family hour at her gym. On Sundays, her neighborhood became occupied territory under siege to children*” (Season #2, Ep. 15). Іронічним постає той факт, що саме Міранда висуває думку про те, що ідеального чоловіка можна тільки народити самій: “*So all I have to do to meet an ideal man is give birth to him*” (Season #1, Ep. 10). Іронічне ставлення до коханого чоловіка як до комфортного автомобіля теж характеризує Міранду: “ – *Steve is so completely predictable, but that's what I like about him. He is so comfortable and safe. – Are you dating a man or a mini-van?*” (Season #3, Ep. 7).

Так само іронічно Керрі говорить і про себе та свою професію: “*I was adept at fashion, he was adept at politics. Really, what's the difference? They are both about recycling sharp ideas and making them seem fresh and inspiring*” (Season #3, Ep. 2); “*It's so great to be a writer these days, there's so little writing involved*” (Season #2, Ep. 15); “*Don't be photographed in anything sleeveless. No one who went sleeveless ever won a Pulitzer*” (Season #2, Ep. 15); “*To be honest, I wasn't sure what I believed. But my cynical side suspected optimism would sell more books*” (Season #5, Ep.2); “*I'm in a financial cul-de-sac. But I'm gonna take the bus. I just hope I am not on it*” (Season #4, Ep. 16); “*I realized I was in an existential crisis – one that not even the sight of this season's Dolce & Gabbana strappy sandals could lift me out of*” (Season #3, Ep. 7); “*I swear to God if they'd been holding tomatoes instead of Louis Vuitton clutches, I'd be a dead woman*” (Season #3, Ep. 16); “*Ancient men left cave drawings to prove they existed. I left a Hair pro 1200*” (Season #2, Ep. 11).

В іронічному руслі Керрі, авторка колонки про жінок та їхні стосунки з чоловіками, зображає всіх представниць жіночої статі: “*Men may have discovered fire. But women discovered how to play with it*” (Season #2, Ep. 11); “*We keep dresses we'll never wear again but through away our ex-boyfriends*” (Season #2, Ep. 18); “*Don't let Enid get to you. She just came back from Paris and apparently humor and irony are out this season*” (Season #4, Ep. 17).

– для зображення комічності життя та ситуацій, що трапляються на його шляху: “*Brokers*

give investment advice, architects give design advice and single people give married friends tidbits from their sexual escapades” (Season #1, Ep. 3); *“My Zen teacher also said the only way to true happiness is to live in the moment and not worry about the future. Of course, he died penniless and single”* (Season #1, Ep. 9); *“After all computers crash, people die, relationships fall apart. The best we can do is breathe and reboot”* (Season #4, Ep. 8); *“They say life is what happens when you are busy making plans, but sometimes in New York life is what happens when you are waiting for a table”* (Season #4, Ep. 11); *“Even if our every man, every kiss, every heartache is pre-ordered from some cosmic catalog, can we still take*

a wrong step and wander off our own personal Milky way?” (Season #4, Ep. 18). У наведених прикладах комічний ефект досягається за допомогою двоїстого смислу: видимого та прихованого, що є невід’ємною рисою стилістичного тропу іронії.

Висновки. Отже, шляхом кількісного аналізу встановлено, що серед фігур заміщення найпоширенішими засобами створення комічного ефекту в телесеріалі “Sex and the City” виступають іронія (19,2 %), гіпербола (10,5 %), метафора (9,5 %), метонімія (3 %) та антономазія (3 %). Перспективним видається подальше дослідження засобів створення комічного ефекту в англомовних телесеріалах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). Москва: «Флинта-Наука», 2009. 384 с.
2. Єфімов Л.П., Ясінецька О.А. Стилiстика англiйської мови i дискурсивний аналіз: учбово-методичний посiбник. Вінниця: «Нова книга», 2004. 240 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Упоряд. В.Н. Ярцева. Москва: «Советская энциклопедия», 1990. 685 с.
4. Оксюморон. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Оксюморон>.
5. Ситуативная комедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ситуативная_комедия.
6. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. Київ: «Вища школа», 1991. 272 с.
7. Sex and the City. URL: <https://watch-series.co/series/sex-and-the-city>.

**ДЕЯКІ ВНУТРІШНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОЗИТИВНОЇ
ТА НЕГАТИВНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОЦІНКИ В СИНОНІМІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)**

**SOME INHERENT LAWS OF POSITIVE AND NEGATIVE DIRECTION
OF EVALUATION IN SINONIMICS
(ON THE MATERIAL OF ENGLISH ADJECTIVES)**

Кирилова В.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології і філософії мови
імені професора О.М. Мороховського
Київського національного лінгвістичного університету*

Стаття присвячена вивченню спрямованості оцінки як суттєвого фактора утворення системи парадигматичних співвідношень, наявних між лексичними одиницями. Спрямованість оцінки розглядається як позитивна чи негативна кваліфікація об'єкта. Сукупність синонімічних рядів прикметників сучасної англійської мови, які мають оцінку в конотації, утворює множину, що з погляду спрямованості оцінки може бути описана як поле з двома ядрами (позитивним і негативним). Адекватна з погляду спрямованості оцінки параметризація значення номінативних одиниць на базі їх лінгвістичного конструювання дає змогу здійснити не тільки їхній аналіз, але й синтез.

Ключові слова: парадигматика, синонімія, аксіологічна оцінка, периферія, множина, скалярність, градація.

В статье исследуется направленность оценки как существенного системообразующего фактора парадигматических отношений, существующих в лексике. Направленность оценки рассматривается как положительная или отрицательная квалификация объекта оценки. Совокупность синонимических рядов прилагательных современного английского языка, имеющих оценку в коннотации, образует множество, которое с точки зрения направленности оценки может быть описано как поле с двумя ядрами (положительным и отрицательным). Адекватная с точки зрения направленности оценки параметризация номинативных единиц на основе их лингвистического конструирования позволяет осуществлять не только их анализ, но и синтез.

Ключевые слова: парадигматика, оценка, синонимия, прилагательное, градация, шкала, периферия, центр.

The research was aimed at the reveal of some features of evaluation as a language category and structural order of adjectival synonyms in modern English viewed through the direction of evaluation (positive or negative assessment) in their semantics, which can be considered as a system forming factor. As one of the basic lexical subsystems with great significance of evaluation is the synonymic row, linguistic manifestations of the evaluation were analyzed in the synonymy.

Key words: direction, evaluation, synonyms, multitude, nucleus, periphery, gradation.

З усієї сукупності доволіно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів значна частина припадає на долю оцінювання [1, с. 114].

Аксіологічна категорія оцінки являє собою результат оцінної діяльності суб'єкта.

Мовний аспект цієї аксіологічної реальності прийнято трактувати як особливу мовну категорію – категорію оцінності.

Значення, яке несе в собі оцінку, формує відповідний підхід до об'єкта, виділяє властивості, які пізнаються, визначає сутність цього об'єкта.

Врахування оцінного параметра є суттєвим для опису системи парадигматичних співвідношень, наявних між лексичними одиницями, з метою їх лінгвістичного конструювання (лексикографічного опрацювання, а також використання в комп'ютерних програмах). Адекватна під кутом зору спрямованості оцінки параметризація значення номінативних одиниць на базі їх лінгвістичного конструювання дає змогу не тільки

«розібрати» їх на частини (аналіз), але й зібрати частини у натуральне ціле (синтез).

Характеристика явищ і предметів навколишньої дійсності за спрямованістю оцінки є одним із базових параметрів мовної категоризації [2, с. 201]. Під спрямованістю оцінки в лексиці ми розуміємо зазначення в семантиці лексичних одиниць, єдностей або лексичних угруповань на позитивне чи негативне ставлення суб'єкта до об'єкта оцінки або його окремих властивостей.

Системність у лексиці може розглядатися як результат дії комплексу системостворюючих факторів [3, с. 19], до яких належить оцінка. Оскільки однією з базових лексичних підсистем, де оцінка відіграє значну роль, є синонімічний ряд, лінгвістичні вияви оцінки були проаналізовані саме в синонімії.

Під час аналізу синонімічних рядів ми виходили з припущення, що в комплексі семантичних компонентів оцінки поряд із суб'єктом, об'єктом

та інтенсивністю важливу роль грає спрямованість оцінки. Спрямованість оцінки як окремий випадок кваліфікації об'єктів і диференціації властивостей об'єктів, що порівнюються, є одним із факторів, які визначають саме існування і внутрішню організацію синонімічного ряду.

Аналіз виявів системності в лексиці передбачає розгляд окремих фрагментів мовної системи, які перебувають у складних взаємовідносинах, іноді перетинаючись і переходячи одне в одне. «У мові можна знайти явища та процеси, аналогічні тим, що розглядаються у математиці» [4, с. 286].

Оцінність як мовне явище характеризується польовою структурою, у складі якої присутні центр і периферія. Одиниці з більш вираженим оцінним значенням перебувають ближче до центру множини, одиниці з менш вираженим оцінним значенням – на периферії [5]. Критерієм периферійності/ядерності оцінки є місце оцінного компонента в словникових тлумаченнях. На периферійність часто вказують словосполучення на кшталт «іноді має значення», «у деяких випадках» й таке інше.

У словниках синонімів часто зустрічаються пояснення, які можна трактувати як прямі вказівки на взаємне розташування елементів на градаційній оцінній шкалі або на лінії «центр-периферія множинності оцінної лексики». У багатьох же інших випадках доводиться робити багатоступінчастий аналіз.

У лінгвістиці оцінна шкала як спосіб градуйованого порівняння із стандартом (нормою) є імпліцитним елементом структури оцінки [6].

Узагальнюючи розроблені у лінгвістиці уявлення про властивості оцінної шкали як одного з важливих елементів структури оцінки, можна виділити її три основні властивості: 1) антропометричність, 2) градуйованість (дискретність) і континуумність (безперервність) і 3) асиметричність.

Антропометричність шкали полягає в тому, що вона відображує норми та уявлення, що склалися в суспільстві про хороше та погане, про те, що виявляється понад чи нижче за норму, через порівнювання об'єкта оцінки з певним еталоном [7, с. 72].

Істотною ознакою оцінної шкали є властивість градуйованості (градуальності).

Останніми роками градація вивчається як один із факторів системної організації лексики. Градація оцінної шкали, вочевидь, бере свій початок ще у прагненні мислителів давнини віддзеркалити реальність етичної поведінки та градування чеснот.

Градуйованість шкали являє собою відображення у мові такої якості оцінки, як градуальність

ознаки, яку розуміють як квантифікуюче (і кваліфікуюче) порівняння ознаки, що розглядається, з певним еталоном [8, с. 168].

Градуйованість видається значущою під час вивчення багатьох властивостей синонімічного ряду. У нашому дослідженні таку властивість являє собою спрямованість оцінки.

Синонімічні ряди прикметників сучасної англійської мови, які мають у своїй конотації оцінку, можуть бути поділені на скалярно-синонімічні комплекси, що становлять градуйовані множинності елементів синонімічного ряду, і не скалярно-синонімічні комплекси, які являють собою неградуйовані множинності синонімів. Властивість скалярності синонімічних рядів виникає як результат наявності таких відмінностей в інтенсивності оцінки, що піддаються відносному виміру.

Словники зазвичай дають свідчення про відтінки значення, доречність використання в тій чи іншій ситуації, «кількість» же оцінки зазначається не завжди, оскільки градуальність (дискретність) шкали оцінки тісно взаємопов'язана з її континуумністю, безперервністю, і не всі властивості можуть бути квантифіковані.

Градування – пріоритет аксіологічної діяльності, але, з іншого боку, під час градації оцінки складно провести будь-яке жорстке розмежування. І це цілком закономірно, оскільки мова належить до систем, що постійно розвиваються, а жорсткі межі несумісні з теорією розвитку. Саме розмитість і нечіткість забезпечують необхідну для людського мислення гнучкість.

Мовні засоби, які існують для вираження оцінності, становлять поле із двома ядрами. Спільне значення оцінності, властиве тою чи іншою мірою усім конститuentам поля, розпадається на два мікрозначення, або мікрополя: пейоративне (зі знаком –) та меліоративне (зі знаком +). У центрі кожного мікрополя перебуває оцінна лексика – раціонально- та емоційно-оцінні слова, у яких оцінний компонент представлений постійно. Контекстуально обумовлені лексичні одиниці пейоративного та меліоративного полів утворюють спільний сегмент, у який входить нейтральна та енантіосемна (двооцінна, з діапазоном від – до +) лексика.

З погляду спрямованості оцінки множини синонімічних рядів прикметників сучасної англійської мови можна зобразити як двовимірну площинну модель у вигляді кругів, які перетинаються. У вигляді такої ж моделі можна зобразити синонімічний ряд, а у випадку енантіосемії – слово. У деяких випадках можливе розташування

синонімічного ряду на звичайній одновимірній оцінній шкалі, ліва частина якої зображає негативну оцінку, права – позитивну. Оцінна шкала більш доречна у разі схематичного зображення скалярно-синонімічного комплексу, коли є можливість точно градувати ступінь позитивності/негативності оцінки.

Двовимірна модель множини оцінних лексичних одиниць, у якій відображене ядерне/периферійне положення його елементів, співвідноситься з оцінною шкалою в тому розумінні, що периферійна частина множини оцінних одиниць у проекції на двовимірну модель перебуватиме далі від центру. І навпаки, ядро множини оцінної лексики, будучи спроектованим на оцінну шкалу, розміститься досить далеко від нульової позначки, що перебуває в центрі лінійної оцінної шкали.

Відношення між значеннями членів синонімічного ряду можна описати, застосувавши теорію смислорозрізнявальних опозицій. Опозиція виникає тоді, коли наявні відносини між двома одиницями, які характеризуються спільною інтегральною ознакою і для розрізнення яких досить однієї дистинкції. Цим умовам цілком відповідають члени синонімічного ряду. У ролі одного з дистинкторів часто виступає оцінна сема.

Між двома множинами A і B (у нашому випадку – значеннями елементів синонімічного ряду) логічно можливі такі типи відношень, які є значущими для вивчення оцінки в синонімії:

1. *Відношення тотожності між множинами A і B .*

Множини в такому випадку рівні, семантично еквівалентні. Такі одиниці, які мають тотожні значення та однакову поєднуваність, утворюють у мові нульову опозицію; вони еквівалентні за дистрибуцією, за спрямованістю оцінки. Очевидно, сюди можна віднести так звані абсолютні синоніми, з приводу існування яких неодноразово висловлювалися сумніви. У нашому дослідженні такі синоніми не були виявлені.

2. *Відношення включення між множинами A і B .*

У такому випадку одна множина A міститься в іншій – B . Це відношення роду, або гіпонімія. Синоніми, пов'язані відношеннями гіпонімії/гіперонімії, не можуть відрізнитися за спрямованістю оцінки в діапазоні від $-$ до $+$ (діаметрально). Різниця може бути між елементами з нульовою та з ненульовою оцінками. Значення слів-гіпонімів багатіше, ніж у гіперонімів.

3. *Відношення перетину між множинами A і B .*

У цьому випадку множини внаслідок їх взаємного перетину виявляють, з одного боку, однакові елементи, а з іншого, оскільки жодна з цих

множин не містить цілком іншу, – неоднакові. Перетин множин A і B – це множина елементів, спільних для обох множин. Члени опозиції (лексичні одиниці, представлені множинами семантичних компонентів) виступають тут як рівноправні, рівнозначні, на відміну від типу 2. Це відношення більшості синонімів, антонімів, семантично близьких слів. Такі відношення одиниць утворюють у мові еквіполентні опозиції.

Парадигматичні зв'язки синонімів усередині ряду передусім залежать від міри подібності типів їхнього лексичного значення. За цим найбільш суттєвим, узагальнюючим показником синонімічні ряди розмежовуються на гомогенні та гетерогенні. У нашому дослідженні терміни «гомогенний» і «гетерогенний» синонімічні ряди вживаються у більш вузькому значенні – як розрізнення синонімічних рядів за критерієм спрямованості оцінки на монополярні та біполярні. Нові терміни вводяться у зв'язку з тим, що диференціація гомогенних і гетерогенних синонімічних рядів може бути проведена і за іншими критеріями.

З 564 синонімічних рядів прикметників сучасної англійської мови, досліджених нами, виявилося 254 такі, предметно-логічне значення яких містить у собі певну оцінку позначуваних ними явищ. У таких синонімічних рядах спрямованість оцінки не варіюється. 89 із них виявилось з позитивною оцінкою, 165 – з негативною.

У 168 із розглянутих синонімічних рядів оцінка як у денотаті, так і в конотації виявилась нульовою.

У решті 142 синонімічних рядах спостерігались розбіжності у спрямованості оцінки.

Серед синонімічних рядів, які розміщені по один бік від нульової позначки на оцінній шкалі, 11 виявилися з ненегативною оцінкою та з непозитивною оцінкою – 52.

Переважаання лівосторонніх синонімічних рядів обумовлене певними причинами. Усі морально-етичні норми виходять із позитивної оцінності. Тому позитивна оцінка не завжди фіксується – це норма. Порушення норми викликає підвищену увагу і, відповідно, знаходить своє віддзеркалення у мові [9, с. 42].

Подальшого теоретичного й експериментального вивчення потребують, на наш погляд, такі питання: спрямованість оцінки в синонімічних рядах, які належать до різних лексико-семантичних груп; спрямованість оцінки у синонімічних рядах на матеріалі художніх текстів; спрямованість оцінки залежно від лексико-граматичних і граматичних особливостей об'єкта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Monika Schwarz-Friesel. Sprache und Emotion. Tübingen und Basle, A. Franke Verlag, 2007, 404 s.
2. Меркулова И.А. Аксиологические ориентиры славянских и германских народов (по данным парадигматического анализа лексики). Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. Воронеж, 2013, № 2. С. 198–202.
3. Клименко А.П. Проблема лексической системности в психолингвистическом освещении: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Минск, 1980. 41 с.
4. Гак В.Г. От хаоса к порядку и от порядка к хаосу. Логический анализ языка: Космос и хаос: концептуальные поля порядка и беспорядка / Сост. и отв. ред. Н.Д. Арутюнова; РАН, Институт языкознания. М.: «Индрикс», 2003. 637 с.
5. Бондарко А.В. Категориальные и некатегориальные значения в грамматике. Принципы и методы семантических исследований. М.: «Наука», 1976. С. 180–202.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: «Наука», 1986. 141 с.
7. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие. М.: «Наука», 2016. 360 с.
8. Степаненко С.Н. Когнитивные механизмы лексической концептуализации количества в современном английском языке. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: «Грамота», 2014. № 1 (31). Ч. 1. С. 167–169.

УДК 81:1

**МОВНА ОСОБИСТІТЬ НЕЛЬСОНА МАНДЕЛИ
У ПЛОЩИНІ ЕКОЛІНГВІСТИКИ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИКИ**

**LANGUAGE PERSONALITY OF NELSON MANDELA THROUGH THE LENS
OF ECOLINGUISTICS AND PSYCHOLINGUISTICS**

Ключко С.О.,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Хмельницького національного університету*

У статті розглядаються особливості становлення мовної особистості в поліетнічному та багатомовному середовищі, котре є передумовою трансформації світогляду особистості, змін у структурі її етнічної ідентичності внаслідок опанування другої мови; у полі дослідження також лежить проекція таких змін на стан системи «чужої» мови. Фокус дослідження зосереджений на мовній ситуації в Південно-Африканській Республіці, а саме – на особливостях розвитку місцевого варіанта англійської мови як державної. Стан системи південно-африканського варіанта англійської мови відстежено через вивчення ідіолекту Нельсона Мандели на матеріалі його автобіографії «Довгий шлях до свободи» (“Long Walk to Freedom”). Встановлення походження виявленої культурно маркованої лексики у написаному англійською мовою тексті автобіографії Н. Мандели дало змогу визначити множинність етнічності автора. Мова як складна, еволюційна, ієрархічно побудована мегасистема зазнає змін на всіх своїх рівнях, існуючи в певному культурно-історичному середовищі. Характер і динаміка змін визначаються низкою факторів, серед яких ситуації мовних контактів. Гнучкість мовної системи та її кумулятивність із легкістю дають можливість мові вбирати в себе культурно маркований лексичний матеріал «чужої» мови. Такі процеси зумовлені тим, що оскільки мова не просто не існує незалежно від середовища, котрим для неї є суспільство, вона виступає засобом об'єктивації дійсності, відображенням світу особистості. Особистість опановує мову, використовує її в повсякденному житті, проходить процес соціалізації, вбираючи в себе елементи національної культури, котрі актуалізуються в культурно маркованій лексиці, будує власну мовну картину світу.

Ключові слова: мовна особистість, мовна картина світу, етнічна ідентичність, множинна етнічність, ідіостиль, культурно маркована лексика.

В статье рассматриваются особенности становления языковой личности в полиэтнической и многоязыковой среде, которая предопределяет трансформацию мировоззрения личности, изменения в структуре ее этнической идентичности в результате изучения второго языка; а также проекция этих изменений на состояние системы «чужого» языка. Фокус исследования сконцентрирован на языковой ситуации в Южно-Африканской Республике, в частности на особенностях развития местного варианта английского языка как государственного. Состояние системы южно-африканского варианта английского языка отслежено при помощи изучения идиостиля Нельсона Манделы на материале его автобиографии «Долгий путь к свободе» (“Long Walk to Freedom”). Установление происхождения выявленной культурно маркированной лексики в написанном на английском языке тексте автобиографии Н. Манделы позволило выявить множественную этничность автора. Язык как сложная, эволюционная, иерархиче-

ски выстроенная мегасистема поддается изменениям на всех своих уровнях, пребывая в определенной культурно-исторической среде. Характер и динамика изменений определяются рядом факторов, среди которых и ситуации языковых контактов. Гибкость системы языка и ее кумулятивный характер беспрепятственно позволяют языку абсорбировать культурно маркированный лексический материал «чужого» языка. Такие процессы предопределены тем, что язык не просто не существует в независимости от среды, которой для него является общество, он является средством объективации действительности, отображением внутреннего мира личности. Личность изучает язык, использует его в повседневной деятельности, проходит процесс социализации, впитывая в себя элементы национальной культуры, которые актуализируются в форме культурно маркированной лексики, создавая собственную языковую картину мира.

Ключевые слова: языковая личность, языковая картина мира, этническая идентичность, множественная этничность, идиостиль, культурно маркированная лексика.

The article advances the peculiarities of language personality development within polyethnic and multilingual environment. Such environment causes transformations in personality's outlook as well as changes in the structure of its ethnic identity that are caused by second language. The article also covers how these changes affect the system of the "other" language. Language situation in South Africa in general and peculiarities of development of South African English as a state language in particular serve as grounds for the given research. The current state of the South African variant of English is analyzed through the text of Nelson Mandela's individual writing style in his autobiography "Long Walk to Freedom". The multiple origin of the culturally marked lexis found in the text of N. Mandela's autobiography helps to identify his multiple ethnicity. Language as a complex, evolutionary megasystem built of the principles of hierarchy undergoes changes at all its levels. The changes take place due to peculiarities of the environment with its cultural and historical features. An array of factors among which language contact situations define character and dynamics of language change. Cumulative nature and flexibility of language system make it possible for a language to absorb culturally marked lexis from the "other" language. Such state of things is predetermined by the fact that language exists in deep connection with the environment represented by the society; language serves as a tool for reality objectivation and reflects personality's inner world. Personality creates his/her own picture of the world through learning the language, using it in everyday life, and socializing; thus, personality absorbs the elements of national culture through culturally marked lexis.

Key words: language personality, language picture of the world, ethnic identity, multiple ethnicity, individual writing style, culturally marked lexis.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси, стираючи межі держав, націй, народів, етносів, сприяють міграції населення планети та створюють особливі умови для мовних контактів. Глобальне суспільство на нинішньому етапі свого розвитку визнає англійську мову спільним для всіх інструментом спілкування. Історичні витоки поширення англійської мови світом треба шукати у XVIII – XIX столітті, коли широких обертів набирала британська кампанія колонізації земель. Наприклад, на початку XIX століття англійська мова з'явилася на території сучасної Південно-Африканської Республіки, і почався відлік формування її південно-африканського варіанта.

Друга половина XX та початок XXI століть характеризується зацікавленістю мовознавців у дослідженні мовних контактів та, відповідно, змін у системах контактуючих мов. Став очевидним той факт, що досліджувати ці зміни у мові неможливо без вивчення внутрішнього світу її мовців. Антропоцентрична спрямованість сприяла появі міждисциплінарних наукових розвідок, об'єктом яких виступає взаємодія та взаємовплив людини та конкретної мови. Питання дослідження форм вираження результатів такої взаємодії зумовлює **актуальність** вивчення «чужих» культурно маркованих елементів, які, як наслідок, з'являються у мовах. Проникнення в глибини свідомості мовної особистості, визначення низки елементів,

які формують мовну картину її світу, її етнічну ідентичність засобами рідної мови допомагають визначити тло, на якому формується, збагачується, змінюється, зазнає втрат варіант мови, яка не є рідною для цього мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що окресленим вище питанням прямо чи опосередковано цікавляться як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, котрі ведуть свої міждисциплінарні дослідження у сферах етнолінгвістики, еколінгвістики, лінгвосинергетики, психолінгвістики, соціолінгвістики, філософії: Н. Adam, Т. Домброван, С. Зотов, Е. Naugen, Ю. Караулов, О. Матузкова, S. Mufwene, К. Noels, О. Селіванова та інші. Проте малодослідженим досі залишається еколінгвістична, лінгвосинергетична та етнопсихолінгвістична зумовленість появи в контактних мовах етноспецифічної лексики та її подальше проникнення до системи «чужої» мови, що додатково підсилює **актуальність** дослідження.

Постановка завдання. Відповідно, мета роботи полягає у вивченні чинників, котрі впливають на збагачення вокабуляра південно-африканського варіанта англійської мови (далі – ПАА) словами етноспецифічного забарвлення. Дослідження виконано на **матеріалі** автобіографії південно-африканського лідера Нельсона Манделі «Довгий шлях до свободи» ("Long Walk to Freedom"). Досягнення встановленої мети є можливим через виконання таких **завдань**:

1) з'ясувати сутність понять *мовна особистість*, *етнічна ідентичність*, *мовна картина світу*, *етноспецифічна лексика*; 2) дослідити текст автобіографії Н. Мандели на наявність у ньому лексики етноспецифічного забарвлення; 3) категоризувати отриманий масив етноспецифічної лексики та визначити канали її походження; 4) виявити взаємозалежність середовища та мови у процесі формування еколінгвістичного фону мовної особистості.

Для досягнення встановленої мети дослідження через виконання окреслених завдань ми застосовували методи аналізу та синтезу, метод теоретичного узагальнення, а також методи зіставного аналізу, обробки та інтерпретації отриманих упродовж аналізу даних, метод систематизації, метод кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. Існування зв'язку між мовою та етнічністю вже тривалий час є предметом наукових пошуків різних напрямів, результатом яких є твердження, що мова змінюється під впливом її носіїв. Нагадаємо, що О. Потебня визнавав мову «точною, єдиною прикметою, за якою ми впізнаємо народ, і водночас єдиною, не замінюваною нічим і неодмінною умовою існування народу» [12, с. 187]. З позицій лінгвосинергетики мова «насамперед служить чинником етнічної й культурної пам'яті, атрактором самозбереження, розвитку етносу» [14, с. 294]. Проте на мову, що є відкритою, динамічною системою, впливають чисельні зовнішні чинники – міграційні процеси носіїв конкретної мови, зміни мовної ситуації унаслідок соціально-історичних подій, спільне проживання представників різних етногруп на єдиній території тощо.

За таких умов, наприклад, виник і надалі розвивається ПАА. Опинившись у новому середовищі на території тогочасної Британської колонії, англійська мова почала набувати безлічі відтінків, успадковуючи їх від лінгвального розмаїття багатой на етноси країни через запозичення культурно маркованої лексики, вкраплення незвичних для англійців граматичних і синтаксичних форм й такого іншого. Соціальні норми, стереотипи, моделі поведінки носіїв контактуючих мов тощо впливають на параметри системи англійської мови, яка виявляє свою синергійність у мультилінгвальному середовищі, роль якого виконує «суспільство, що використовує цю мову як один із своїх кодів» [18, с. 325].

Завдяки своїй кумулятивній функції англійська мова, перебуваючи в багатоетнічному та мультилінгвальному середовищі Південно-Африканської Республіки (далі – ПАР), являє

собою відображення реальної дійсності через діяльність «райдужного» суспільства, його множинної етнічності; вона стає засобом віддзеркалення умов життя різних етносів, їхньої самосвідомості, менталітету, національного характеру, систем цінностей, традицій і звичаїв, бачення світу та прагне «ліквідації міжмовного стану суспільства» [2, с. 112]. Інакше кажучи, варіант англійської мови, який перебуває у використанні на території ПАР, є складною системою, до якої входять запозичення із мультилінгвального навколишнього середовища.

Сучасні мовознавчі парадигми, зокрема лінгвосинергетична та еколінгвістична, розглядають мову як складну, еволюційну, ієрархічно побудовану мегасистему, котра існує в певному культурно-історичному середовищі. Мінливість останнього чинить основний вплив на характер динаміки модифікації мови на всіх рівнях, але із різними швидкісними та якісними показниками. Погоджуємося із Т. Домброван, котра зауважує, що «<...> не усі системи мови змінюються з однаковою швидкістю. Історія англійської мови, зокрема, демонструє, що фонетичні процеси вирізняються найвищою динамікою; лексичний шар характеризується мінливістю меншою мірою, граматична структура найменш динамічна» [6, с. 139].

Вивчення тексту автобіографії Н. Мандели «Довгий шлях до свободи» (*“Long Walk to Freedom”*) як вербалізації ПАА дало змогу шляхом застосування методу зіставлення виявити ряд лексичних відмінностей між класичним варіантом англійської мови (British English) та культурно маркованим ідіостилем автора як носія ПАА. Виявлені нетипові для англійської мови лексичні одиниці уналежнюємо до етноспецифічної лексики – лексичних і фразеологічних одиниць, які несуть у собі специфічні для ПАР національно-культурні компоненти.

Стан множинної етнічності на території мультилінгвальної ПАР створили унікальні умови для розвитку варіанта англійської. І хоча державною англійською мовою як засобом міжетнічного спілкування у мультинаціональному суспільстві ПАР вільно володіють не більше 15 % населення, зміни у ПАА на всіх її рівнях є відчутними. Примітно, що людина, котра володіє англійською мовою як другою, є особливим носієм-донором, який змінює соціокультурний простір англійської мови, доповнюючи її складовими змісту своєї самосвідомості, менталітету, національного характеру, системи цінностей, традицій і звичаїв, бачення світу через засоби рідної мови.

С. Муфвене порівнює мови з паразитарними видами, чий середовища існування визначають особливості еволюції мови [20]. В еколінгвістичному розумінні роль середовища для мови виконує суспільство, або окремо взята особистість, що дає підстави розглядати мову як надбудову над особистістю. Антропоцентрична спрямованість сучасних досліджень передбачає, що свідомість індивіда відображає світ, а мова є засобом об'єктивації дійсності. В. фон Гумбольдт стверджував, що слово є відображенням способу осмислення предмета реального світу засобами мови [3, с. 104]. Саме тому вважаємо, що вивчення мови (особливо її регіонального варіанту) є неможливим без усвідомлення етнопсихолінгвістичних рис її носія.

Упродовж свого розвитку та становлення як особистості індивід оволодіває мовою та виступає як об'єктом дій, зумовлених соціальним впливом, так і водночас суб'єктом пізнання та перетворення об'єктивної дійсності. Становлення особистості відбувається під час її діяльності (зокрема, мовленнєвої), тому вивчення структури особистості з необхідністю передбачає дослідження етноспецифічності її мовлення та складників, які утворюють мовну особистість. Мовленнєва діяльність особистості дає змогу передавати засобами мови не лише думки, але й індивідуальні особливості мислення та мовленнєвої поведінки [8, с. 9]. Актуальність вивчення індивідуальної мови підтверджується думкою В. фон Гумбольдта про те, що «тільки в мовленні індивіда мова набуває остаточної визначеності» [3, с. 84]. Адже кожна особистість проходить процес соціалізації через мову, і через ту саму мову вона вбирає в себе елементи національної культури, закарбовує у свідомості етнічно марковану систему цінностей та зрештою ідентифікує себе. Суспільство персоніфікується в окремо взятій мовній особистості, яка є активним учасником життя суспільства, є суб'єктом творення його історії, і формує мову як вияв етноспецифічної поведінки цього суспільства.

Нині існують декілька підходів до визначення мовної особистості, серед яких і теорія Ю. Караулова, котрий характеризує такий її вид як «особистість, виражену в мові (текстах) і через мову, особистість, реконструйовану в основних своїх рисах на базі мовних засобів» [10, с. 38]. О. Селіванова, спираючись на засади теорії мовної комунікації, розкриває зміст розглядуваного поняття як «іманентну ознаку особистості – носія мови та комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та їх реалізацію у

процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів і комунікативній взаємодії» [13, с. 107].

Дискусія про мовну особистість призводить до необхідності згадати про етнічну ідентичність. Дотримуючись думки, що вивчення виявів ідентичності дає можливість виокремити низку зв'язків із ментальними процесами концептуалізації, категоризації та ідентифікації, О. Матузкова слушно зауважує, що «проблематика ідентичності вивчається за допомогою теоретичних моделей мовної особистості, методології інтерпретації вербальних і невербальних засобів комунікації під час ідентифікації мовної особистості за її мовленнєвими характеристиками, вивчення мовної картини світу як одного із шляхів розуміння колективної ідентичності» [11, с. 119]. На думку політолога Г. Адама, який значну частину своїх наукових доробків присвятив вивченню кризових проявів етнонаціоналізму, зокрема у ПАР, етнічності притаманна маніпулятивність. Етнічна ідентичність або активується, або утискається не лише завдяки потребам представників етнічної групи, але й у відповідь на нав'язану ззовні «чужою» ідентичність; її непередбачуваність – її основна риса [15, с. 463].

Мовний чинник виступає домінуючим у процесі визначення етнічної ідентичності через особливу роль, яку відіграє мова серед основних складників, що формують етнос. У поліетнічному регіоні ПАР англійська мова виконує роз'єднувально-з'єднувальну функцію, утворює умовний кордон як між зонами використання окремих мов, так і всередині таких зон. За таких умов представники багатомовного суспільства прагнуть або етнічної самоідентифікації як виокремлення, диференціації або адаптації до «чужого» мовного простору. Статус «чужої» мови – у нашому випадку англійської – чи то насаджений зверху, чи то престижний, може сприяти формуванню подвійної етнічної ідентичності за умов сильної етнічної ідентифікації як зі «своєю», так і з «чужою» етнічною групою у разі, якщо індивід виявляє високий рівень компетентності у «чужій» мові, так само як і у «своїй» [2; 5; 17]. Такі еколінгвістичні умови передбачають взаємне проникнення в обидві мовні системи етноспецифічних слів, словосполучень, понять і такого іншого. Етнолінгвістичний аналіз тексту автобіографії Н. Манделі вказує на, безсумнівно, високий рівень володіння ним англійською мовою як другою. Отримані дані свідчать, що його індивідуальний варіант мови (ідіолект) багатий на оказіональні культурно марковані слова, вирази,

речення, які є «своїми» для Н. Мандели як етнічного носія мови коса та інших місцевих мов ПАР, але умовно «чужими» для ПАА.

Взаємопроникний характер мов дає змогу фіксувати у них усі зміни, що відбуваються в суспільстві. Такі зміни чітко закарбовуються у літературних творах різних жанрів і становлять культурний доробок (багатомовної) нації. Ми погоджуємося із С. Зотовим у тому, що «мова <...> фіксує у собі спрямованість мислення і загалом кодує світогляд чи ментальність, притаманні тому чи іншому народу в конкретний час» [9, с. 93–94].

Пізнання всієї повноти картини світу окремою мовною особистістю реалізується через взаємодію особливостей мови і культури, мови і навколишнього середовища. Про єдність понять «мова» і «народ», «мова» і «культура» наголошував В. фон Гумбольдт, розмірковуючи у своєму вченні про дух народу про нерозривність мови, культури і мислення, про внутрішню форму мови як вираження індивідуального, самотнього своєю етноспецифікою світосприйняття засобами мови [див.: 1; 4]. Мовні явища, фіксуючись у мові, визначають її розвиток та еволюцію національної картини світу.

Як зазначає В. Жайворонок, світ постає перед людиною таким, яким вона його пізнає, сприймає та перетворює, керуючись рівнем індивідуального розвитку. Картина світу – це продукт мовленнєвої та пізнавальної діяльності людини. Кожна мовна одиниця містить у собі відображення навколишньої дійсності та є вербалізацією окремого елемента мозаїки світу [7, с. 53]. Мова фіксує в собі результат пізнання світу людиною та кодує її пізнавальну діяльність своїми засобами.

Тож можемо зазначити, що основу картини світу становлять феномени навколишньої дійсності, які декодуються, узагальнюються та втілюються в образи та уявлення як окремо взятої особистості, так і групи людей. Примітно, що система образів та уявлень у *мовній картині* світу утворює універсально-предметний код, який є загальним для національних мов і культур і незалежним від них. Мовна картина світу відображає зв'язок між мовою, буттям і свідомістю людини, є інтерпретацією дійсності мовною особистістю як представником певної культури (етносу). Результати такої інтерпретації знаходять своє вираження та місце в системі уявлень про світ та, як наслідок, уможливають утворення мовних засобів фіксації (слова) етноспецифічної інформації, котрі містять у собі унікальний для цієї культури (етносу) суспільно-історичний досвід.

Упродовж свого існування англійська мова перебуває у стані мовних контактів із безліччю інших мов, утворюючи варіанти шляхом запозичення специфічних для «чужої» мови лексико-граматичного матеріалу, фразеологічних і синтаксичних конструкцій і такого іншого. Мовна картина носіїв різних варіантів англійської мови (у нашому випадку – ПАА) збагачується змістом мовної картини світу носіїв контактної мови.

У фокусі дослідження перебуває ПАА, втілений Н. Манделою на сторінках автобіографічного твору «Довгий шлях до свободи» (“*Long Walk to Freedom*”). Етнолінгвістичний аналіз тексту дав змогу загалом виділити 145 одиниць етноспецифічного забарвлення з різних рівнів мовної системи, серед яких 93 слова, 12 словосполучень і 40 речень. У статті обмежимося аналізом 64 унікальних одиниць, серед яких 61 слово та 3 словосполучення.

Проведений аналіз дав можливість виявити складний еколінгвістичний візерунок ПАА через ідіолект Н. Мандели, котрий реалізується завдяки вживанню автором іншомовних культурно забарвлених одиниць. З тексту автобіографії є зрозумілим, що загальний рівень володіння Н. Манделою «чужою» англійською мовою можна визначити як досить високий, відтак вживання ним «своїх» етноспецифічних словоформ додає тексту яскравості, наближає читача до реалій життя автора, а науковцю дає змогу відстежити вияви індивідуальної картини світу письменника.

У фактичному матеріалі було виявлено одиниці походженням із мов коса, зулу, африкаанс, сесото, тсвана, голландської, санскриту, гінді, ірландської. Результат мовних контактів англійської мови із названими вище мовами дав змогу створити особливий «басейн» (за термінологією С. Муфвене), з якого мовна особистість обирає найбільш зручний для неї той вербалізований відповідник для передачі образу.

Автобіографія Н. Мандели «Довгий шлях до свободи» (“*Long Walk to Freedom*”) є життєписом відомого суспільного й політичного діяча ПАР, чий внесок у створення сучасної демократичної Південно-Африканської Республіки є неоціненним. Твір дає можливість відстежити хронологію життя автора, починаючи від народження, та окреслює основні моменти його становлення як політичного діяча й громадянина. Саме це й визначає вибір автором відповідних до змісту повідомлення етноспецифічних одиниць, аби з усією повнотою передати багатство його рідної культури, мови його етносу.

Отже, проведений етнолінгвістичний аналіз дав змогу виявити таке.

Відсоток виокремлених для дослідження етноспецифічних одиниць від загальної кількості слововживань у тексті автобіографії становить 0,03 %.

Найбільший сегмент масиву культурно маркованої лексики становлять слова, запозичені з рідної для автора мови **коса** (37,5 %), серед яких *iingxande* (традиційні квадратні за формою будинки), *ixande* (прямокутні будинки), *itngqusho* (кукурудзяна каша без домішок або із додаванням бобів), *amasi* (сквашене молоко), *phuzatamandle* (гарячий високопоживний суп/напій), *lquadi* (господарський будинок), *tatomkhulu* (дідуся), *lobola* (носач), *mkonyanisi* (звертання до зятя), *amaphakathi* (члени органу самоврядування), *induna* (голова представництва влади), *ingicibi* (людина, яка проводить обряд обрізання), *abakhwetha* (чоловіча спільнота), *imbongi* (поет), *amakhankatha* (охоронці, які слідкують за юнаками в таборі під час підготовки до обряду обрізання та після неї), *kaffir* (людина негроїдної раси), *inyanga* (знахар), *kwedini* (юнак, який ще не пройшов обряд обрізання), *amajoni* (британські солдати), *ndize* (гра у хованки) та інше.

Наступним за частотою використання є масив слів із походженням із мови **зулу** (17,2 %). До них належать такі слова: *umphothulo* (кукурудзяна каша із сквашеним молоком), *amasi* (сквашене молоко), *baba* (батько), *induna* (голова представництва влади), *imbizo* (збори), *inkatha* (національна емблема Зулу), *impi* (армія), *abantu* (люди), *imbongi* (поет), *sangoma* (знахар), *amajoni* (британські солдати), *indlati* (традиційний воєнний танець Зулу), *eGoli* (інша назва міста Йоганнесбург).

Примітно, що у наведених вище двох групах слів вісім є спільними за походженням з обох згаданих вище мов – споріднених зулу та коса, а саме: *amasi*, *phuzatamandle*, *lobola*, *amaphakathi*, *induna*, *imbongi*, *inyanga*, *amajoni* – за даними словника “*A Dictionary of South African English on Historical Principles*” («Словник південно-африканської англійської мови, укладений із урахуванням історичних принципів»), котрий і виступав засобом для проведення етнолінгвістичного аналізу тексту автобіографії Н. Манделі.

Мова **африкаанс** представлена такою самою кількістю етноспецифічних слів і словосполучень, як і зулуська мова – 26,5 %, серед яких такі: *rondavel* (традиційне кругле за формою житло), *tealie* (кукурудза), *biltong* (сушене солоне м'ясо), *tealie rice* (кукурудзяна крупа грубого помелу), *rap* (каша), *hoogverraad* (дер-

жавна зрада), *sissy* (сестра; у Манделі – хлопчик, який дуже прив'язаний до мамі), *apartheid* (стан сегрегації), *basskap* (люди білої раси), *voortrekker* (мігрант), *baas* (бос), *volkstaat* (народна держава).

18,8 % від загальної опрацьованої етноспецифічної лексики становлять слова, котрі запозичені у ПАА з мов **сесото та тсвана** (*kgotla* – місце для зборів, *pitso* – традиційні збори громади села та ін.), **голландської** (*kraal* – село, *veld* – поле та інші), **санскриту** (*satyagraha* – пасивний протест), **гінді** (*bantustan* – держава), **ірландської** (*shebeen* – наливайка).

На рисунку 1 графічно проілюстровано розподіл виявленої культурно маркованої лексики під час проведеного етнолінгвістичного аналізу тексту автобіографії Н. Манделі.

Масив опрацьованого публіцистичного тексту вирізняється відображенням буття, системи цінностей, знань про світ і, як наслідок, мовної картини світу всіх народностей мікросоціуму середовища, до якого належить Н. Мандела, та втілюється в культурно маркованій лексиці. Етноспецифічна лексика транслюється з периферійних позицій рідної мови Н. Манделі до ядра ПАА. Відтак наголошуємо на множинності етнічної ідентичності автора, яка встановлюється за результатами проведеного етнолінгвістичного аналізу його автобіографії.

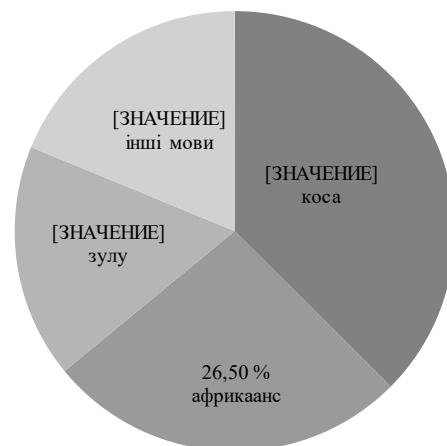


Рис. 1. Розподіл виявленої етномаркованої лексики в автобіографії Нельсона Манделі «Довгий шлях до свободи» (“*Long Walk to Freedom*”) – за мовами походження

Висновки. Дослідження змін у різних мовних системах та утворення нових варіантів мов, зокрема варіантів англійської мови, є неможливим без урахування геополітичних, соціальних, історичних та інших характеристик, притаманних тому середовищу, в якому перебуває мова.

Мова є відображенням діяльнісного пізнання людиною світу, ознакою її етнічної належності. Відтак мова (тут – ПАА) мультикультурного полілінгвального суспільства, яким є територія сучасної ПАР, віддзеркалює етнокультурний досвід усіх унікальних за етнічним походженням носіїв, їхні мовні картини світу, формує їхні мовні особистості. Виокремлення етноспецифічної лексики шляхом зіставного аналізу ПАА із класичним варіантом англійської мови дало змогу з'ясувати статус етнічної ідентичності автора, особливості структури його мовної особистості, а також отримати уявлення про його мовну картину світу.

Етнолінгвістичний аналіз тексту автобіографії Н. Мандела, зосереджений на виявленні етномаркованої лексики, вказує на високий рівень адаптивності англійської мови та визначає мовну особистість автора як таку, яка характеризується станом множинної етнічності. Це доводиться природністю вживання етноспецифічних одиниць у тексті публіцистичного твору.

Перспективу подальших пошуків вбачаємо в дослідженні характеристик і категоризації морфологічних ознак культурно забарвленої запозиченої лексики, граматичних особливостей її використання у реченнях і вживаних Н. Манделою в автобіографії речень іншими мовами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
2. Бездидько А.В. Граница в междязычном пространстве взаимодействия культур. Научно-методический журнал «Мир психологии». 2008. № 3. С. 110–118.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва: «Прогресс», 1984. 396 с.
4. Даниленко Л. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення. Мовознавство. 2009. № 5. С. 3–11.
5. Данил'ян Г.П. Етнокультурна маргінальність як прояв кризи ідентичності особистості в добу глобалізації. Філософські обрії. 2005. № 13. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/2123>.
6. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики. Одесса: КП ОГТ, 2013. 346 с.
7. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. Культура народів Причорномор'я. 2002. № 32. С. 51–53.
8. Журавлева Т.А. Экология языка и культуры. Русский язык в СССР. 1991. № 3. С. 8–13.
9. Зотов С.В. Язык как константная субстанция национальных культур. Актуальные проблемы современной науки. 2008. № 3. С. 89–94.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. 3-е изд., стер. Москва: Эдиториал УРСС, 2003. 264 с.
11. Матузкова О.П. Идентичность и язык. Интегральная теория англоязычной коммуникации / За ред. Т.И. Домброван. Одесса: КП ОМД, 2015. С. 106–146.
12. Потебня А.А. Мысль и язык. Киев: СИЭНТО, 1993. 192 с.
13. Селиванова О.О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. 350 с.
14. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. 2-е вид., виправл. і доп. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2017. 890 с.
15. Adam, H. The politics of ethnic identity: Comparing South Africa. *Ethnic and Racial Studies*. 1995. № 18(3). P. 457–475.
16. Dictionary of South African English on Historical Principles. URL: <http://dsae.co.za/>.
17. Giles H., Bourhis R.Y., Taylor D.M. Towards a theory of language in ethnic group relations. In H. Giles (Ed.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Acad. Press, 1977. P. 307–348. URL: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420100112>.
18. Haugen E.I. *The Ecology of Language: essays by Einar Haugen*. Anwar S. Dill (Ed.). Stanford, California: Stanford University Press, 1972.
19. Mufwene S.S. *The Ecology of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
20. Mandela N.R. *Long Walk to Freedom. The Autobiography of Nelson Mandela*. Boston, New York, London: Little, Brown and Company, 1995.

**МЕДІА-КОНВЕРГЕНЦІЯ: НИТКА АРІАДНИ
ЧИ СКРИНЬКА ПАНДОРИ ДЛЯ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК
У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ КІБЕРПРОСТОРИ?**

**MEDIA CONVERGENCE IN THE DISCOURSE PRACTICES
OF THE MODERN ENGLISH CYBERSPACE:
ARIADNE'S THREAD OR PANDORA'S BOX?**

Кузнецова М.О.,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Запорізького національного технічного університету*

Статтю присвячено аналізу культури конвергенції в процесі аранжування дискурсивних практик у сучасному англомовному кіберпросторі, і більш конкретно – практикам англомовних фандомних спільнот зі створення для себе культурного простору в Інтернеті. У статті проаналізовано вплив медіа-конвергенції на традиційні види людської діяльності, пов'язані з творчістю та самовираженням. Домінантною рисою конвергенції як нової культурної парадигми детерміновано активний розвиток культури співучасті, яка каузує втрату користувачами мережі Інтернет статусу пасивних споживачів. У межах кіберпростору останні, за результатами аналізу, стають продуцентами нового медіа-контенту, моделюючи текстові й інші семіотичні складові вторинного типу дискурсу. Тож медіа-конвергенцію визначено як універсальний механізм і чинник аранжування мовних, соціальних і дискурсивних практик у сучасному англомовному кіберпросторі.

Ключові слова: конвергенція, медіа, кіберпростір, культура співучасті, текст, вторинний текст, дискурс, вторинний дискурс.

Статья посвящена анализу места культуры конвергенции в процессе ранжирования дискурсивных практик в современном англоязычном киберпространстве, и более конкретно – практикам англоязычных фандомных сообществ по созданию для себя культурного пространства в Интернете. В статье проанализировано влияние медиа-конвергенции на традиционные виды человеческой деятельности, связанные с творчеством и самовыражением. Доминантной чертой конвергенции как новой культурной парадигмы детерминировано активное развитие культуры соучастия, которая вызывает потерю пользователями сети Интернет статуса пассивных потребителей. В пределах киберпространства последние, по результатам анализа, становятся продуцентами нового медиа-контента, моделируя текстовые и другие семиотические составляющие вторичного типа дискурса. Таким образом, медиаконвергенция определена как универсальный механизм и фактор ранжирования языковых, социальных и дискурсивных практик в современном англоязычном киберпространстве.

Ключевые слова: конвергенция, медиа, киберпространство, культура соучастия, текст, вторичный текст, дискурс, вторичный дискурс.

The article analyzes the convergence culture in the process of discourse practices arrangement in the modern English cyberspace. Furthermore, it views the practices of English-speaking fandom communities in their own cultural space creation on the Internet. The article also examines the influence of media convergence on the traditional human activities related to creativity and self-expression. The dominant feature of convergence, as a new cultural paradigm, is the active development of a participatory culture, where the users of the Internet lose the status of passive consumers. Within the cyberspace, they become the producers of new media content, modeling textual and other semiotic components of the secondary type of discourse. Thus, the research defines media convergence as a universal mechanism and a factor of linguistic, social and discourse practices arrangement in the modern English-speaking cyberspace.

Key words: convergence, media, cyberspace, participatory culture, text, secondary text, discourse, secondary discourse.

Постановка проблеми. Як влучно свого часу зауважив Б. Гейтс, «Інтернет змінює все» [12]. Інтернет без перебільшення постає найбільш перспективним із технологічного, медійного та соціально-суспільного кутів зору комунікаційним середовищем сучасності, адже елімінує такі виміри антропного буття, як темпоральність і локативність, пропонує безпрецедентні можливості для поширення знань, комунікації та колективної творчості.

Технічний прогрес, поява та застосування принципово нових інструментів і механізмів акумуля-

ції, обробки й поширення інформації визначили нову парадигму комунікаційного середовища, одне з центральних місць у якій посів Інтернет. Логічним продовженням стало перенесення різних сфер людської діяльності у кіберпростір. І це не дивно, адже, як глобальна комунікаційна система, Інтернет додав до засобів та інструментів комунікаційного середовища новий вимір, невідомий раніше завдяки винаходам Гутенберга та Марконі.

Поєднавши засоби зв'язку, радіо, телебачення та комп'ютер в цілісну систему, людина стала

жити в знаково-символічному світі, який багато в чому визначає правила її поведінки. З цього часу не тільки людина створює знаки та символи, але в певному сенсі знаки й символи формують людину. Такий процес призвів до змішання реального та віртуального, важливого й другорядного, дійсного та вигаданого, що ставить перед культурою складні, неоднозначні за своїми можливими наслідками проблеми [6, с. 18].

Сучасна людина сьогодні, як ніколи раніше, залучена до процесу виробництва нового медіа-контенту. Дедалі частіше з'являються нові соціальні мережі, а багато із сервісів, які в попередні роки призначалися виключно для зберігання інформації, стають сервісами для її передачі, з'являється досить багато сайтів або якихось можливостей для демонстрації відеоконтенту, який теж є авторським. Отже, з розвитком Інтернет-технологій і з появою у 2000-х роках різноманітних соціальних мереж у людини з'являється абсолютно безпрецедентний культурний досвід: кожен охочий може стати автором. Безперечним видається твердження, що нині ми всі беремо участь у наповненні цифрового середовища певними смислами, на кожен із яких знайдеться свій реципієнт. Кожен із нас стає автором у своєму вимірі: хтось пише пости, хтось робить фотографії або записує відеоблоги, хтось може користуватися спеціальними можливостями для запису музики – усе це і наближує нас до позиції продуцента значного за обсягом медіа-контенту в сучасному кіберпросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із поширенням цифрової технології ми стали свідками появи якісно нового явища, коли поступово нівелюється розрив між різними формами інформації: по одному і тому ж каналу може передаватися як текст, так і аудіовізуальне зображення. Такий процес інтеграції, зближення різних і незалежних одна від одної технологій, їх об'єднання в єдину технологічну платформу отримав назву *конвергенції*, а відповідна характеристика певних процесів або явищ – *конвергентності*. Найважливішим наслідком процесу конвергенції стала зміна характеру самого інформаційного продукту: текстові, графічні, звукові та відеоілюстрації інтегруються в єдиний інформаційний продукт, створюючи нове конвергентне інформаційне середовище.

Термін «конвергенція» походить від латинського *“convergo”*, що означає «наближуватись, нахилитися один до одного» і як іменник використовується в мові вже з XVIII століття. Цей термін було інтродуковано у науковий обіг англійським фізиком Дж. Максвеллом у процесі створення теорії електромагнітних полів. Дефініцію «конвергенції» сьо-

годні можна зустріти у різних науках: математиці, екології, біології, лінгвістиці тощо. Наприклад, в економіці конвергенція означає збігання економічних систем різних країн за різними ознаками. У теорії еволюції конвергенція виступає як поява внаслідок адаптації до аналогічних умов проживання у різних видів, схожих ознак і рис. У лінгвістиці конвергенція – зближення елементів мови або самих мов. У різних науках поняття конвергенції часто пов'язано з полюсом – дивергенцією, під якою розуміється свого роду біфуркація об'єктів складної архітектури.

На початку 1960-х років Герберт Маршалл Маклуен, канадський філософ, філолог, літературний критик, дослідник впливу медіа як засобів комунікації на аудиторію, відомий завдяки таким працям, як *“The Gutenberg Galaxy”* [19], *“Understanding Media: The Extensions of Man”* [4], *“War and Peace in the Global Village”* [3], передбачив еволюцію медіа внаслідок появи нових технологій. Під «медіа» соціолог пропонує розуміти не лише засоби масової інформації, але й широкий спектр речей, що оточують людину та які виступають у ролі «технологій» або «посередників», трансформують комунікаційні процеси й вступають у «зрощування» з людським тілом і свідомістю. Ці технології дають змогу розширювати людські органи чуття, змінювати свідомість; переводити речі в будь-який формат, створювати всюди центри. Звідси – стискання нашої планети до розмірів «глобального села» [3]. М. Маклуен став першим, хто наголосив на тенденції до однорідності електронного світу внаслідок конвергенції різних засобів комунікацій, здатних зіграти вирішальну роль у формуванні людських відносин.

У середині 1980-х років американський політолог І. де Сола Пул запропонував у праці *“Technologies of Freedom”* [20] більш спеціалізоване розуміння феномена конвергенції. Завдяки досліднику це поняття починає застосовуватись виключно до комунікаційних технологій і технічних засобів зв'язку. І. де Сола Пул робить спробу цілеспрямованого вивчення взаємодії медіа-конвергенції з традиційними медіа, результатом якої є їх конвертування в електронний формат.

На процеси стрімкого поширення конвергенції в сучасному світі звернув увагу також соціальний мислитель й авторитетний дослідник Мануель Кастельс, який у книзі *«Інформаційна епоха: економіка, суспільство та культура»* [1] постулював складну взаємодію технології, суспільства, культури, економіки, політики й ідеології, яка конвертує навколишній світ. А втім, такого роду тенденція, на думку М. Кастельса, залежно від використання

самими людьми нових технологій і пристосування останніх до мрій, цілей кожної окремої людини в певному середовищі може мати як позитивний, так і деструктивний характер. Ідеї М. Кастельса внесли абсолютно новий погляд на конвергенцію як на інструмент, механізм розвитку суспільства, сплетеного матеріальною або технологічною культурою в цілісну тканину.

За словами шведського дослідника Е. Еплгрін [7], в Європі термін «конвергенція» набув актуальності впродовж 1990-х років XX століття, коли розглядався як провідна сила розвитку в системі телекомунікаційних, медійних й інформаційних технологій. А вже наприкінці XX століття на рівні Європейського Союзу цей термін було офіційно прийнято, і він передбачав два можливі шляхи використання: перший – як можливість розповсюджувати за допомогою різноманітних типів мереж принципово прості сервіси, другий – поєднувати разом різні електронні прилади, як-от телефон, телебачення та комп'ютери.

Нині вивченню феномена «конвергенція в медіа-індустрії» присвячено значну кількість теоретичних і практичних розвідок як вітчизняних (В. Золяк, О. Кайда, Л. Мудрак, О. Самуляк, А. Сімашова, Л. Цодіков), так і зарубіжних дослідників (Е. Appelgren, F. Filak, R. Gordon, H. Jenkins, G. L. Lawson-Borders, S. Quinn), більшість із яких дотримується одноставної думки, що визначення цього явища в різних галузях науки тривають й досі, оскільки воно має багато смислових граней та аспектів. Наприклад, автор ґрунтовної праці «Media Organizations and Convergence: Case Studies of Media Convergence Pioneers» Г.Л. Лоусон-Бордерс [18, с. 3] називає конвергенцію «невловимим» терміном, який часто є амбівалентним, а тому неповністю зрозумілим у своєму значенні.

Значний внесок у розроблення цієї проблематики зробив Г. Дженкінс [14], американський дослідник медіа, професор комунікації, журналізму та кіно-мистецтва. Бажання дослідника пояснити плутанину у вживанні поняття «медіа-конвергенція» привели до того, що він пропонує розмежовувати в цьому процесі щонайменше п'ять значень. Перший вид конвергенції (технологічний) означає «оцифрування» змісту всіх засобів масової інформації. Другий вид – економічна конвергенція, під якою розуміється злиття різних сфер в індустрії розваг (кіно, телебачення, відеоігор, книг тощо). Третій вид конвергенції Г. Дженкінс називає соціальною або органічною. Вона стосується формування у споживачів інформації «багатофункціональних стратегій» (consumer's multitasking strategies), що виникають у зв'язку із здійсненням декількох дій одночасно:

перегляд телевізора, перевірка електронної пошти тощо. Четвертий вид – культурна конвергенція, яка виникає в момент вибуху нових форм творчості, перетину технологій різних засобів масової інформації, галузей і споживачів. Глобальна конвергенція (п'ятий вид) – це культурна гібридизація, яка є результатом міжнародної циркуляції медіа-контенту (текстів, музики, відео та іншого).

Постановка завдання. Отже, зважаючи на вищевикладений матеріал, метою наукової розвідки є вивчення медіа-конвергенції під кутом зору її впливу на процес аранжування дискурсивних практик у сучасному англomовному кіберпросторі.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні ми поділяємо думки Генрі Дженкінса, який досить ґрунтовно описав феномен конвергенції у книзі «Convergence Culture: Where Old and New Media Collide» [14]. Дослідник детермінує конвергенцію як культуру, де зустрічаються старі та нові медіа, де аматорські та корпоративні медіа перетинаються, де сила продюсерів і споживачів взаємодіє непередбачуваним чином. Конвергенція являє собою, передусім, зміну відношення громадськості до медіа. Вона дає змогу інтегрувати різні види інформаційного контенту з мультимедійними технологіями на базі єдиної цифрової платформи. Конвергенція постає одним із центральних процесів трансформації сучасної медіа-індустрії та характеризує не тільки діяльність нових засобів масової інформації, а й процеси інтерсекції та взаємодії старих і нових медіа. Слідом за Г. Дженкінсом ми заперечуємо думку про те, що конвергенція є суто й виключно технологічним процесом, адже вона «репрезентує культурну зміну, коли покупців заохочують шукати нову інформацію та встановлювати зв'язки поміж розосередженим медіа-контентом» [14, с. 3].

Отже, використання терміна «конвергенція» можливе як для опису технологічних й індустріальних, так культурних і соціальних змін залежно від того, хто та про що говорить, як вони думають і що хочуть сказати. Для конвергенції дуже важливо, щоб кожна історію розповіли, кожного споживача залучили за допомогою якоїсь однієї з мультимедіаплатформи. У такий спосіб результатом посилення інтерактивних можливостей зв'язку цифрових й Інтернет-технологій став бурхливий розвиток мовних, соціальних і дискурсивних практик у глобальному комунікативному просторі, де молоде покоління виступає виробником, активним і творчим учасником культури, таким способом закладає підвалини культури співучасті (*participatory culture*) – доміантної риси культури конвергенції, – яка усуває асиметрію, прірву між продуцентом і

реципієнтом [15–17]. Культура співучасті передбачає певне наближення людини, яка раніше була виключно споживачем культурних і соціальних смислів, до позиції виробника. Під культурою співучасті в сучасних дослідженнях розуміється вся та істотна рецептивна та творча робота, яка проводиться активними читачами / глядачами / користувачами сучасного простору маскультури в комунікації один з одним. Для них характерна велика емоційна, безкорислива залученість до інтерпретативної та творчої діяльності, висока компетентність у тих сферах масової культури, фанатами яких вони себе вважають.

Культура співучасті – найважливіше поле не тільки трансляції, але й обговорення та розвитку норм і цінностей сучасних західних суспільств, що отримало величезний імпульс до розширення завдяки Інтернет-технологіям. У Західній Європі працюють десятки дослідників у таких міждисциплінарних напрямках, як *media studies* та *fan studies* [8–10; 11; 13]. В Україні та колишніх державах СНД багато сфер культури співучасті, як-от література фанфікшен, фан-арт, або аматорські ілюстрації, онлайн-ігри, блоги, сайти й архіви, конкурси та премії або інші різноманітні фанатські практики, залишаються «невидимими» та неприйнятними як для суспільства, так і для наукових спільнот. Утім, англomовний фанфікшен у центрі нашого наукового пошуку перебуває ще із 2012 року, тому маємо можливість спостерігати ситуацію в цій сфері альтернативної культури в динаміці.

«Фанфікшен» (англ. – *fan's fiction*) – корпус текстів різного порядку (поетичних, прозових, образотворчих) прихильників популярної масової культури, який має медійну форму існування й саме завдяки новітнім технологіям сягає великих масштабів сьогодні, а отже, заслуговує на увагу, як і будь-який інший лінгвокультурний феномен. У наших дослідженнях феномен «фанфікшен» характеризується, передусім, як явище вторинної творчості, тобто творчості за мотивами улюбленого літературного твору. З одного боку, фанфікшен – це великий корпус вторинних текстів, що експонентно зростає та оновлюється. З іншого боку, фанфікшен – це вторинний тип дискурсу, тобто мисленнєво-мовленнєвий феномен сучасного англomовного кіберпростору, комунікативна подія реципієнтів первинного текстопростору, яка об'єктивується через корпус власних (вторинних) текстів, обумовлюється взаємозв'язком між антропоцентрами текстової комунікації (вторинним продуцентом і вторинним реципієнтом), характеризується їхніми ментальними та лінгвальними компетенціями та враховує весь спектр екстралінгвальних чинників [2, с. 112].

Сьогодні фандомна культура в англomовному кіберпросторі посідає чільне місце, оскільки є досить розвинутою та має велику кількість «опорних точок». Це, перш за все, сайти-архіви, платформи блогів, соціальні мережі, де вторинні автори продукують безліч вторинних текстів найрізноманітнішого об'єму, характеру та змісту й створюють умови для того, щоб ці тексти були помітні, обговорювалися та оцінювалися учасниками спільноти. Крім того, окреме місце у фанатській культурі посідають і різноманітні практики офлайн-комунікації (косплеї, участь у конвентах, офлайн-зустрічі за інтересами, виробництво та продаж фандомної атрибутики тощо).

Як бачимо, управління інформаційними потоками перебуває в руках користувачів, які власноруч управляють контентом, відбирають те, що їм до вподоби, і обходять те, що їх не влаштовує, минаючи різноманітні ієрархічні ланки. Нові інформаційно-комунікаційні технології розширюють тіло користувачів у просторі й часі, забезпечуючи можливість контролювати та змінювати реальність у своїх інтересах. Усі ці процеси каузують зміну самої культури споживання інформації – від пасивної й споживчої до кооперативної та інтерактивної. У системі культури конвергенції, обумовленої розвитком нових мультимедійних засобів, читач, слухач або глядач отримує необмежений доступ до механізмів інтерактивної взаємодії з медіа-каналами.

Слідом за епохою інтерактивності сучасне суспільство вступає в так звану добу «співтворчості», яка передбачає зміну рольових парадигм, коли межа між автором і читачем, творцем і споживачем зникає. Кіберпростір, побудований за принципом гіпертексту, і зміна рольових парадигм формують креативного суб'єкта, який виступає носієм нової «інформаційної культури». В умовах, коли масове поширення комп'ютерних технологій надає кожному охочому можливість пошуку інформації та самовираження, відбувається становлення нового психотипу людини та нового типу суспільства – інформаційного суспільства, а Земля, за визначенням вищезгаданого М. Маклюєна, перетворюється у глобальне село.

Тут, проте, варто згадати й про певному сенсі негативні наслідки глибоких культурних і соціальних зрушень, які зазнає сучасний соціум. Ідеться про так званий феномен «шоку майбутнього», який уперше було сформульовано у 1965 році Е. Тофлером [5]. Цим терміном американський соціолог, футуролог і публіцист описує руйнівний стрес і дезорієнтацію, що відбуваються за короткий проміжок часу з перманентно зростаючою кількістю людей і приносять великі зміни, тобто це

захисна психологічна реакція людини або суспільства на стрімкі та радикальні зміни в його оточенні, викликані прискоренням темпів технологічного та соціального прогресу. Доречним, на нашу думку, видається використання цього «футурошоку» стосовно практик і цінностей, пов'язаних із розвитком медіа-конвергенції, а відтак і культури співучасті. В Україні, зокрема, його каузовано, як уже було сказано, забобонами, які викликані незнанням і коло-сальним культурним розривом між поколіннями. Не треба забувати, що сучасна людина – це не пасивний реципієнт і користувач інформаційно-комунікаційних технологій, а активний, здатний до самостійних суджень і вираження власних думок продуцент, який готовий нести відповідальність за всі ті ефекти та наслідки, які з'являться після того, як він залучиться до інформаційного потоку й почне творити в культурному та соціальному середовищах.

Висновки. У підсумку зазначимо, що, по-перше, цифрова культура загалом і медіа-конвергенція зокрема зробили помітний вплив на традиційні види

людської діяльності, пов'язані з творчістю та самовираженням. По-друге, «стиснувши» просторово-територіальну організацію суспільства, цифрова культура породила культуру он-лайн, яка, власне, і надала нові можливості для самовираження та творчості. На зміну суспільства споживачів масової культури прийшло суспільство нових форм виробництва й самовираження.

Отже, конвергенція нових і старих медіа постає чимось більшим, ніж простим технологічним зсувом, оскільки вона одночасно описує технологічні, культурні та соціологічні зміни в системі громадського та інформаційного устрою й сприйняття медіа-середовища. Конвергенція – це новий потужний, але поки що малодосліджений комплекс, що охоплює практично всі сфери життя та діяльності людини. Ба більше: сьогодні концепція конвергенції лягає в основу нової структури нелінійного створення медіа-сюжетів, відомого як парадигма «трансмедійної розповіді», яка й становить **перспективу** наших подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / Пер. с англ. М.: Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. 606 с.
2. Кузнецова М.О. Вторинний дискурс англомовних текстів сучасної масової культури: монографія. Запоріжжя: ЗНТУ, 2015. 202 с.
3. Маклюэн М. Война и мир в глобальной деревне. М.: АСТ, Астрель, 2012. 226 с.
4. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Пер. с англ. М.: Жуковский: КАНОН-пресс-Ц: Кучково поле, 2003. 464 с.
5. Тоффлер Э. Шок будущего / Пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 557 с.
6. Янгель Л.Б. Информатизация в глобализирующемся мире: философский анализ: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.08, 09.00.11. М., 2004. 25 с.
7. Appelgren E. Convergence and divergence in media: different perspectives. ICCS 8th International Conference on Electronic Publishing 2004. Brasilia: Brazil, 2004. P. 237–248.
8. Baym N.K. Tune in, log on: Soaps, fandom, and online community. Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. 264 p.
9. Black R.W. English-Language Learners, Fan Communities, and 21st-Century Skills. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*. 2009. Vol. 52 (8). P. 688–697.
10. Bronwen T. What Is Fanfiction and Why Are People Saying Such Nice Things about It? *StoryWorlds: A Journal of Narrative Studies*. 2011. Vol. 3. P. 1–24.
11. Bury R. Cyberspaces of their own: Female fandoms online. New York : Peter Lang, 2005. 242 p.
12. Gates B. Business @ the Speed of Thought: Succeeding in the Digital Economy. Grand Central Publishing, 1999. 496 p.
13. Gray J. Fandom: Identities and Communities in a Mediated World. New York : New York University Press, 2007. 416 p.
14. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York : New York University Press, 2006. 308 p.
15. Jenkins H. Fans, Bloggers, and Gamers: Exploring Participatory Culture. NYU Press, 2006. 279 p.
16. Jenkins H. Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture. New York : Routledge, 2013. 370 p.
17. Jenkins H., Mizuko Ito, Danah Boyd Participatory Culture in a Networked Era. A Conversation on Youth, Learning, Commerce and Politics, Cambridge : Polity Press, 2016. 214 p.
18. Lawson-Borders G. L. Media Organizations and Convergence: Case Studies of Media Convergence Pioneers. N.J. : Lawrence Erlbaum Associated, 2006. 224 p.
19. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy; the making of typographic man. Toronto, Canada : Univ. of Toronto Press, 1962. 293 p.
20. Pool I. de Sola. Technologies of Freedom. Cambridge, Mass. : Belknap Press, 1983. 299 p.

РОЗДІЛ 3 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811

ПЕРЕВОД СКАЗКИ КАК ЯЗЫКОВАЯ МОДЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

THE TRANSLATION OF FAIRY TALES AS A LANGUAGE MODEL OF NATIONAL CULTURE

Зимомря Н.И.,
*доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой германских языков и переводоведения
Дрогобычского государственного педагогического университета
имени Ивана Франко*

Зимомря М.Н.,
*кандидат педагогических наук,
старший преподаватель кафедры практики английского языка
Дрогобычского государственного педагогического университета
имени Ивана Франко*

В статье проанализированы особенности воспроизведения текста сквозь призму немецкоязычной антологии «Украинские народные сказки».

Ключевые слова: украинская народная сказка, языковая модель, перевод, национальная культура.

У статті проаналізовано особливості відтворення тексту крізь призму німецькомовної антології «Українські народні казки».

Ключові слова: українська народна казка, мовна модель, переклад, національна культура.

This article deals with studying of the features of the text reproduction through the prism of the German-speaking anthology "Ukrainian Folk Tales".

Key words: Ukrainian Folk Tale, language pattern, translation, national culture.

Постановка проблемы. Анализ последних исследований и публикаций. Среди многочисленных публикаций, которые определили в течение последних десятилетий XX века возросший уровень развития современной фольклористики в Германии, заслуживает внимание международная серия мировой сказки. Однотомники немецких, арабских, турецких, венгерских, чешских, русских, белорусских и украинских народных сказок – яркое тому доказательство. Одним из активных инициаторов создания серии был профессор Вольфганг Штайнитц (1905–1967) – известный немецкий языковед. Антологией украинской народной сказки "Ukrainische Volksmärchen" была в 1972 году успешно завершена публикация сказочного эпоса восточнославянских народов [1; 3; 4].

Сборник украинских народных сказок составил видный украинский ученый Петро Линтур (1909–1969), наследие которого составляют

десятки оригинальных научных работ, более 50 монографических изданий, посвященных украинскому народному творчеству. Берлинское издание украинских народных сказок – лебединая песня исследователя, плод почти тридцатилетнего его труда в области фольклористики.

Здесь необходимо подчеркнуть, что сказка в научной деятельности Петра Линтура занимала основное место. На материалах, собранных в селах и городах Закарпатья, в частности в селе Горинчево Хустского района, ученый написал кандидатскую диссертацию на тему «Закарпатский сказочник Андрий Калин», которую защитил в 1953 году в Московском университете им. М.В. Ломоносова. Его многочисленные записи (около 1500 сюжетов) сказочного эпоса Закарпатья увидели свет на украинском (1955), а также в переводе на русский (1957) и на чешский (1959) языки. Он обнаружил около восьми-

десяти сказочников с разнообразным репертуаром. Теперь имена таких сказочников Украины, как Андрий Калин, Михаил Галиця, Василий Королевич, Юрий Тегза-Парадюк, и других известны далеко за пределами Украины. Большая часть собранного материала вошла в такие сборники: «Закарпатські казки Андрія Калина» (Ужгород, 1955), «Народні балади Закарпаття» (Ужгород, 1959; Львів, 1966), «Мастер Иванко. Закарпатские сказки» (Москва, 1960), «Казки зелених гір» (Ужгород, 1965), «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966) «Три золоті слова» (Ужгород, 1968), «Дідо-Всевідо» (Ужгород, 1969), «Казки одного села» (Ужгород, 1979), «Зачаровані казкою» (Ужгород, 1984); последние две книги увидели свет после смерти фольклориста. Кстати, один из авторов этих строк имел счастье в 1962–1967 годах слушать лекции Петра Линтура в Ужгородском государственном университете.

Примечательный факт: именно Петру Линтуру как авторитетному фольклористу обратилась редколлегия международной серии «Сказки народов мира» (Юлиан Кржижановский (Варшава), Дюла Ортутай (Будапешт), Эрн Померанцева (Москва), Гизела Бурде-Шнайдевинд (Берлин)) с предложением подготовить антологию украинской народной сказки. И ученый отнесся к работе с характерной для него прилежностью. Из 25 сборников этого жанра он выбрал подлинные жемчужины украинской народной сказки, начиная от самых первых публикаций середины XIX столетия до наиболее показательных записей 60-х годов XX столетия.

Постановка задания. В статье предпринята попытка проанализировать особенности воспроизведения текста сквозь призму немецкоязычной антологии «Украинские народные сказки».

Изложение основного материала. Берлинское издание украинских народных сказок является, вне сомнения, событием большой культурной и научной важности. Антология, включающая 800 страниц, содержит 123 сказок в записях таких выдающихся собирателей народной мудрости, как В. Гнатюк, Б. Гринченко, М. Драгоманов, А. Диминский, И. Манжура, В. Кравченко, О. Кольберг, О. Роздольский, И. Рудченко, П. Чубинский. Двадцать одна сказка предложена П. Линтуром в собственной записи. Благодаря Гансу Йоахиму Гримму (1932), переводчику с ярко выраженной творческой индивидуальностью, немецкоязычный читатель впервые получил настоящее сюжетное разнообразие эпической сказки украинского народа. Кстати, ему

принадлежат и переводы белорусской сказки («Belorussische Volksmärchen» (Berlin, Akademie-Verlag, 1966); сборник уложил Лев Барак (1911–1994).

В антологии «Ukrainische Volksmärchen» представлены все основные разновидности украинской народной сказки. Здесь, в частности, тексты о животных (30), а также фантастические (37), легендарные (18), бытовые (38) сказки. Условность такой классификации очевидна, ибо сказки разных групп нередко переплетаются между собой как своим содержанием, так и образной системой. Ключом к пониманию сказочной традиции украинского народа, пониманию специфики восточнославянского сказочного эпоса в целом хорошо послужит читателю и послесловие? квалифицированно написанное составителем.

П. Линтур детально проанализировал историю записей и публикаций украинских народных сказок, проследил этапы развития этого жанра на фоне общественных эпох, когда этнически украинские земли входили в состав России, Польши, Австро-Венгрии, Румынии, Чехословакии. Автор дал широкий очерк о путях становления украинского народного эпоса в тесной взаимосвязи с повествовательным творчеством польского, русского и белорусского народов, обрисовал историю восточнославянского фольклора в целом.

На богатейшем фольклорно-этнографическом материале таких талантливых носителей народного творчества, как Андрий Калин, Василий Королевич, Радион Чмыхало, Михаил Фотул, Имре Фаркаш, Йосип Кулич, и других исследователь убедительно обосновал тот факт, что процесс сказочного жанра осуществляется непрерывно. Народные мастера не повторяют идей, тем, мотивов, образной системы сказок, а перестраивают их под влиянием конкретно исторической действительности, а также своего мировоззрения. Всесторонний анализ восточнославянского фольклора, умение находить в сказочных традициях всех славянских народов, своеобразие и общность сюжетов – все это делает послесловие Петра Линтура интересным и ценным монографическим исследованием.

Переводы Ганса Йоахима Гримма как белорусских, так и украинских народных сказок – заметный вклад в историю расширения сказочного эпоса, в первую очередь в немецкоязычном культурном пространстве. Его интерпретации отличаются адекватными словосочетаниями, корректными приемами понимания смысла и его воспроизведения на уровне переводимого текста на язык цели. Самобытность переводчика

проявляется в манере трансформации стилевых особенностей сказки. Он с одинаковой силой отражает различные стилистические пласты, например, лирического, иронического, драматического плана. Читателя привлекает ясность мысли, сконцентрированность выражения, утонченность формы рассказа. Целый ряд специфических элементов, присущих только жанровой особенности сказки, в интерпретации Г.-Й. Гримма не заглушаются. Об этом свидетельствует следующий пример из сказки “Das Märchen von Rose Iwan”:

“Eines Tages begaben sich der Zar, die Zarin, die Minister, die jungen Burschen und Mädchen auf einen Spaziergang. Sie verschließen die Stadt und kamen auf ein weites Feld. Am Standrand wohnten wie gewöhnlich Zigeuner in ihren Zelten. Die alten Zigeunerinnen legten Karten, die kleinen Zigeuerkinder spielten, tanzten und bettelten dabei.

Die Herren sahen zu, wie die Zigeuerkinder spielten und die Zigeunerinnen wahrsagten. Da trat eine alte bucklige Zigeunerin an die Herrschaften heran. Sie war so alt, daß sie Kaum noch sehen konnte. Sie ging direkt auf die Zarin zu. Zum Zaren ging sie nicht, denn sie wußte, daß die Männer Wahrsagerinnen nicht mögen. Nur Frauen geben ihre letzte Kopeke für Wahrsagerinnen her.

Die alte Zigeunerin sagte: «Allergnädigste Zarin, nehmt die Karten. Ich spüre in meinem Herzen, daß ich Euch eine wichtige Sache zu sagen habe. Wenn das die Unwahrheit ist, sperrt mich ein in ein Verlies und laßt mich umkommen. Mir tuts um mein Leben nicht mehr leid. Ihr könnt mir auch den Kopf abschlagen”.

«Одного дня цар, цариця, міністри, молоді хлопці і дівчата зібралися на прогулянку. Вийшли з міста на широке поле. А на околиці в шатрах звикли жити цигани. Старі циганки ворожать на картах, молоді *циганчата* грають, танцюють *рокотанець*, просять за цю забаву гроші.

Пани дивляться, як *циганчата* граються, як циганки ворожать. І приступила до панів стара горбата циганка. Така стара, що ледве видить. Іде вона прямо до цариці. До царя не йде, бо знає, що чоловіки не люблять ворожок. То тільки жінки можуть останню копійку дати ворожці...

Стара циганка каже:

– *Світла-пресвітла царице, здійміть карти!* Я віщую у своєму серці, що скажу вам велике діло. Коли це буде неправдою, замкніть мене в темницю і *погубіть*. Мені за своїм життям вже не шкода. Можете і голову *мою зняти*» («Казка про Ружу Івана»).

Следует подчеркнуть стремление переводчика к максимальному отображению оригинала, в том

числе изобразительных средств языка произведения. Но в отдельных случаях не все реалии, которые представляют ценность для носителя определенной картины и шире – менталитета в украинском языке, акцентированы переводчиком (*рокотанець, зняти*, то есть отрубить, *циганчата* и тому подобное). И все же реципиент хорошо справился с переводом сложных эпитетов, тавтологических оборотов, которые выполняют функции эпических повторений. Это относится особенно к началу и концовке сказок.

Удачно переведены такие сказки, как “Der Hund und der Wolf” («Пес и волк»), “Das Verjüngerswasser” («Вода омолаживания»), “Der Goldvogel und die Meerjungfrau” («Золотая птица и морская девушка»), “Die Wunderochsen” («Чудесные бычки»), “Der Reiche” («Богатей»), “Vom schönen Josef” («О Иосифе прекрасном»), “Der Ritter und der Tod” («О рыцаре и смерти»), “Der Diakon als Dieb und der Pope als Wahrsager” («Дьяк-злодей и поп-колдун»), “Der Zar des wilden Waldes” («Царь дикого леса»), “Der Weiße Almrise” («О белом Полянине»), “Das Märchen von Rose Iwan” («Сказка о Руже Иване»), “Der Erzsünder” («О великом грешнике») и другие. Язык сказок в переводе Г.Й. Гримма содержательный, непритупляющий, например, протеста в сюжетах социального характера, монументальности и рельефности образов природы. Он стремится к воспроизведению всей полноты смысла; лаконично рисует картины окружающего мира, в котором люди труда ведут борьбу за свободную счастливую жизнь.

Переводчик умело передает так называемые синонимические тавтологические обороты («знает-ведает», «пить-гулять»), а также и корнесловные повторы («светлый-пресветлый», «богато-пребогато», «живет-поживает») и тому подобное. Переводчик отказался от приема буквального воспроизведения содержания, умело пользуясь образами немецкого сказочного эпоса, близкими и понятными немецкому читателю. Целиком сохраняется конкретность оригинала, реально-жизненная обусловленность вольнолюбивых надежд и стремлений народа. Хорошо поданы в интерпретации Г.Й. Гримма такие сказки: “Der arme Wolf” («Бедный волк»), “Der Bär und der Huzule” («Медведь и гуцул»), “Wie ein Bauer mit einem Bären die Wirtschaft führte” («Как мужик и медведь хозяйничали»), “Telesyk” («Ивасик-Телесик»), “Vom treuen Kameraden” («О верном товарище»), “Der Seidenstaat” («Шелковая страна»), “Der Baum bis zum Himmel” («Дерево до неба»), “Die schwarze Bergwiese”

(«На черную полонину»), “Das Märchen von der treuen Ehefrau” («Сказка о верной жене»). Перевод украинских народных сказок – это, безусловно, творческая удача Г.И. Гримма, а также Вилфрида Фидлера, ответственного за выпуск антологии.

Конечно, не все жанры представлены в антологии Петра Линтура одинаково полно. Можно было бы выделить группы исторических, героических, сатирических и приключенческих сказок. Известно, что давние мотивы многих сюжетов есть общим достоянием народов-соседей. Большое число сказок зафиксировано, например, на тему правды и кривды: в украинцев выявлено восемнадцать сюжетов, у белорусов – четырнадцать. В этих сказках много общего не только в идейносодержательном, но и в изобразительном отношении. В антологии представляет эту тему, к

сожалению, только одна сказка “Der Alte und die Alte” («Старик и старуха»). Кстати, она известна немецкому читателю в переводе Лизы Оссиг [2, S. 5–13].

Выводы. Кроме послесловия, широких комментариев к каждой сказке, книга имеет также ценную библиографию. Следует подчеркнуть, что работу Петра Линтура над комментариями каждого текста добросовестно закончил Лев Бараг, автор фундаментальной монографии на белорусском языке – «Беларуская казка» (Минск, 1969). Анализ переводов Г.И. Гримма свидетельствует о том, что антология “Ukrainische Volksmärchen” достойно представила немецкому читателю модель сказки в качестве одного из идентификаторов национальной культуры украинского народа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Belorussische Volksmärchen / Hrsg. von L.G. Barag. Aus dem Belorussischen übersetzt von H.J. Grimm. Berlin: Akademie-Verlag, 1966. 647 s.
2. Der Alte und die Alte. Ukrainische Volksmärchen / Zusammengestellt vom M. Rylski. Übersetzung von Lisa Ossig. Berlin: Verlag Kultur und Fortschritt, 1949. S. 5–13.
3. Russische Volksmärchen / Hrsg. von Prof. Dr. Erna Pomeranzewa. Aus dem Russischen von G. Dalitz. Berlin: Akademie-Verlag, 1964. 647 s.
4. Ukrainische Volksmärchen / Hrsg. von P.V. Lintur. Übersetzung von H.J. Grimm. Berlin: Akademie-Verlag, 1972. 800 s.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ ДУША В ПЕРЕКЛАДІ М. ЛУКАША (НА МАТЕРІАЛІ ТРАГЕДІЇ Й.В. ГЕТЕ «ФАУСТ»)

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT SOUL IN MYKOLA LUKASH'S TRANSLATIONS (BASED ON TRAGEDY «FAUST» BY J.W. VON GOETHE)

Кучма Т.В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології

Рівненського державного гуманітарного університету

Стаття присвячена дослідженню фразеологічних одиниць із компонентом душа в перекладі Миколи Лукаша. У процесі зіставлення дібраних українських фразеологізмів із текстом оригіналу було виділено три групи міжмовних співвідношень. Під час дослідження дібраних ФО не виявлено повних еквівалентів. Натомість зафіксовано ФО з тотожним значенням (без компонента душа) у тексті оригіналу, наявність лексеми душа або її синонімів у тексті оригіналу, а також відсутність ФО з тотожним значенням (без компонента душа), лексеми душа або її синонімів у тексті оригіналу. Більша кількість ФО з компонентом душа в тексті перекладу зумовлена перекладацьким стилем М. Лукаша.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, душа, переклад, Гете, Фауст, Микола Лукаш.

Статья посвящена исследованию фразеологических единиц с компонентом душа в переводе Николая Лукаша. В процессе сопоставления отобранных украинских фразеологизмов с текстом оригинала были выделены три группы межъязыковых соотношений. В ходе анализа ФЕ не были выявлены полные эквиваленты. В то же время зафиксированы ФЕ с тождественным значением (без компонента душа) в тексте оригинала, наличие лексемы душа или ее синонимов в тексте оригинала, а также отсутствие ФЕ с тождественным значением (без компонента душа), лексемы душа или ее синонимов в тексте оригинала. Большая часть ФЕ с компонентом душа в тексте перевода обусловлена переводческим стилем Н. Лукаша.

Ключевые слова: фразеологическая единица, душа, перевод, Гете, Фауст, Николай Лукаш.

The article deals with the research of phraseological units with soul component in Mykola Lukash's translations. In the process of comparing the selected Ukrainian idioms with the original text, three groups of inter-language relations have been defined. During the study of the selected idioms, no full equivalents have been found. Instead, the research has shown the presence of phraseological units with the identical meaning (without soul component) in the original text, the presence of lexem soul or its synonyms in the original text, and the absence of phraseological units with the same meaning (without soul component) and of lexem soul or its synonyms in the original text. Most of the phraseological units with soul component in the translation are determined by Mykola Lukash's translation style.

Key words: phraseological unit, idiom, soul, translation, Goethe, Faust, Mykola Lukash.

Постановка проблеми. Сучасні наукові праці дедалі частіше присвячують дослідженню фразеологічних одиниць загалом і в аспекті перекладу зокрема. Фразеологічні одиниці виступають засобами образного відображення світу, вони вбирають у себе міфологічні, релігійні, етичні уявлення народів різних епох і поколінь. Під час перекладу фразеологізмів є важливим зберегти це особливе стилістичне навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням фразеологічних одиниць і проблем їх перекладу займалися Р.П. Зорівчак, І.В. Корунець, О.В. Кунін, В.М. Мокієнко, О.О. Селіванова та інші вчені. Перекладам Миколи Лукаша присвячені праці М.А. Венгринівської, М.Л. Іваницької, О.М. Лучук, Т.Є. Некряч, М.О. Новикової, В.Р. Савчин, Т.В. Цимбалюк та інших науковців. Більшість досліджень спрямована на аналіз перекладів М. Лукаша з англійської та французької мов, його переклади з німецької мови є ще не досить вивченими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження фразеологічних одиниць (далі – ФО) із компонентом *душа* в перекладі М. Лукаша на матеріалі трагедії Й.В. Гете «Фауст».

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань: 1) дібрати ФО з компонентом *душа* зі словника-довідника «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша»; 2) зіставити отримані ФО з текстом оригіналу; 3) виявити особливості перекладацького методу М. Лукаша.

Виклад основного матеріалу. За даними «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [1, с. 252], лексема *душа* має таке значення: 1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. *Образно. У порівн. **Відводити душу: а) ділитися своїми переживаннями, думками; б) задовольняти

яке-небудь сильне бажання. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. розм. Про людину (найчастіше за визначення кількості). **Ні душі – абсолютно нікого; пусто. Стояти над душею – надокучати присутністю, невідступним переслідуванням. 4. перен. чого. Основне в чому-небудь, суть чогось. // Центральна фігура чого-небудь. 5. розм. Заглибина в нижній передній частині шиї. **В одну душу – настійливо, наполегливо. [Не] до душі – [не] подобатися. Душа в душу: а) у повній згоді, дружно; б) відверто, щиро. Від душі – дуже щиро, від усього серця. Не йде на душу – не хочеться їсти, робити що-небудь. Не мати за душею – не мати нічого, ніякої власності, коштів [1, с. 252].

За даними словника німецької мови Duden [12, с. 1519], лексема *Seele* «душа» має значення: 1. Gesamtheit dessen, was das Fühlen, Empfinden, Denken eines Menschen ausmacht; Psyche – сукупність того, що складає почуття, відчуття та мислення людини, психіка. 2. substanz-, körperloser Teil des Menschen, der nach religiösem Glauben unsterblich ist, nach dem Tode weiterlebt – безтілесна частина людини, яка за релігійними уявленнями є безсмертною, продовжує існувати після смерті. 3. (emotional) Mensch – емоц. людина; 4. die Seele einer Sache sein – бути душею справи; 5. (Waffent.) das Innere des Laufs oder Rohrs einer Feuerwaffe – військ. Внутрішня частина ствола вогнепальної зброї; 6. (Fachspr.) innerer Strang von Kabeln, Seilen. – проф. внутрішня жила кабелю, волокно канату; 7. (Musik) Stimmstock von Saiteninstrumenten – муз. Дужка струнних музичних інструментів; 8. besonders in Süddeutschland bekanntes, meist aus einem Hefeteig aus Dinkelmehl gebackenes kleines längliches Brot – маленький продовгуватий хліб, що випікається з дріжджового тіста на спельтовому борошні та є особливо поширеним у Південній Німеччині [12, с. 1519].

Лексема *душа* в українській мові є полісемічною одиницею, одним із основних значень якої протягом віків було релігійне, яке активно вживалося не лише в спеціальній релігійній літературі, але й у фольклорі, особливо в демонологічних міфах, легендах і переказах, у художній літературі під час змалювання раю чи пекла, для індивідуалізації мови персонажів, висловлення думки автора як віруючої людини та звичайно під час змалювання обставин, що стосуються смерті людини [9, с. 432].

Як зазначає В.М. Войтович [2, с. 169], за народними уявленнями українців, душа – внутрішня сутність людини, яка входить у неї від народження, а після смерті відділяється від тіла й живе окремим

життям; двійник людини за її життя, який наділений рисами міфічного персонажа.

У численних стійких словосполученнях із стрижневим компонентом *душа* вона теж представлена як самостійна субстанція: *жити душа в душу, душа болить, взяти за душу, з дорогою душею, душа міру знає* тощо. За народними уявленнями, душа відповідає за думки, почуття та бажання людини, однак фразеологічні одиниці здебільшого фіксують ті її порухи, що стосуються почуттів і бажань: *душа хоче, бажає, прагне, радується, холоде, веселіє, на душі погано, паскудно, тоскно* тощо. Душа та серце співвідносяться не тільки з емоційною сферою життя людини, але і його інтелектуальною сферою. Основні компоненти символічного значення – «безсмертя», «вічність», «безмежність», «величність» [3, с. 195–197].

Художній переклад є надзвичайно важливим для розвитку й збагачення національної мови та літератури. Особливостями перекладацького методу М. Лукаша, за В.Р. Савчин [8, с. 176], є такі: 1) цілеспрямований відбір мовних засобів з орієнтацією на мовно-стилістичні особливості оригіналу, 2) тяжіння до призабутих, рідковживаних, розмовних форм, фольклорних ресурсів; 3) розширення словотворчих, стилістичних, образних можливостей української мови; 4) глибоке знання фразеологічного багатства української мови, активне використання повних і часткових фразеологічних еквівалентів під час відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологічних одиниць першотвору; 5) художнє відтворення контекстуальної семантики ідіоматики оригіналу завдяки численним оказіональним трансформаціям українських фразеологічних одиниць, їхньому гнучкому пристосуванню до контексту; 6) увага до евфонічних засобів експресії (звукопис, внутрішнє римування); 7) активізація непродуктивних моделей словотвору, уміння «експериментувати» зі словом; 8) демонстрація синонімічних можливостей української мови, вміння дібрати контекстуально найдоречніший відповідник із ряду синонімів; 9) введення яскраво виражених елементів переспіву у структуру власне перекладу тощо.

Як зазначав Л.О. Череватенко [11, с. 713], «Лукашеві до снаги було висловити й виразити буквально все: він свідомо вишукував нові й нові, на перший погляд, нерозв'язні завдання, – і таки давав собі з ними раду. Чи треба дивуватися: деякі його переклади образно й емоційно багатші за оригінал. І йде воно як від Лукашевого великого таланту, так і від лексичного, фонетичного, фразеологічного багатства української мови, що її Микола Лукаш знав глибоко та всеосяжно, в усіх явних і прихованих могутностях і нюансах».

У перекладах М. Лукаша використано яскраво виражені елементи переспіву, які, проте, не порушують жанрово-стилістичної домінанти оригіналу. Їх введення у структуру перекладу зумовлено не браком фонових знань, а свідомим активним пошуком нових виражальних можливостей української мови, що, у свою чергу, пояснюється дією цілої множини соціокультурних чинників [7, с. 4].

Унаслідок опрацювання словника-довідника «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» [10] було дібрано 26 ФО з компонентом *душа* (загалом 28 вживань ФО): *аж душа болить, ані людська душа, віддати Богу душу, віддати душу, вільно на душі, до душі, душа вилине, душа приймає, душа рветься, душа розцвіла, жаль терзає душу, жах охоплює душу, злити душу з душею, і тілом і душею, легко на душі, мати Бога в душі, моторош обіймає душу, не до душі – 2, полонити душу, поривати душу – 2, проїмати душу, сумнів огортає душу, увібгатися в душу, утишати душу, чого душа бажає, шарпати душу*.

У німецькій мові відповідником до лексеми *душа* є *Seele*. Синонімами до *Seele* є *Herz* – *серце*, *Innres* – *внутрішній світ*, *душа*, (gehoben) *Brust* – вис. *груди*. [13]. В українській мові також лексеми *душа* та *серце* у сталих виразах зазвичай синонімізуються: *на душі (серці) весело, з відкритою душею (серцем), душа (серце) радіє, співає, болить* тощо [3, с. 195–197].

У процесі зіставлення дібраних українських ФО з текстом оригіналу з огляду на специфіку досліджуваного матеріалу було виділено три групи міжмовних співвідношень:

1. Використання ФО з компонентом *душа* в перекладі українською мовою – наявність ФО з тотожним значенням (без компонента *душа*) в тексті оригіналу, наприклад:

ані людська душа – «абсолютно ніхто» / *kein Mensch* – “niemand” («ніхто»): «Яка помилка! Хто тримає владу, / Її саму хай має за відряду, / Хай у собі високий дух плека, / Що не збагне *ані душа людська...*» [10, с. 433] – “Ein großer Irrtum. Wer befehlen soll, / Muß im Befehlen Seligkeit empfinden. / Ihm ist die Brust von hohem Willen voll, / Doch was er will, es darf’s *kein Mensch* ergründen” [14];

віддати Богу душу – «померти» / *ruhen* – “gestorben im Grabe liegen” («спочивати, померлим лежати у труні»): «З тобою вдвох посвідчити я мушу, / Що муж її [Марти] *віддав* вже *богу душу* / І в Падуї похований лежить» [10, с. 132] – “Wir legen nur ein gültig Zeugnis nieder, / Daß ihres Ehherrn ausgereckte Glieder / In Padua an heil’ger Stätte *ruhn*” [14];

віддати душу (кому) – «пожертвувати собою заради кого-небудь» / *Herz geben* «віддати серце»:

«Тобі *віддав* навек я серце й *душу* / Нехай і вмру – тебе побачить мушу!» [10, с. 23] – “Zu neuen Gefühlen / All meine Sinnen sich erwählen! / Ich fühle ganz mein *Herz* dir *hingegen*! / Du mußt! du mußt! und kostet es mein Leben!” [14];

жаль терзає душу – «хто-небудь глибоко вражений, схвилюваний чимось» / *Herz zerbricht* «серце розбивається»: «Чи то одна сиджу я – / Тужу, тужу, тужу я, / *Терзає душу жаль*» [10, с. 160]. – “Ich bin, ach! kaum alleine, / Ich wein, ich wein, ich weine, / *Das Herz zerbricht* in mir” [14].

2. Використання ФО з компонентом *душа* в перекладі українською мовою – наявність лексеми *душа* або її синонімів у тексті оригіналу, наприклад:

і тілом і душею – «усім еством, повністю» / *Innres* – «внутрішнє, внутрішній світ»: «Приспійте його [Фауста] пестливістю своєю, / Скропійте його рососою забуття, / Щоб він спочив *і тілом і душею*, / Набрался сил до нового життя» [10, с. 210]. – “Die ihr dies Haupt umschwebt im luft’gen Kreise, / Erzeugt euch hier nach edler Elfen Weise, / Besänftiget des Herzens grimmen Strauß, / Entfernt des Vorwurfs glühend bittere Pfeile, / Sein *Innres* reinigt von erlebtem Graus” [14];

душа вилине (з кого) – «хто-небудь помре, загине» / *Seele* – душа: «Змовкни, змовкни! / Щоб *душа* із цариці / Геть не *вилинула*, / Щоб осталась надовго / В найпрекраснішій тілі, / Що понад нього в світі нема» [10, с. 380]. – “Schweige, schweige! / Daß der Königin *Seele*, / Schon zu entfliehen bereit, / Sich noch halte, festhalte / Die Gestalt aller Gestalten, / Welche die Sonne jemals beschien” [14];

легко на душі (кому) – «приємно, спокійно, радісно комусь» / *das Innre* – внутрішнє, внутрішній світ: «Мені з тобою тут в тиші / Так *легко*, вільно *на душі*, / В його ж присутності мене мов що стиска» [10, с. 155]. – “Mir wird’s so wohl in deinem Arm, / So frei, so hingegen warm, / Und seine Gegenwart schnürt mir das *Innre* zu” [14].

3. Використання ФО з компонентом *душа* в перекладі українською мовою – відсутність ФО з тотожним значенням (без компонента *душа*), лексеми *душа* або її синонімів у тексті оригіналу, наприклад:

поривати душу (чию) – «відчувати бажання чогось, нестримний потяг до чого-небудь»: «Де, де вона, скажи, богиня ця, / Прекрасна і жадана без кінця? / Одне бажання *пориває душу* – / Як не знайду її, то й жить не мушу» [10, с. 323]. – “Und sollt’ ich nicht, sehnsüchtigster Gewalt, / Ins Leben ziehn die einzigste Gestalt? / Das ewige Wesen, Göttern ebenbürtig, / So groß als zart, so hehr als liebenswürdig?” [14];

«Не бійсь, що я угоду цю порушу / Мою нестримно *пориває душу* / До того, що тобі прирік»

[10, с. 69]. – “Nur keine Furcht, daß ich dies Bündnis breche! / Das Streben meiner ganzen Kraft / Ist grade das, was ich verspreche” [14];

душа розцвіла (у кого). – «хто-небудь пройнявся, сповнився радістю, щастям»: «Хвала вам, і присно хвала! / У мене *душа розцвіла* / Великим, прекрасним, правдивим...» [10, с. 363]. – “Heil! Heil! aufs neue! / Wie ich mich blühend freue, / Vom Schönen, Wahren durchdrungen / Alles ist aus dem Wasser entsprungen!” [14];

до душі (кому хто) – «подобатися»: «Женить же звідси Менелая, / Зіпхніть у море знов мерщій! / Хай там добичником шмигляє, / Як *до душі* йому розбій» [10, с. 402–403]. – “Drängt ungesäumt von diesen Mauern / Jetzt Menelas dem Meer zurück; / Dort irren mag er, rauben, lauern, / Ihm war es Neigung und Geschick” [14];

сумнів огортає душу – «хто-небудь вагається, не переконаний у правильності своєї позиції»: «Хіба ж то мисль і світ і нас створила? / А може, так: «Була в почині сила!» / Пишу – і *сумнів душу огорнув*: / Я, мабуть, знову суті не збагнув... / Та світ свінув – не зрадила надія, / І я пишу: «Була в почині Дія!» [10, с. 50]. – “Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft? / Es sollte stehn: Im Anfang war die Kraft! / Doch, auch indem ich dieses niederschreibe, / Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht bleibe. / Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat / Und schreibe getrost: Im Anfang war die Tat!” [14].

Остання група фразеологізмів є найбільш цікавою: М. Лукаш у мові перекладу використовує

більше фразеологізмів із компонентом *душа*, ніж їх є в мові оригіналу, що пояснюється свідомим активним пошуком нових виражальних можливостей української мови.

У процесі дослідження дібраних ФО не виявлено повних еквівалентів – коли в обох мовах фразеологізми мають ідентичні відповідники.

Повна міжмовна еквівалентність фразеологізмів, як підкреслює М.П. Кочерган, є непоширеним явищем, при цьому чим віддаленіші мови, тим менше в них ідентичних фразеологічних відповідників [4, с. 339–341].

Наявність більшої кількості ФО у тексті перекладу зумовлена перекладацьким стилем М. Лукаша, його глибокими знаннями лексики та фразеології української мови, бажанням наблизити оригінал твору до читача, додаючи рис, що притаманні українській культурі.

Висновки. Отже, у процесі дослідження дібраних ФО не виявлено повних еквівалентів – коли в обох мовах фразеологізми мають ідентичні відповідники. У процесі зіставлення дібраних українських ФО з текстом оригіналу з огляду на специфіку досліджуваного матеріалу було виділено три групи міжмовних співвідношень. Більша кількість ФО з компонентом *душа* в тексті перекладу зумовлена перекладацьким стилем М. Лукаша. Перспективою дослідження вважається проведення аналогічного зіставлення повного тексту перекладу трагедії Й.В. Гете «Фауст», здійсненого М. Лукашем, з текстом оригіналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: «Перун», 2003. 1440 с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ, 2002. С. 335–336.
3. Кононенко В.І. Символи української мови. Івано-Франківськ, 1996. 272 с.
4. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: підручник. Київ: «Академія», 2006. 424 с.
5. Лукаш М.О. Від Бокаччо до Аполлінера: світова поезія. Переклади / Ред. М.Н. Москаленко. Київ: «Дніпро», 1990. 510 с.
6. Черноватий Л.М. та ін. Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: біографічно-бібліографічний та мистецький нарис. Вінниця: «Нова книга», 2009. 445 с.
7. Савчин В.Р. Мовотворча функція перекладів Миколи Лукаша. Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: біографічно-бібліографічний та мистецький нарис. Вінниця: Нова Книга, 2009. 445 с.
8. Савчин В.Р. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16. Київ, 2006. 234 с.
9. Скаб М.В., Скаб М.С. Релігійний та церковний складники концептуалізації поняття душі в українській мові. *Růžoviště zlata a doly drahokamů...: Sborník pro Václava Huňáčka*. Praha, 2006. С. 431–439.
10. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: «Довіра», 2003. 735 с.
11. Череватенко Л.О. Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: «Довіра», 2003. С. 711–734.
12. Duden Deutsches Universalwörterbuch. 6. Aufl. Mannheim: Duden-Verlag, 2006. 2016 s.
13. Duden Online. URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Seele>.
14. Goethe J. W. Faust. URL: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/-3664/1>.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ НОВИН В УМОВАХ ЗІТКНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

SPECIFICS OF NEWS TEXTS TRANSLATION IN THE CONTEXT OF A CLASH OF POLITICAL INTERESTS

Моркотун С.Б.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Вигівський В.Л.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Башманівський О.Л.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Сучасний світ переживає період інформаційного вибуху, що пов'язано з розвитком засобів масової інформації та їхнім взаємозв'язком з Інтернет-технологіями. Якщо в середині ХХ століття основним джерелом новин були газети, телебачення та радіо, то зараз – Інтернет. Більшість сучасних ЗМІ має власні Інтернет-версії. Події, що відбуваються у світі, завжди цікавлять людей. Цей інтерес задовольняють новини, тексти яких активно впливають не тільки на сприйняття людьми окремих явищ, подій та особистостей, але й на формування ставлення до будь-якого об'єкта дійсності. Сьогодні, коли швидкий темп життя вимагає від ЗМІ оперативності, адекватності й наочності під час передачі інформації, актуальною постає проблема перекладу текстів новин.

Ключові слова: політичний дискурс, новини, ЗМІ, електронна преса, стратегії перекладу, маніпулювання.

Современный мир переживает период информационного взрыва, связанного с развитием средств массовой информации и их взаимосвязи с Интернет-технологиями. Если в середине ХХ века основным источником новостей были газеты, телевидение и радио, то сейчас – Интернет. Большинство современных СМИ имеет собственные Интернет-версии. События, происходящие в мире, всегда интересуют людей. Данный интерес удовлетворяют новости, тексты которых активно влияют не только на восприятие людьми отдельных явлений, событий и личностей, но и на формирование отношения к любому объекту действительности. Сегодня, когда быстрый темп жизни требует от СМИ оперативности, адекватности и наглядности при передаче информации, актуальной является проблема перевода текстов новостей.

Ключевые слова: политический дискурс, новости, СМИ, электронная пресса, стратегии перевода, манипулирование.

The modern world is experiencing the period of the information explosion, associated with the development of the media and their interconnection with Internet technologies. In the middle of the XX century the main source of news were newspapers, television and radio, but now it is the Internet. Most modern media have their own Internet versions. The events taking place in the world are always interesting to people. This interest is satisfied by news, the texts of which actively influence not only people's perception of individual phenomena, events and personalities, but also the formation of an attitude to any object of reality. Today, when the fast pace of life requires the media to be up-to-date, adequate and pictorial in communication of information, the problem of translating news texts is topical.

Key words: political discourse, news, mass media, electronic media, translation techniques, manipulation.

Постановка проблеми. Засоби масової інформації швидко та чуйно реагують на будь-які зміни у всіх сферах світового суспільства. Сила впливу журналістського тексту залежить від доступності, значущості, логічності інформації, її аргументованості, відповідності очікуванням адресата й авторитету адресанта. Текстам новин характерна психологічна детермінованість: вони не бувають деперсоналізованими стосовно адресанта й адресата. Адресант komponує текст з акцентом на

певних ознаках; адресат співвідносить виділені ознаки зі своєю картиною світу, тобто зі своїм розумінням стану речей. При цьому адресант має враховувати особливості сприйняття та розуміння сказаного адресатом.

Протистояння основних світових держав, що загострилося останнім часом, актуалізує проблему подачі інформації у ЗМІ взагалі й адекватного перекладу текстів новин зокрема. Під час перекладу іноземних новинних текстів часто

допускаються відхилення від норм, необхідні для маніпулювання свідомістю реципієнта та нав'язування йому свого кута зору.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати особливості перекладу текстів новин з англійської мови в реаліях жорсткої інформаційної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до теорії Т.А. ван Дейка, новинний дискурс являє собою один із різновидів дискурсу ЗМІ, що характеризується низкою композиційних особливостей: наявністю головної події – категорії, у якій повідомляється новина; фону – контексту, який надає додаткову інформацію про описувані події; коментарів – інформації, у якій містяться висновки або прогнози автора стосовно описуваної події [1].

О.Ф. Балашова зазначає, що мова текстів новин вирізняється лаконічністю, насиченістю клішованими словосполученнями, надмірністю пасивних дієслівних конструкцій, наявністю складних атрибутивних груп іменників, лексико-граматичною компресією [2, с. 343]. Крім того, сучасні тексти новин електронної преси інтегрують різні семіотичні коди: як вербальні, так і невербальні. У публікаціях використовуються відео та звуковий ряд, фотографії, ілюстрації, таблиці, графічне та шрифтове оформлення, що допомагає виділити значиму інформацію й привернути увагу читачів. Проте найважливішою особливістю текстів новин, на нашу думку, яку виділяє А.С. Мікоян, є поєднання елементів повідомлення та впливу. Дослідник зазначає, що хоча головною функцією масової комунікації прийнято вважати передачу інформації, ця передача досить рідко буває повністю нейтральною, тобто абсолютно вільною від елементів впливу на аудиторію. Здебільшого вона супроводжується прямим або завуальованим вираженням оцінки мовними засобами та мовленнєвими прийомами, засобами привернення уваги до інформації або до кута зору, які представлено в повідомленні, що спонукають аудиторію до певної реакції на передану інформацію.

Серед власне лінгвостилістичних особливостей медіа-тексту, сукупність яких відрізняє його від мови інших функціональних стилів, А.С. Мікоян називає такі: 1) високий ступінь стандартизації засобів, що використовуються, – кліше, стандартні терміни та назви (ця особливість відображає прагнення автора створити враження абсолютної об'єктивності та неупередженості); 2) експресивність мови як спосіб привернення уваги читача; 3) насиченість найрізноманітнішими реаліями (суспільного, політичного

та культурного життя), алюзіями та цитатами; 4) використання розмовної, низької та ненормативної лексики для вираження певного ставлення автора до новини; 5) використання образної фразеології, гри слів, каламбурів; 6) використання інших стилістичних засобів, прийомів і фігур мови [3].

Виклад основного матеріалу. Оскільки вказані особливості багато в чому й визначають специфіку перекладу медіа-тексту, перекладач повинен мати про них уявлення ще до того, як він приступає до перекладу. Також зазначимо, що перекладач має розуміти текст оригіналу, його загальний зміст і кожен елемент на всіх рівнях – окремих слів, речень, надфразових єдностей, тексту загалом.

У процесі перекладу новинний дискурс може подаватися або у вигляді повного перекладу, або у формі інтерпретації: одна і та сама дійсність у новинних текстах інтерпретується по-різному, залежно від цілей автора, одержувача повідомлення та політичної ситуації в певній країні і світі. Адаптувавши політичну модель масової комунікації, зорієнтовану на переклад, розроблену на основі теорій Г. Маццоліні та М. Бенхегі, виділимо три можливі способи перекладу текстів новин: 1) об'єктивний – переклад здійснюється з повною передачею всіх існуючих фактів без скорочень і доповнень, зі збереженням форми оригіналу; 2) конструктивний переклад – перекладач відображає тільки зміст статті, не зберігаючи форму оригіналу; 3) суб'єктивний переклад – перед перекладачем поставлено завдання представити подію в певному світлі, у зв'язку з чим він додає в переклад інформацію, відсутню в оригіналі статті, для досягнення необхідного ефекту [4].

На тлі численних конфліктів Росії з багатьма країнами саме її перекладачам доводиться часто вдаватися до суб'єктивного перекладу для нівелювання негативного образу власної країни у світі, схилення читачів до власної позиції та маніпулювання суспільною свідомістю. Наприклад:

“In a riposte to the European Union extending sanctions against Russia until the end of 2017 President Vladimir Putin has extended his own counter-sanctions until the same date.

He has also suspended payments to the Council of Europe until the Russian delegation's full rights are restored. All European food products are banned under the sanctions. The aviation and energy sectors have also been hit.

The sanctions are likely to have cost Europe hundreds of millions of euros. The Italian, Polish and

Finnish agricultural and German business sectors have been particularly badly hit. However key large-scale projects like the Nordstream gas pipeline into Germany have continued apace.

On Wednesday the EU formally extended its economic sanctions on Russia, imposed in July 2014 in response to Moscow's annexation of Ukraine's Crimea region and Moscow's support for separatists in eastern Ukraine. They will remain, says Brussels, until Russia fully respects the Minsk agreement on Ukraine.

Putin recently claimed that the sanctions had the beneficial effect of encouraging Russian agricultural and mineral output, and domestic production was beginning to replace the lost imports”.

«Президент РФ Владимир Путин подписал указ о продлении российских контрсанкций до 31 декабря 2018 года.

В четверг на заседании правительства премьер России Дмитрий Медведев заявил, что Кабинет Министров внесет президенту предложение о продлении контрсанкций в ответ на шаг Совета ЕС.

Ранее на Саммите Евросоюза было принято решение о продлении действия запретительных мер в отношении России до 31 января 2018 года. Оно последовало за отчетом президента Франции Эмманюэля Макрона и канцлера германии Ангелы Меркель о выполнении Минских соглашений, отмечается в постановлении совета ЕС.

Между тем глава МИД РФ Сергей Лавров в телефонном разговоре проинформировал генсекретаря Совета Европы Турбьёрна Ягланда о решении России приостановить уплату взноса в бюджет Совета Европы за текущий год до безусловного восстановления в полном объеме полномочий делегации Федерального собрания РФ в Парламентской ассамблее Совета Европы.

Пакет антироссийских экономических мер последний раз продлевался в январе текущего года до 31 июля» [5].

Оскільки ця стаття зачіпає проблему конфлікту між Україною та Росією, перед перекладачем стоїть завдання передати інформацію оригіналу в певному світлі. У цьому випадку російськомовна стаття є не просто перекладом, а радше розповіддю про певну подію, у якій Росія представлена як постраждала країна внаслідок несправедливого ставлення до неї європейських країн через військовий конфлікт, до якого вона не має жодного стосунку. В останньому абзаці російськомовної статті перекладач додає інформацію, що має вказати на невинуватість погіршення ставлення європейських країн до Росії та посилення

тиску на неї. Отже, можемо говорити про те, що точність перекладу залежить від ідеології країни, на мову якої здійснюється переклад.

Ця інтенція зберігається і в наступному прикладі, де перекладач повністю змінив зміст повідомлення з метою донести до реципієнта тільки необхідну інформацію, досягнувши потрібного впливу. У перекладі англomовної статті ми спостерігаємо зміну конотації тексту з негативної на нейтральну:

“Seeking a roadmap to NATO membership, Ukraine rolled out the red carpet for the military alliance's Secretary General Jens Stoltenberg on Monday. President Petro Poroshenko, whose country is fighting a Kremlin-backed insurgency in eastern Ukraine, has pledged reforms by 2020 to meet the necessary requirements. Russia is unimpressed. Deeply opposed to enlargement of NATO towards its borders, Moscow warned that Ukraine joining NATO would not boost stability and security in Europe”. – «Генеральний секретарь НАТО Йенс Столтенберг прибыл с визитом в Киев, где провел переговоры с украинским президентом Петром Порошенко. Встреча приурочена к двадцатой годовщине подписания Хартии об особом партнерстве между Организацией Североатлантического договора и Украиной. Переговоры коснутся «дорожной карты» вступления страны в НАТО: ранее Верховная Рада законодательно закрепила членство в Альянсе в качестве приоритета внешней политики» [6].

За явного домінування суб'єктивного перекладу текстів новин не можна принижувати значення конструктивного перекладу. У наступному прикладі перекладач не додає інформації, змінюючи тільки форму повідомлення:

“German conglomerate Siemens said two of its turbines have been illegally delivered to Russia's Crimea. Siemens plans to sue the Russian buyer, claiming the company moved the equipment to the peninsula in violation of international sanctions. “Over the last few months, our customer has confirmed to us numerous times in writing that delivery to Crimea would not occur. As a consequence, Siemens will initiate criminal charges against the responsible individuals,” the company said on Monday”. – «Концерн Siemens пытается юридическим путём воспрепятствовать «незаконной транспортировке» в Крым четырёх своих газовых турбин и таким образом снять с себя обвинения в нарушении санкционных запретов, сообщает Frankfurter Allgemeine Zeitung. Компания пригрозила российским партнёрам судом за нарушение условий договора. Представители Siemens подтвердили,

что как минимум два изделия уже находятся на черноморском полуострове «против их воли», и они хотят, чтобы их вернули в Тамань, куда изначально и планировалось их поставить. «Это очевидное нарушение условий договора», – заявили в немецкой компании» [7].

Прикладом об'єктивного перекладу є стаття про безвізовий режим між Україною та Євросоюзом і реформи, які проводяться українською владою:

– *But could the EU reverse that decision using the “suspension mechanism” if, for example, Ukraine stopped implementing reforms and also halted the fight against corruption?*

– *The suspension mechanism is mainly related to security issues. But it's clear that Ukraine will have to fulfill all the conditions which have been spelled out in the visa-liberalization action plan.*

This will not be an easy task because in some areas – like the fight against corruption, the rule of law – we know that there are a number of people in Ukraine who do their best to backtrack on what has been achieved.

Therefore, it will be necessary for the Ukrainian authorities to be extremely vigilant. On our side, with the assistance of the vibrant civil society, we will try to make sure that Ukrainian authorities stick to their commitments [8].

– *Чи може Україна втратити безвізовий режим, а ЄС застосувати так званий механізм призупинення, якщо Київ зупинить реформи та перестане боротися з корупцією?*

– *Механізм призупинення стосується перш за все питань безпеки. Однак ясно, що Україні доведеться виконувати усі вимоги, які були зазначені у плані з візової лібералізації. Це не буде простим завданням, оскільки у деяких сферах, як-от боротьба з корупцією чи верховенство права, багато людей в Україні робить усе можливе, щоб скасувати досягнуте. І тому українським посадовцям треба бути гранично пильними. З нашого боку – за допомогою розвиненого громадянського суспільства ми постараємося забезпечити, щоб українські посадовці дотримувалися своїх зобов'язань [9].*

Інший приклад – стаття про таємні зв'язки передвиборчого штабу Дональда Трампа з Кремлем:

“The New York Times on Friday revealed that Donald Trump Jr, his brother-in-law Jared Kushner and then-campaign chair Paul Manafort had a previously undisclosed meeting with an influential Russian lawyer in Trump Tower during the heat of the 2016 presidential campaign.

Then, on Sunday, the paper reported that during the meeting the group discussed information that was possibly damaging to Hillary Clinton and the Democrats. Trump Jr had previously said only that the meetings were “primarily” about a suspended Russian adoption programme.

Finally, the Times on Monday evening landed the haymaker – that Trump Jr went into the meeting thinking it was the Russian government itself that had incriminating information on the Democratic candidate.

Those stories, and subsequent reporting by the Washington Post, raise a bevy of questions” [10].

«В п'ятницю *New York Times* написала, що за несколько месяцев до победы Трампа на президентских выборах его сын Дональд Трамп-младший, зять Джаред Кушнер и (на тот момент) глава избирательного штаба Пол Манafort встретились в «Трамп-тауэр» с юристом Натальей Весельницкой, которая, согласно *New York Times*, «связана с Кремлем».

В воскресенье газета сообщила, что они обсуждали компромат на кандидата от Демократической партии Хиллари Клинтон.

А в понедельник *New York Times* нанесла решающий удар, написав, что Трамп-младший перед встречей с Весельницкой полагал, что источником компромата на Клинтон являются российские власти.

Разоблачения *New York Times* наряду с репортажами на ту же тему вызывают серьезные вопросы» [11].

Ще один приклад – стаття про шпигунський скандал між США та Росією наприкінці 2016 року, коли російських дипломатів звинуватили у втручанні в американську президентську кампанію:

“Press reports from Russia on Tuesday suggest that it is poised to expel around 30 US diplomats and freeze some US assets in a retaliatory move against Washington.

Quoting a Foreign Ministry source, the *Izvestiya* newspaper says it is over failure to reach an agreement on two Russian diplomatic compounds in the US seized by the outgoing Obama administration in December last year.

President Obama abruptly ordered the closure of the facilities, one in Maryland and the other on Long Island, saying they had been “used by Russian personnel for intelligence-related purposes”.

It was part of his response, including the expulsion of 35 Russian diplomats, to what US officials called cyber interference by Moscow in the 2016 US presidential election campaign”.

«Москва готова предпринять «зеркальные меры» в ответ на арест российской дипсобствен-

ности в США и высылку российских дипломатов. Об этом сообщает газета «Известия» со ссылкой на собственные источники в МИДе. Речь может идти о высылке трёх десятков американских дипломатов и об аресте американской собственности в России.

В конце декабря прошлого года власти США конфисковали две российские дипломатические дачи и выслали из страны 35 россиян. Эти действия объяснили предполагаемым вмешательством Москвы в ход президентской кампании» [12].

Проте навіть в об'єктивному перекладі російські перекладачі-пропагандисти дбають про те, щоб не завдати удару по образу Росії в очах власних громадян, наголошуючи на недоведеності факту втручання у волевиявлення громадян іншої країни, використовуючи словосполучення «предполагаемым вмешательством», яке відсутнє в оригіналі повідомлення.

Висновки. Отже, спираючись на наведені приклади, констатуємо, що для реалізації маніпулятивного впливу на реципієнта перекладач застосовує усі види трансформації тексту: як на поверхневому (форма повідомлення), так і на глибинному (зміст повідомлення) рівнях. Проведений порівняльний аналіз оригінальних англomовних текстів новин та їхніх перекладів дав змогу визначити домінуючий вид перекладу – суб'єктивний переклад, застосування якого дає можливість представити подію в певному світлі з метою досягнення необхідного ефекту, що призводить до трансформації як форми, так і змісту повідомлення. Цей вид перекладу найчастіше застосовується на сайтах, які або належать Російській Федерації (RussiaToday), або є проросійськими варіантами європейських сайтів новин (Euronews, BBC)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дейк Т.А. К определению дискурса. Л.: Сэйдж пабликэйшнс, 1998. 384 с.
2. Балашова Е.Ф. Английские газетные тексты в дидактическом и медиалингвистическом аспекте. Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2009. № 11. С. 341–344.
3. Микоян А.С. Проблемы перевода текстов СМИ. Язык средств массовой информации: учеб. пособие для вузов / Под ред. М.Н. Володиной. – М.: Академический проект; Альма Матер, 2008. С. 388–401.
4. Banhegyi M. Screening Political Bias and Reality in Media Translation. Translation Journal. 2012. July. Vol. 16. №. 3. URL: <http://translationjournal.net/journal/61bias.htm>.
5. Hackwill R. Putin extends sanctions against EU. Euronews. 2017. June 30. URL: <http://www.euronews.com/2017/06/30/putin-extends-russian-counter-sanctions-against-eu-until-end-of-2018-tass>.
6. Ukraine pushes ahead with NATO membership moves. Euronews. 2017. July 10. URL: <http://www.euronews.com/2017/07/10/ukraine-pushes-ahead-with-nato-membership-moves>.
7. Siemens threatens to sue Russian partner over delivery of turbines to Crimea. RT. 2017. July 10. URL: <https://on.rt.com/8hgt>.
8. Trippe C. Difficult journey awaits Ukraine despite visa-free travel to EU. DW. 2017. June 10. URL: <http://p.dw.com/p/2eKjS>.
9. Тріппе К. Посол ЄС: В Україні триває боротьба прихильників і противників реформ. DW. 2017. 9 червня. URL: <http://p.dw.com/p/2eMPp>.
10. Zurcher A. Is this a smoking gun and other Trump Jr questions. BBC. 2017. July 11. URL: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-40560800>.
11. Зуркер Э. Чем чреваты заключения Дональда Трампа-младшего? BBC. 2017. 11 июля. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40566656>.
12. Russia poised to expel 30 US diplomats. Euronews. 2017. July 11. URL: <http://www.euronews.com/2017/07/11/putin-poised-to-expel-30-us-diplomats#>.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АРГО З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ФІЛЬМУ ХХ СТОЛІТТЯ)

PECULIARITIES OF ARGOT TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN (BASED ON THE CRIME MOVIES SCRIPTS OF THE XX CENTURY)

Смирнова М.С.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Маріупольського державного університету

Канна В.Ю.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Маріупольського державного університету

У статті на матеріалі реплік кіногероїв англomовного кримінального фільму ХХ століття проаналізовано особливості перекладу арготизмів з англійської мови українською. Визначено, що арго перекладено з використанням трансформацій нейтралізації, емпатизації, опису за допомогою відповідних арготизмів в українській мові. Встановлено, що сучасне англійське та українське арго є моносемічними. Під час перекладу слова-арготизми викликають певні труднощі через свою емоційно-експресивну забарвленість.

Ключові слова: арго, прийоми перекладу, кінодискурс.

В статье на материале реплик киногероев англоязычного уголовного фильма XX века проанализированы особенности перевода арготизмов с английского на украинский язык. Определено, что арго в основном переведено с использованием трансформаций нейтрализации, емпатизации и описания с помощью соответствующих арготизмов в украинском языке. Современное английское и украинское арго являются моносемичными. При переводе слова-арготизмы вызывают определенные трудности из-за своей эмоционально-экспрессивной окраски.

Ключевые слова: арго, приемы перевода, кинодискурс.

Basing on the replicas of the main characters of the English criminal film of the XX century, the authors analyzed the features of the argotismes translation from English into Ukrainian. The authors stated that the argot is mainly translated with the help of transformations of neutralization, emphatization as well as description. Modern English and Ukrainian argo is monosemic, and when translated, the argotismes cause certain difficulties due to their emotionally expressive coloring.

Key words: argot, methods of translation, cinematic discourse.

Постановка проблеми. Розмивання соціальних бар'єрів суспільства стало причиною масового переміщення одиниць стилістично знижених шарів мови в літературно-комунікативні сфери, що має місце в різних стилях мовлення. Наявна тенденція вживання арготичної, жаргонної вульгарної лексики не тільки в побутовому стилі, а й у публіцистичному. Саме тому вивчення різних соціолектів із використанням мультидисциплінарного підходу є новим викликом для лінгвіста.

Об'єктом дослідження є арготизми, а саме злочинське арго.

Предметом дослідження є засоби перекладу англійського злочинського арго українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені ще в ХІХ столітті помітили зв'язок із таємною мовою торговців і ремісників. Дослідниками жаргону стали В. Бондалетов, О. Горбач, В. Корунець, Л. Ставицька, Д. Лихачов, Й. Дзензелівський, В. Жирмунський [2, с. 57]. У своїх творах арготизми використовували такі відомі українські письмен-

ники, як І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко. Вивчення лексики злочинців стало дуже важливим також у юридичній і судовій сферах. Однак у порівняльному аспекті англійської та української мов дослідження злочинської мови на матеріалі текстів сучасних кримінальних фільмів не проводилось, що зумовлює актуальність публікації.

Постановка завдання. Для досягнення мети авторами поставлено такі завдання: 1) дати визначення поняття «арготизм»; 2) дослідити умови й причини виникнення злочинської лексики; 3) визначити методи та особливості перекладу англійських арготизмів у кінодискурсі ХХ століття українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Арготизми являють собою один із різновидів соціальних діалектів, штучно створювану умовну говірку якої-небудь вузької замкненої соціальної чи фахової групи, незрозумілу для сторонніх. Виникнення арго пов'язане ще з тим періодом історії мови доби феодалізму, коли існували замкнені корпорації ремісни-

ків, бродячих торговців, жебраків тощо, які з метою самозахисту й відособленості від решти суспільства та збереження своїх фахових таємниць створювали спеціальні мовні коди. В українській мові здавна відомі аргосліпих кобзарів і лірників – так звані лебійська, або шлепецька (сліпецька), мова, а також кушнірів, кожухарів, шаповалів, рашевців (бродячих торговців) тощо. Однією з причин для виникнення таємної мови була потреба тримати в безпеці свій товар, адже незнайома людина не повинна була знати, де його взяли, куди та що несе торговець або скільки грошей він заробив. Таємна мова була потрібна також для обміну досвідом, тобто передачі інформації про найкращі місця для шахрайства [1, с. 102]. Проте академік Д. Лихачов вважає, що мова аргосліпих не могла використовуватися для таємних переговорів, оскільки вона могла тільки видати злодія, адже насиченість арготизмів у ній не настільки висока, щоб не можна було зрозуміти. На його думку, таємна мова слугувала для того, щоб розкрити в шахраєві «свого», тобто довести його повну приналежність до кола злодіїв [5, с. 64]. Аргосліпих соціальних груп загалом мають спільні риси з незначними місцевими чи професійними відмінностями.

Такі загальновідомі літературні слова, як *incongruous* (несумісний), *insipid* (прісний), *interloper* (торговець, який не має дозволу на торгівлю), *intriguing* (інтригуючий), *indecorum* (неблагопристойність, безтактність), *cquip* (поставити), *hush* (замовкнути) та багато інших у XVIII столітті належали до таємного злочинного аргосліпих [7, с. 103–276]. Перед проникненням до сфери літературної мови вони, втрапивши свій таємний характер, можливо, певний час перебували у сфері загального сленгу.

Варто підкреслити, що деякі «першопочаткові» арготизми зупинилися ненавчє на половині шляху, зупинилися у своїй якості: вони сотні років існують як загальновідомі сленгізми. Наприклад, століттями вживають такі запозичення з таємного жаргону циган, як *bamboozle* (блещати), *bosh* (нісенітниця), *gibberish* (жаргон), *pal* (товариш), *nab* (голова), *duds* (одяг), *booze* (пити, випивати) [3, с. 52–60].

У цьому плані типовою є історія слова *pal* (товариш), яке, як вказує професор Граттан, років 300 тому належало до аргосліпих, а на початку XIX століття перейшло в спортивний жаргон, проникло в загальний сленг.

Безумовно, буває також зворотний процес, коли певне слово літературної мови починає використовуватися в аргосліпих. У цьому разі воно начє «утаємничується», тобто переосмислюється, отримуючи таємний зміст. Наприклад, в американському зло-

чинному аргосліпих «детектив» передається метафорично та метонімічно як *hawk, bloodhound, nose, big eyes* [4, с. 55].

Користуючись словником жаргонної лексики Лесі Ставицької, можемо виділити низку тематичних груп арготизмів української мови:

1) сакральні, релігійні поняття, предмети церковного вжитку, церковнослужителі: молитва – *шатерниця*, піп – *корх, галах, расій, коцубей*;

2) демонічні образи: чорт, домовик – *Герд, ховишнь*;

3) одяг, взуття, аксесуари: білизна – *манаття*, запаска – *партійка*, жакет – *маринарчик*;

4) деталі одягу і взуття: гудзик – *клиз*, застібка – *застіжморник*;

5) харчові продукти, страви, напої: борошно – *трусня*, борщ – *ботень*, булка, бублик – *ашпурка*;

6) частини тіла людини: вухо – *слухомка*, голова – *главда, гловда*;

7) зовнішність, фізичні, вікові, статеві ознаки людини: багатий – *посий*;

8) абстрактні назви людського буття: гріх – *крим*, любов – *скульбаня*;

9) родинні назви: бацько – *бателянко*;

10) номінації жінок, чоловіків: гостя – *гостелянка*, арештант, в'язень – *цюпник*, купець – *вошарник*;

11) етноніми: німець – *климтур*;

12) обряди: весілля – *янига*;

13) хвороби: віспа – *сивпа, сикса*;

14) фізичні дії людини: відібрати – *відоймити*;

15) природні процеси та стани: горіти – *бенятись*;

16) назви тварин, рослин та елементів ландшафту: береза – *берещик*, ведмідь – *мухтень*, болото – *гаквина* [7, с. 104–470] тощо.

Із цієї класифікації видно, що лексика аргосліпих торкається всіх сфер життя людини та має свої еквіваленти в літературній мові.

Лексика аргосліпих є дуже проблемною для перекладу через свою емоційно-експресивну забарвленість. Саме тому розглянемо засоби перекладу англійського аргосліпих українською мовою.

За матеріал дослідження взято арготизми з реплік кіногероїв англійського кримінального фільму «Lock, stocks and two smoking barrels» («Карти, гроші, два стволи») [9]. Загальна кількість складає 250 лексичних одиниць.

Уже в назві фільму ми бачимо два слова з лексики кримінальних елементів: *lock* – той, хто покриває крадені речі, *stock* – гроші. Так, перекладач опускає значення цих слів і відображує в назві головну ідею фільму, тобто йдеться про кримінальних елементів, які грають у карти, відмивають гроші, що зазвичай не обходиться без вогнепальної зброї. Хоча *lock* та

stock перекладені нейтральними українськими словами, перекладач зберігає цю емоційну експресію за допомогою слова «стволи». Таким чином, він замінює англійські арго нейтральними словами в українській мові, і навпаки, англійське нейтральне слово перекладає українським арго. Тим самим перекладач зберігає образ та емоційну забарвленість і робить назву зрозумілою для людини, яка не знайома з лексикою кримінальних елементів.

Далі проаналізуємо, якими засобами у фільмі перекладені репліки героїв.

EDDY: *Bacon! There are cops! – Бейкон, лягаві!*

Англійське розмовне слово *cop* перекладач інтерпретує українським арго *лягаві* для підсилення емоційної експресії, що дає змогу зрозуміти вид діяльності цих героїв.

DOG: *Maybe I should have another swing just to make sure. – Можливо, мені треба ще одне дільце швиденько перевірити.*

Англійське слово *swing* належить до англійського арго та означає «успішно виконати справу». У цьому випадку перекладач інтерпретує англійське арго також арготизмом в українській мові – *перевірити*.

JOHN O'DRISCOLL: *No chance of you lifting it. – У тебе ніяких шансів це відмити.*

У цьому випадку перекладач також обирає варіант перекладу «англійське арго – українське арго», а саме *lift* – *відмити*.

DOG: *Is there no way they can get back to you? – А якщо вони тобі оборотну дадуть?*

PLANK: *Even if they could they'd be too shit scared. They have got no muscle; they're gutless faggots. – Навіть якщо захочуть, вони до смерті перелякаються. Я серйозний пацан, а вони вівці.*

Англійський арготизм *gutless faggots* у цьому контексті є арготизмом, тому що він використовується для позначення лякливої натури іншої людини, а не як спосіб образити її. В іншому випадку (наприклад, якщо використовувати лише слово *faggots*) це буде вульгаризмом та означатиме «гомосексуаліст». Під час перекладу українською мовою перекладач обирає український арготизм *вівця* в значенні «ляклива, безхарактерна людина» [6, с. 102]. Нагадаємо, що українському арго притаманний процес, коли найменування природи вживаються для характеристики людини.

PAUL: *He was about to call the cozzers. – Він хотів викликати лягавих.*

Для перекладу англійського арготизму *cozzers* перекладач також обирає український арготизм *лягаві*, що в цьому контексті є еквівалентним.

EDDY: *I can do a bunk back to my 'ut, and the coppers wain't be able to find me. – Я завжди зможу*

втекти до своєї халупи, і ніякі фараони мене не знайдуть.

Англійське слово *coppers* у цьому контексті перекладено як *фараони*. Цікавим є той факт, що це слово є полісемічним та має два антонімічні значення: «поліцейський», що належить до розмовного сленгу, і «стукач», яке є словом саме кримінальних елементів. Оскільки в тексті йдеться саме про поліцейських, то ми можемо віднести слово «*coppers*» до розмовного сленгу, проте в українській мові перекладач пропонує читачеві варіант з українського кримінального арго. Ми вважаємо, що він робить це тому, що англійське розмовне *coppers* уже несе в собі елемент зневажливого ставлення, що не завжди є характерним для українського розмовного сленгу, тому використання українського арго в цьому контексті було доречним.

Далі розглянемо засоби перекладу англійського арго українськими сленгізмами, вульгаризмами, українським розмовним стилем та за допомогою методу нейтралізації.

TOM: *What are you talking about? I am bloody skinny, pal. – Що ти кажеш? Я шкіра та кості.*

Англійське слово *pal* (*товариш*), яке походить із таємного циганського жаргону, не є новим для сучасного англійського арго. Однак перекладач випускає його у своєму перекладі, можливо, тому, що не зміг підібрати відповідний еквівалент в українській мові, який зміг би зберегти ідею репліки. На нашу думку, цей арготизм можна було би перекласти за допомогою слова «*чужак*» з українського розмовного сленгу, особливо з огляду на те, що тепер існує тенденція так називати своїх друзів і товаришів.

DOG: *...And after you strip the house, I want you to get every thieving slag this side... – ...І коли ми обшукано все тут, я хочу побачити всю шпану по цю сторону екватора...*

Для перекладу англійського арготизму *strip*, що означає «роздягати, зачистити, обідрати до нитки», перекладач обирає нейтральне слово «*обшукати*», що знижує емоційне забарвлення та зовсім не відповідає мові грабіжників. Хоча це слово означає «пограбувати, вкрасти», у контексті воно вживається не в прямому значенні, а в значенні саме «обшукати», тому ми пропонуємо переклад із використанням сленгу, зокрема, слово «*прочесати*».

EDDY: *I knew he was bluffing, but somehow the worst card player round the table had fucked me like a frozen virgin with a pair of sevens. – Я знав, що він блефує, але якимось чином найгірший гравець за цим столом надурив мене парною сімкою.*

Англійський арготизм *frozen virgin*, що означає «наївна, недосвідчена людина», перекладач зовсім випускає під час перекладу, що веде до втрати

емоційного значення цієї репліки [8, с. 301]. Наведемо власний варіант перекладу: *Я знав, що він блефує, але якимось чином найгірший гравець за цим столом зробив мене як синка з парюю сімок на руках.*

Ми вважаємо, що вульгаризм «зробити як синка», що й означає «надурити наївну людину», є найбільш адекватним перекладом.

HATCHET: *And still got a sense of humour. That's not monkey nuts son; you can still fold. – Він ще й жартує. Це дуже серйозно, синку; ти ще можеш вийти з гри.*

Англійський арготизм *monkey nuts* перекладач передає в українській мові словосполученням «дуже серйозно». В англійській мові це арготичне словосполучення позначає щось дуже просте та не варте уваги, однак в українській мові неможливо підібрати такий еквівалент серед мови арго, щоб він не перекручував мовний світ оригіналу та точно передавав емоційність цього вислову. Саме тому перекладач вдається до перекладацького прийому нейтралізації значення, що, на нашу думку, не є виправданим, оскільки такий переклад перетворює хитрого гравця в карти та злодія на доброго турботливого чоловіка. Із цієї ситуації можна було б вийти, якби англійський арготизм перекласти за допомогою розмовного стилю – висловом «це тобі не в ляльки бавитися».

BIG CHRIS: *Right, well, put the rest of the stuff in that, son. – Добре, синку, поклади решту грошей сюди.*

В англійському арго слово «*stuff*» означає все, що пов'язане з грошми й наркотиками. Ця репліка у фільмі насправді стосувалася грошей, тому перекладач використав трансформацію нейтралізації та переклав англійське арго нейтральним українським словом. Така трансформація була виправданою тому, що, по-перше, емоційна експресія у фільмі зберігається не тільки за допомогою перекладу (чи реплік в оригіналі), а й за допомогою правильного вибору акторів, костюмів тощо; по-друге, слово

«гроші» не є новим для мови українського кримінального світу, а слова арго для позначення грошей уже конкретизували своє значення (наприклад, *зелені* або *капуста* – долари США, *лимони* – мільйони [6, с. 54] тощо).

Висновки. Таким чином, дослідивши лексику англійського та українського арго на прикладі сценарію до фільму «Карти, гроші, два стволи», ми визначили, що існує безліч варіантів перекладу: використання трансформацій нейтралізації, емпітизації, опису, переклад із вживанням елементів різних видів сленгу чи жаргону, а також переклад англійських арготизмів за допомогою відповідних арготизмів в українській мові, які зазвичай або використовуються для позначення характеристики людини, або є синонімами, що означають професію поліцейського, детектива тощо.

Сучасне англійське та українське арго є моносемічними, їм притаманна синонімія. Під час перекладу слова-арготизми викликають певні труднощі через свою емоційно-експресивну забарвленість. Оскільки англійська та українська – це мови різних мовних гілок і культур, переклад англійського арго українським не завжди був би адекватним, тому що такий переклад не лише змінював би образ героя, а й відносив би його зовсім до іншої культури. Саме тому перекладачі фільму, зі сценарієм якого ми працювали, зверталися до різних трансформацій. У 39% випадків вони вживали метод нейтралізації, у 18% випадків зовсім випускали з перекладу наявність арготизму. Нами були наведені інші варіанти перекладу, які ми вважали більш адекватними в цьому контексті, і виявилось, що в 43% випадків ми використовували арготизми, у 22% – сленгізми, в 11% – вульгаризми, у 18% – лексику розмовного стилю.

Поширене вживання лексики арго в сучасній мові молоді зумовлює перспективу нашого подальшого дослідження, а саме аналізу способів перекладу арго в інших далекоспоріднених мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Захарова Д. Арго як особливий вид емоційно-експресивної лексики Філологічні студії молодих вчених: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Маріуполь: МДУ, 2010. С. 101–103.
2. Горбач О. Арго в Україні. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 686 с.
3. Корунець І. Порівняльна типологія англійської та української мов. Вінниця: Нова Книга, 2003. 464 с.
4. Корунець І. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). Вінниця: Нова Книга, 2001. 448 с.
5. Лихачев Д. Арготические слова профессиональной речи. Развитие грамматики и лексики современного русского языка. М.: ГИХЛ, 1964. С. 60–70.
6. Ставицька Л. Український словник жаргонізмів. К.: Критика, 2005. 494 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / ред. В. Дубічинський. Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.
8. Hotten J. A. Dictionary of Modern Slang, Cant and Vulgar Words. London: J.C. Hotten Subjects, 1860. 325 p.
9. Lock, Stock & Two Smoking Barrels By Guy Ritchie. URL: <http://www.imsdb.com/scripts/Lock,-Stock-and-Two-Smoking-Barrels.html> (дата звернення: 09.09.2018).

CULTURAL TRANSLATION VS CULTURAL APPROPRIATION

КУЛЬТУРНЕ ПРИСВОЄННЯ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Tkachuk T.I.,

*Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics*

Paslavska I.B.,

*Assistant Lecturer of the Department of Foreign Philology and Translation
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics*

The article discusses the notion of cultural appropriation, which is seen as a certain power dynamics, in which representatives of the dominant culture attribute elements of the cultures systematically suppressed by that dominant community, in the context of cultural translation as a translation practice, which primarily focuses on the peculiarities of culturally nonhomogeneous source and target texts translation.

Key words: cultural translation, culture-specific notions, author's idiosyncrasy, personality of the translator, cultural appropriation.

У статті в розрізі культурного перекладу як перекладацької практики, що насамперед враховує особливості перекладу культурно негомогенних вихідного й цільового текстів, висвітлено поняття культурного присвоєння, яке бачиться як певна силова динаміка, за якої представники домінуючої культури присвоюють елементи культури спільнот, які систематично пригнічувалися домінуючою спільнотою.

Ключові слова: культурний переклад, культурно специфічні поняття, ідіосинкразія автора, особистість перекладача, культурне присвоєння.

В статье в разрезе культурного перевода как переводческой практики, прежде всего учитывающей особенности перевода культурно негомогенных исходного и целевого текстов, освещено понятие культурной апроприации, являющей собой некую силовую динамику, в ходе которой представители доминирующей культуры присваивают элементы культуры сообществ, систематически подавляемых доминирующим сообществом.

Ключевые слова: культурный перевод, культурно специфические понятия, авторский идиосинкразия, личность переводчика, культурная апроприация.

Stating the problem. The discussions around considering cultural phenomena and national-specific issues in translation have been around for quite some time now. With the rapid emergence of Postcolonial fiction and the growing influence of Oriental authors on the global plane, cultural translation has been a subject of a controversial dialogue since in view of cultural translation the translator should successfully transmit cultural connotations intended by the author into a target language and target culture respectively. Since the translator's choice of tools and techniques to preserve cultural connotations can be subjective and at times intuitive, some argue cultural appropriation is involved.

Resent publications and research analysis. The concept of cultural translation, the influence of the translator's personality on the target text as well as the issue of his/her "visibility" in the translated text, the translator's ability to read the author's communicative and artistic intentions as well as the question of the translation adequacy and equivalency in case when non-homogeneous cultures are involved

have been the subject of current research in the field of theory and practice of translation (C.G. Brunk, S. Bunch, L.A. Crayton, A. Dingwaney, K.M. Faull, T.I. Kovalevska, A.G. Macedo, C. Maier, O.A. Matsera, M.E. Pereira, M. Schnese, J.O. Young). Nonetheless, cultural translation is not to be confused with cultural appropriation, although some argue that in case when a source text displays cultural appropriation, it is unavoidable in the target text.

The aim of the article. In view of the above said, the aim of this article is to highlight the essence and the tools of cultural translation in fiction, to further discuss author's personal style and the personality of the translator as factor inevitably influencing the target text and, finally, to overview the phenomenon cultural appropriation in relation to fiction and translation.

Basic material presentation. Cultural translation is a translation practice, which involves cultural differences. Cultural translation can be also defined as a practice whose aim is to present another culture via translation [4, p. 46]. This kind of translation solves

some issues linked to culture, such as dialects, food or architecture.

The main issue that cultural translation embraces consists in translating a text as showing cultural differences of this text, in respecting the source culture [5, p. 19].

In the process of translation the two types of factors should be specified.

Factors external in relation to the text include intended text functions, sender, recipient, time and place of text reception, medium (oral/written), motive (why the source text was written and why it is being translated).

Intratextual factors encompass subject matter, content, presuppositions (real-world factors of the communicative situation presumed to be known to the participants), composition, non-verbal elements (illustrations, italics), lexis (including register, specific terminology), sentence structure [6, p. 106].

Context of culture and context of situation are outside of language itself. Co-text, also known as linguistic context, is certainly inside of language itself. There is a close interdependent relationship between language and context. Context determines and is constructed by the choice of language.

On the one hand, language, when considered as a system – its lexical items and grammatical categories – is related to its context of culture. While on the other hand, the specific text and its component parts are related to its context of situation. To be specific, context of culture is related to genre, context of situation is related to register, and co-text to the discourse itself [7, p. 93].

Seeking the equivalence of meaning is in fact seeking the equivalence of situational context. In translation, equivalence should not be based on one aspect of meaning (say ideational meaning); the translator must pursue equivalence of three aspects of meaning at the same time. Since the complete identity of situational context and meaning system between cultures is impossible, the complete equivalence is equally impossible. Texts in different languages can be equivalent to different degrees (fully or partially equivalent in respects of context, semantics, grammar, lexis etc.), and at different ranks (word-for-word, phrase-for-phrase, sentence-for-sentence) [6, p. 107]. Something is always lost in the process.

The question is what should be “preserved” and what should be “left out”? The translator is obliged to take these register variables into consideration in the process of translation rather than make decisions randomly or according to his/her personal favor.

The individual author’s style i. e. the way of verbal material arrangement, that reflects author’s artistic

vision by creating a new image of the world, peculiar only to him/her, undeniably poses another challenge for a translator. Somehow each text always contains personality of its creator and contains his/her own vocabulary, grammar and pragmatic features. So any display of real author must be taken through the prism of the writer’s consciousness. The author functioning in the work of art causes his role in design and organization of the whole text. A writer’s life style and personal sensation of the world influence the esthetic transformation of his/her language and result in appearing of the notion of “idiostyle” [5, p. 61].

Author’s idiostyle is often manifested in occasionalisms – complex or derived words, unknown to a translator, found in a literary work, striking the translator as a possible occasionalism created by the literary author, because creating occasionalisms is part of poetic license typical of many authors as a necessary first, creative step.

Personality is one of the unique characteristics that affect all parts of an individual life and it probably affects translator’s decision during the process of translation. In the process of translation, translator faces many choices for selecting lexical equivalent, meaning, and etc. that he/she must select one of them among others. In this situation, different translators make different decisions and somehow this diversity might come from translators’ individual differences such as their personalities.

This concept throws new lights to the age-old debate concerning the translator’s priorities: “literal” versus “free”, “form” versus “content”, “formal” versus “dynamic” equivalence, “semantic” versus “communicative” translating, “domestication” versus “foreignization” and translator’s “visibility” versus “invisibility”. In order to answer the above question, the translator has to turn to cultural context, since what are relevant to translation are not only situational context but also cultural context. Language is a substantial but partial reflection of a culture. A language reflects the culture of a society, not only in its option of vocabulary, but also in its syntax and way of organizing ideas. In single context world, the author communicates with the source text readers who share the same cultural background knowledge with him/her [7, p. 204]. Therefore, they can co-operate with each other in the process of communication quite harmoniously. But the process of translation often breaks this harmony. Translation is displaced and disjointed communication. In translation, the original text is deprived of its context and the information it carries is encoded in an entirely different language with an entirely different context. The reader may not be able to meet the expectation

of the author, thus there comes information gap. The translator's job is to make up this gap and harmonize the communication.

The translator needs to understand beliefs, attitudes, values, and the rules of the source language audience in order to adequately understand the source text and adequately translate it for people who share a different set of beliefs, attitudes, values, and rules. Each language group has its own culturally specific features, that may not have equivalents in other languages.

Common ways to create occasional equivalents and to render equivalent-lacking units include:

1) using long words – imitating in target language the forms of the source language word or word combinations. This technique implies transcription or transliteration exclusively;

2) transcription of transliteration and explication of their authentic nationally specific meaning;

3) using a descriptive explanation to convey the meaning of the source text unit;

4) translating componential parts and additional explanation of units of the nationally-bound lexis;

5) using appropriate substitutes or semantic analogy, i.e. words with similar meaning, which is extended to convey information;

6) by ways of word for word translation;

7) using all kinds of lexical transformation modifying the meaning of a source language unit [6, p. 108].

Nevertheless, recent global dialogue has given rise to a very contrasting point of view – the issue of cultural appropriation. First coined by sociologists in the early 1990s, allegations of cultural appropriation have grown increasingly common in recent years, with critics casting doubt on the legitimacy of everything from burrito bars to festival fashion choices.

Oxford Dictionary, which only put the phrase into its official lexicon last year, defines cultural appropriation as “the unacknowledged or inappropriate adoption of the customs, practices, ideas, etc. of one people or society by members of another and typically more dominant people or society” [2]. Simply put, it is when someone adopts something from a culture that is not his or her own – a hairstyle, a piece of clothing, a manner of speaking, even a type of exercise (yoga, for example).

Unlike cultural exchange, in which there is a mutual interchange, appropriation refers to a particular power dynamic in which members of a dominant culture take elements from a culture of people who have been systematically oppressed by that dominant group [3, p. 38].

Originally derived from sociologist writing in the 1990s, its usage appears to have first been adopted by indigenous peoples of nations tainted by histories of colonisation, such as Canada, Australia and the United States.

It's often fine to take on aspects of another culture whether it's putting on espadrilles or making coffee with an Italian espresso machine. The problem arises when somebody takes something from another less dominant culture in a way that members of that culture find undesirable and offensive. The point is that the more marginalised group doesn't get a say, while their heritage is deployed by someone in a position of greater privilege – for fun or fashion, perhaps, and out of a place of ignorance rather than knowledge of that culture [2].

Often a more marginalised culture will adopt aspects of the stronger in order to fit in, not stand out. Listing the dos and don'ts of cultural appropriation, it is always important to pay homage to artistry and ideas, and acknowledge their origins; don't adapt sacred artefacts as accessories; treat a cultural exchange like any other creative collaboration – give credit, and consider royalties; don't forget that appropriation is no substitute for diversity and never play up to racial stereotypes [2].

Some would think yes, artists, if they did research and tried to stay away from stereotypes, should be allowed to write essentially whatever they want. Others would say no, arguing that some people do not have the authority or right to showcase one person or group of people who are different from them on basic levels such as ethnicity. Susan Barker, after she was addressed by a Chinese man who said that she could never understand the Chinese whom she focuses on in her novel “The Incarnations”, due to the fact that she is half white, says in her article “Should Ethnicity Limit What a Fiction Writer Can Write?” that “the identity of the author shouldn't be of much significance”. She concedes, however, that in our new “media age” in which it is so easy for people to learn about the upbringing of an author, the writer's “identity can become integral to the interpretation of the text and the determination of its validity”. In other words, understanding where an author or artist comes from, or what ethnicity they are, can greatly impact how audiences view their work [8].

In the case of fiction or creative writing a writer should not be held back due to race, gender or nationality, but that writers should be aware that not everyone is going to like or agree with their stories. At the end of the day, people will be triggered by things in art, whether it be visual, music or writing [10, p. 203]. An artist cannot necessarily think about everyone's

response to something they create, but when an artist wants to venture into the territory of a different culture, they should be careful and make sure to research and plan their characters so that they can avoid stereotyping.

In other words, people should be allowed their voices, whether they come from the background they are writing about or not; they just need to be cognizant of how serious representation is taken by audience members [8].

Clearly, if writers were barred from creating characters with attributes that we do not “own” (gender, ethnicity, sexual orientation, and so on), fiction would be impossible. Stories would be peopled by clones of the author. Since trespassing into otherness is a foundation of the novelist’s work, should we restrict ourselves in some way, so as to avoid doing violence to those who identify with our characters? The injunction to refrain from “cultural appropriation” sounds like a call for censorship, or at best a warning to self-censor, an infringement of the creative liberty to which so many surprising people profess themselves attached [9].

Good writers transgress without transgressing, in part because they are humble about what they do not know. They treat their own experience of the world as provisional. They do not presume. They respect people, not by leaving them alone in the inviolability of their cultural authenticity, but by becoming involved with them. They research. They engage in reciprocal relationships.

It does not seem like a particular infringement of liberty to pass through the world without being its owner, unless someone else is continually asserting property rights over the ground beneath your feet. The panicked tone of the accusations of censorship leads to suspect that what is being asserted has little to do with artistic freedom per se, and everything to do with a bitter fight to retain normative status, and the privileges that flow from it [9].

Jonathan Franzen’s remarks about not being able to write a black woman character because he has never been in love with a black woman seem groundless. He claimed he has to have experience of loving a category of person before he can write about them. That’s hard to believe for all sorts of practical reasons, but beyond that, writing is about imagining how others think and feel and how that informs their behaviour; it is about offering a different way of seeing and in so doing it creates empathy. A fruitful formula can be put forward as follows: don’t write what you know, write what you want to understand, write from a place of deep curiosity about the world. Every writer is free to write about who and what they want,

but that does not mean the work cannot be critiqued. People who belong to minority groups have had to live with limiting, irritating and insulting portrayals all their lives, as well as always dying before the end of the movie. In many modern novels a white writer’s purpose in including a character of colour has been merely to make a point about race or reflect a white character’s value system, which is simply put – bad writing [9].

A good novelist is a good observer – everything else is just style. A writer must be alive to what goes said and unsaid in the world, making themselves small until only the reader is reflected in the work. A well-crafted novel is a mirror, and a reader shouldn’t mind where the glass was made or how it got its silver. They should only require that its reflection is fair.

Readers are mostly ignored in this debate, but the worldly and widely read reader has a hinterland, is quick to spot an agenda and is willing to call out fakes. Readers are more heterogeneous than writers will ever be, and in their multiplicity a book finds its measure of truth [9].

“We Need to Talk About Kevin” author Lionel Shriver’s decision to sport a sombrero whilst delivering a speech about the silliness surrounding the debate over “cultural appropriation” earns her a spot in the Trolling Hall of Fame. “But what does this have to do with writing fiction?” she asked of her decision to don the wide-brimmed hat, the wearing of which by students at a Bowdoin College party had sparked outrage and national headlines. “The moral of the sombrero scandals is clear: you’re not supposed to try on other people’s hats. Yet that’s what we’re paid to do, isn’t it? Step into other people’s shoes, and try on their hats” [1].

The sight gag helped Shriver convey a serious point about the dangers of demanding that authors stick to writing about their own kind and literalize the idea that writing of any sort, but especially fiction, is an exercise in empathy, in understanding [1].

Unfortunately, the debate is likely here to stay, as evidenced by the outraged walkouts during Shriver’s speech and the Brisbane Writers Festival’s hasty efforts to arrange a new event: a “right of reply” designed to counter Shriver’s devastatingly hurtful opinions.

Far more troubling is the mind-set behind her meltdown, the suggestion that writers should write only about their own experiences, that characters from different backgrounds should be treated with kid gloves. As Shriver noted in her remarks, authors currently face a Catch-22: They are required to include a smattering of non-white characters lest they face accusations of erasure or whitewashing, yet not delve

into them too deeply or make them leads, lest they be accused of appropriation [1].

Taken to its logical conclusion, such a rule means pigeonholing writers of all backgrounds. Imagine suggesting that writers from African nations avoid writing about Europe or the Americas, or that those from poorer backgrounds avoid writing about the wealthy, or that a Chinese woman write solely about Chinese women. What could any of these authors know about middle-class white folks anyway?

The great joy of fiction is its ability to put the reader in the minds and bodies and situations and times of characters otherwise unknowable to the reader. It's a way to better understand others and, hence, better understand the world.

While it may seem odd that such a statement even needs to be made, these are odd times. Debates over "cultural appropriation" – should a singer be allowed to perform with a certain accent; should a director be able to tell certain stories; should a dancer be allowed to perform certain moves, should a translator be allowed to make certain cultural explanations – now consume more of the discussion of the arts than ever before [1].

Requiring writers to write about only that which they know firsthand is not some sort of key to greater diversity on bookshelves; if anything, it would likely just lead to fewer portrayals of characters of color. In this regard, arguments against cultural appropriation are the enemy of empathy.

Conclusions. To sum it up, cultural translation facilitates cross-cultural communication as it allows for more adequate and comprehensive representation of the source culture in the target text. Its success largely depends on the translator's ability to read the author's creative intentions and connotations and his/her proficiency in applying appropriate tools and mechanisms of translating culture-specific units. Nevertheless, cultural appropriation as a particular power dynamic in which members of a dominant culture take elements from a culture of people who have been systematically oppressed by that dominant group, is discussed as a possible backlash of modern fiction as well as its translations.

It remains to be further investigated whether such precautions against the misuse or, rather, abuse of culture have deep implications when it comes to translation.

REFERENCES

1. Bunch S. Opposition to "cultural appropriation" in fiction is opposition to empathy in art. URL: https://www.washingtonpost.com/news/act-four/wp/2016/09/14/opposition-to-cultural-appropriation-in-fiction-is-opposition-to-empathy-in-art/?noredirect=on&utm_term=.f660b029d4e3.
2. Cultural appropriation. What is cultural appropriation and why is it so offensive? URL: <http://www.theweek.co.uk/cultural-appropriation>.
3. Crayton L.A. Everything You Need to Know About Cultural Appropriation. New York: The Rosen Publishing Group, 2018. 64 p.
4. Dingwaney A., Maier C. Between Languages and Cultures: Translation and Cross-Cultural Texts. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 1996. 374 p.
5. Faull K.M. Translation and Culture. Bucknell: Bucknell University Press, 2004. 171 p.
6. Kovalevska T.I., Matsera O.A. Translation equivalency in frames of adequate rendering of culture specific notions. Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. Kosice (Slovakia), 2017. Vol. 5. № 6. P. 106–108.
7. Macedo A.G., Peteria M.E. Identity and Cultural Translation: Writing Across the Borders of Englishness: Women's Writing in English in a European Context. New York: Peter Lang, 2006. 282 p.
8. Schnese M. Does Cultural Appropriation Exist In Fiction Writing? URL: <https://studybreaks.com/culture/cultural-appropriation-in-fiction-writing>.
9. Whose life is it anyway? Novelists have their say on cultural appropriation. URL: <https://www.theguardian.com/books/2016/oct/01/novelists-cultural-appropriation-literature-lionel-shriver>.
10. Young J.O., Brunk C.G. The Ethics of Cultural Appropriation. New York: John Wiley & Sons, 2012. 320 p.

ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПЕРЕКЛАД У ПЕРЕДМОВАХ ДО УКРАЇНСЬКИХ КНИГ XVII СТОРІЧЧЯ

THEORETICAL VIEWS ON TRANSLATION IN THE PREFACES OF UKRAINIAN 17th-CENTURY BOOKS

Шмігер Т.В.,

*кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Метою статті є вивчення теоретичних поглядів на переклад, його процес та стратегії крізь призму реконструйованої української теорії перекладу і критики XVII ст. Українські автори висловлювали свої ідеї про потреби, вимоги та способи перекладу у передмовах, присвятах та післямовах, в основному у перекладі релігійних текстів, а також у деяких граматиках і словниках. Теоретична система сприйняття та оцінки перекладу реконструюється на основі термінів-синонімів. Реконструкція дає змогу констатувати, що українські книжники XVII ст. мали досить розвинуту систему бачення перекладу. Проте їхні принципи не були кодифіковані в окремому філологічному трактаті. Текст трактувався як цілісне явище, чия форма цільовою мовою підлягала змінам через практику його використання (промовляння чи співу). Основними критеріями успішного відтворення оригіналу були мовні норми та контекстний зміст, хоча перекладачі також звертали увагу на естетичні особливості текстів.

Ключові слова: теорія перекладу, критика перекладу, оцінка якості перекладу, українське книгодрукування XVII сторіччя, релігійний переклад.

Целью статьи является изучение теоретических взглядов на перевод, его процесс и стратегии сквозь призму реконструированной украинской теории перевода и критики XVII в. Украинские авторы высказывали свои идеи о требованиях и способах перевода в предисловиях, посвящениях и послесловиях, в основном в переводах религиозных текстов, а также в некоторых грамматиках и словарях. Теоретическая система восприятия и оценки перевода реконструируется на основе терминов-синонимов. Реконструкция позволяет констатировать, что украинские книжники XVII в. имели достаточно развитую систему видения перевода. Однако их принципы не были кодифицированы в отдельном филологическом трактате. Текст трактовался как целостное явление, чья форма в целевом языке подлежала изменениям через практику его использования (проговаривания или пения). Основными критериями успешного воспроизведения оригинала были языковые нормы и контекстный смысл, хотя переводчики также обращали внимание на эстетические особенности текстов.

Ключевые слова: теория перевода, критика перевода, оценка качества перевода, украинское книгопечатание XVII века, религиозный перевод.

The aim of the paper is to study the theoretical consideration of translation, its process and strategies from the perspective of the reconstructed Ukrainian 17th-century translation theory and criticism. Ukrainian authors voiced their ideas about the necessity, demands and strategies of translations in the prefaces, dedications and afterwords, mainly in the translations of religious texts, but also in some grammars and dictionaries. The theoretical system of perceiving and assessing translation is reconstructed on the basis of synonymic terms. The reconstruction makes it possible to state that Ukrainian 17th-century authors had a rather elaborated system of writing about and judging on translations. However, their principles were not summarized in a separate philological treatise. Text was interpreted as a holistic phenomenon, whose target-language form was due to changing because of the practices of its usage (pronouncing and singing). The main criteria of the successful rendering of the original were linguistic norms and contextual contents, though the translators also paid attention to the aesthetic features of texts.

Key words: translation theory, translation criticism, translation quality assessment, Ukrainian 17th-century book printing, religious translation.

Постановка проблеми. Перекладацький процес в Україні XVII ст. проходив на тлі збуреного релігійного життя після Берестейської унії, національно-визвольної війни Богдана Хмельницького та епохи Руїни, багатої на складні геополітичні події. Розвиток друкарської справи сприяв не тільки поширенню релігійної літератури, а й формував певне ставлення до мови молитов і богослужінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей період в історії українського перекладознавства майже не досліджений. Звернув на нього

увагу досить випадково й побіжно Ф.І. Титов, описуючи корпус передмов, присвят і післямов до українських стародруків XVII-XVIII сторіч [11]. Ф.І. Титов характеризує діяльність друкарні Києво-Печерської лаври і робить ряд висновків, дотичних до українського релігійного перекладу: 1) друкарі були схильні перекладати богослужбові книги розмовною мовою; 2) автори ділилися роздумами про «слов'янську мову» (тобто церковнослов'янську) як богослужбову; 3) перші друкарі були ревні «слов'янофіли» у значенні любові до слов'янської мови; 4) попри своє слов'янофілство, печерським

друкарям властива свідомо й глибока любов до рідної української мови [11, с. 10-12]. У такому ж ключі повернулася до цієї теми Л.І. Сазонова [7, с. 137-140]. В.В. Німчук зосередився на постаті Мелетія Смотрицького як зачинателя теорії перекладу та зіставних досліджень в українській філології [5, с. 129-131].

Методологія дослідження перекладознавчої історіографії застосовує три базові принципи: вивчення наукового контексту, іманентності та відповідності. Вони дають змогу пояснити перекладознавчі погляди у контексті певного історичного періоду, виявити їхні риси та встановити інтерпретаційні зв'язки із сучасними філологічними поглядами та принципами. Засадничим є метод історичної реконструкції. Історіографічний аналіз також залучає інтерпретаційне вивчення лексики і з погляду її семантики, і з погляду історії мови та соціолінгвістичного вжитку.

Постановка завдання. Мета статті – реконструювати терміносистему та положення теорії й критики перекладу на основі суджень тогочасних книжників про переклад. У завдання входить аналіз лексичної мережі на позначення перекладу, визначення ролі перекладу у соціолінгвістичній ситуації Речі Посполитої та з'ясування семантичних поглядів тогочасних авторів, які можуть корелюватися із сучасною семантикою.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у давній українській традиції трактатів про переклад не було, або вони не збереглися, то доводиться проводити реконструкцію на основі інших джерел. Так само ми не знаємо, чи мали тодішні українські письменники якесь характерне, властиве тільки їм усвідомлення поняття «переклад». Тому для тлумачення самого поняття «переклад» використовуємо принцип «від назви до об'єкта», а не навпаки, як заведено у термінології. На матеріалі

даного часу вдалося виявити п'ять іменників, які позначають явище перекладу:

переводъ	Віленські братчики, 1612 р.	[2, с. [4]]
преложене	Віленські братчики, 1616 р.	[13, с. 20]
прекладане	Захарія Копистенський, 1621-1622 р.	[4, с. 383]
превожденіє	Захарія Копистенський, 1623 р. Захарія Копистенський, 1624 р.	[11, с. нз [57]] [11, с. р [100]]
перекладъ	Захарія Копистенський, 1623 р.	[11, с. од [74]]
преведеніє	Захарія Копистенський, 1624 р.	[11, с. р [100]]

Зданих лексем та їхнього вживання у нечисленних контекстах не можемо зробити висновок, чи книжники дійсно розділяли поняття переклад-як-процес і переклад-як-результат. Найімовірніше, вони не розділяли його, бо нема такого строгого термінного розрізнення у сучасному українському перекладознавстві. Хоча, звісно, певні передумови були, і постфікси «-gn̩g» могли би посприяти розвитку такого розрізнення, але воно все-таки не викристалізувалося.

Варто звернути увагу на вжиток відмінних термінів у творах одного автора. Це свідчить про певне вагання й нестабільність уживання цього терміну. Можемо говорити і про певний південнослов'янський слід, зокрема сербський [пор. 6, т. 4, с. 886]. Змагання між староукраїнською та церковнослов'янською київської редакції теж впливало на вжиток різних за походженням та мовною системою словоформ. Зрештою, варіант «пргкладъ» закріпився у розмовній мові і став літературним у сучасній українській мові.

Палітра дієслів на позначення перекладу значно багатша:

преложившы	Віленські братчики, 1612 р.	[2, с. [4]]
з Кгрецкогo и Гловенскогo языка на РѸскій переложеныи	Учительне Євангеліє, титул, 1616 р.	[11, с. тки [328]; 13, с. 5, 15, 22]
з Гловенскогo языка ... на языкъ РѸскій переведеное	Мелетій Смотрицький, 1616 р.	[13, с. 13]
на РѸскій языкъ перекладаны	Мелетій Смотрицький, 1619 р.	[9, арк. г[3]]
прекладаючи ... переложилъ	Захарія Копистенський, 1621-1622 р.	[4, с. 382]
из Ѹслѣдовати и исправити	Захарія Копистенський, 1623 р.	[11, с. нз [57]]
переводити	Захарія Копистенський, 1623 р.	[11, с. од [74]]
Ѡ Єллинскагw преведеныи и изслѣдованыи	Йосиф Кирилович, 1624 р.	[11, с. пє [89]]
разѸмнѣ и правw преведе и преложи	Захарія Копистенський, 1624 р.	[11, с. чє [99]]
Ѡ Єллінскаго истлѣкова ... з тѣмжде Єллінскимъ изслѣдоваса	Тарасій Земка, 1625 р.	[11, с. рмд [144]]
Ѡ Єллинскагw изслѣдованъ	Захарія Копистенський, 1627 р.	[11, с. [174]]

на російській вестѣхъ общію ... ѿ греческогоу предложеныхъ	Памва Беринда, 1627 р.	[11, с. [178]]
ѿ Еврейскаго языка на Славинскіи переведшии: ... ѿ Славинскаго пренесшии, ... истолковавшии на Словенскій языкъ	Памва Беринда, 1627 р.	[11, с. [178]]
з Славинского претълмачоныхъ	Памва Беринда, 1627 р.	[11, с. [185]]
право и чиство изслѣдованнью	Тарасій Земка, 1629 р.	[11, с. [199]]
приложити	Тарасій Земка, 1629 р.	[11, с. [199]]
ѿ Славинскагоу приложиса	Тарасій Земка, 1629 р.	[11, с. cai [211]]
ѿ Славинскаго такожде Звода прилежнѣ изслѣдованнью переведошася	монахи-друкарі Кієво-Печерської лаври, 1631 р.	[11, с. снг [253]]
з Грецького и Словенского языка на Рускій переложеное	Учительне Євангеліє, титул, 1637 р.	[11, с. [321]]
с текстѣ Грецькогоу спорадивши	св. Петро Могила, 1639 р.	[11, с. csi [216]]
з Грецькогоу языка на Словенскій преложоныи	св. Петро Могила, 1646 р.	[11, с. то-гоа [370-371]]
ѿ Грецькагоу Діалектѣ истиннѣ изслѣдованнѣ	Йосиф Тризна, 1653 р.	[11, с. ска [221]]

Загалом удалося виявити 12 лексем (враховуючи фонетичні відмінності), які можна семантично згрупувати у чотири класи: 1) **перекладати** (**прекладати**), **переложити** (**преложити**, **приложити**), **перевести** (**превести**), **пренести** – дієслова, що відображають перенесення тексту з однієї мови іншою (пор. латин. *translatio*); 2) **истълковати**, **претълмачити** – дієслова, що відображають розуміння й перевираження тексту з однієї мови іншою (пор. латин. *interpretatio*); 3) **изслѣдовати** – дієслово, яке передбачає критичне опрацювання оригіналу й перекладу; 4) **спорадити** – дієслово, яке може закладати більшу перекладачеву волю, вольність і простір до змін.

Вважаємо, що сумарно ця дієслівна мережа може позначати процес перекладу, який складається з двох стадій: перша стадія перетворення з однієї мови на іншу (відмінності у словах є радше метафоричні (нести – класти – вести), а не чисто номіналістичні), а друга стадія – критичний аналіз (наслідком якого є виправлення – **изслѣдовати** и **исправити**). Щодо дієслова **изслѣдовати** є думка, що воно позначає лише поняття «звіряти». Саме так схильний інтерпретувати його І.О. Карабінов, посилаючись на слова Памва Беринди: **книга сіа ... съ греческим типографнымъ зводомъ слѣдована єсть** [11, с. [178]; 3, с. 234]. Враховуючи, що звіряти з іншомовним текстом можливо не прямо, і цей процес містить елементи тлумачення та перекладу, доцільно вважати, що дієслово **изслѣдовати** містить ще один смисл – «критично розглядати текст перекладу».

Належить звернути увагу на прислівники: саме вони й виражають критичне судження щодо перекладу. Так, головним критерієм задовіль-

ного перекладу є правильність (**правѣ**, **право**, **истиннѣ**), що власне правильно / правдиво відображає ідею автора, не порушуючи його онтологічної сутності. Критерій **разѣмнѣ** може цілком корелюватися із логікою викладу, яка визначає лексичні стратегії перекладу. Критерій **чистѣ**, найімовірніше, відображає слідування певних мовним (і можливо мовно-богословським) нормам перекладу, адже йдеться про тексти найвищої суспільної вагомості.

Фактично ми підходимо до з'ясування двох терміносистем, пов'язаних із перекладом. Перша – це терміносистема, яка позначає всі елементи процесу перекладу: 1) **архитупѣ** [11, с. ни [58]] – першоджерело, оригінал; 2) **зводѣ** [11, с. пѣ [89], рмд [144]] – найуживаніша лексема на позначення поняття «текст, твір»; 3) **текстѣ** [4, с. 502; 11, с. csi [216]], **теѣтѣ** [11, с. сзі [217]] – запозичення з латинської на позначення «твору»; 4) **шкриптѣ** [13, с. 13] – писання; 5) **переводникѣ** [11, с. од [74]] – перекладач. Потрібно вважати на багатозначність слів, які можуть роз'яснити семантичне наповнення давніх лексем. Так, Памво Беринда тлумачить **зводѣ** теж як **перекладѣ**, **копѣ** [1, с. 163], а Є.К. Тимченко пояснює лексему «пргводникѣ» як «порадник» [10, т. 2, с. 92].

Друга терміносистема пов'язана з оцінюванням, адже не дивно, що так часто повторюється лексема «**цнота**» [напр., 11, с. од [74], тла [331]], яку нині ми інтерпретуємо як «цінність». Дієслівний ряд **єѣминовати**, **поправовати** и **корыговати** [11, с. csi [216]] відображає різні мовно-критичні дії над перекладом, при чому **корыговати** може означати стилістичну редакцію тексту, а не лише «звірку» [пор. 10, т. 1, с. 380].

Ключовою цінністю перекладів, як і друків, була «полза», яку належить сприймати і як індивідуальну цінність, і як суспільну [7, с. 145-150]. Книжники певною мірою формували читача, наголошуючи, що їхні твори, зокрема переклади, містять чимало корисних функцій, а користь охоплює і різні духовні здобутки, і приємність, і розуміння християнських цінностей: **многихъ ради ползъ, и прихвѣртеній, богатствъ же и съкровищъ в себѣ съдержимыхъ, многа похвалы, множайшея любви** (Захарія Копистенський) [11, с. ни [58]]; **користь и прихвѣртеніе** (Захарія Копистенський) [11, с. ни [58]]; **многю ползу, множайшее наслаждение оудовъ** (Йосиф Кирилович) [11, с. [86]]; **ради ползы и прихвѣртеніа** (Памво Беринда) [11, с. [178]]. Отож, цінність полза є і простим, і складним поняттям водночас, залежно від докладності опису самого поняття.

Ще однією цінністю можна вважати вжиток слів, в якій закладено естетичний компонент, для опису функціонування текстів у мові. Йдеться насамперед про лексеми **риза** і **шати**, які відображають ідею, що у цільовій мові текст набуває краси. Так пише Захарія Копистенський: **Ризою Бесѣды Главенскіа облеченнѣ и прѣкращеннѣ** [11, с. нз [57]], **в Ризу Главе[н]скаго азыка** [11, с. ксв [62]], **в шатѣ Главанв-Рвссійскогв Діалектѣ входитъ** [11, с. ксв [62]]. Водночас таке слововживання може вказувати на зрілу, вироблену, цивілізовану мову, але цю виробленість підкреслено у метафоричний спосіб.

Видаючи Учительне Євангеліє 1616 р. у перекладі староукраїнською мовою, віленські братчики вказували, що потреба у такому виданні виникла через недостатнє володіння церковнослов'янською мовою. Вони досить гостро поставилися до розмовного мовлення: староукраїнська мова поступалася **зацнѣйшом[ъ], пенкнѣйшом[ъ], звязнѣйшом[ъ], сѣптєлнѣйшом[ъ] и достаточнѣйшом[ъ] азыкѣ Главенском[ъ], але тепер хотъ в подлѣйшом[ъ] и простѣйшом[ъ] азыкѣ, мнѣгим[ъ], албо рачей и всѣм[ъ] Рѣского азыка, какоколвек оумѣтним[ъ], потребен[ъ] и пожиточен[ъ] быти могъ [13, с. 21, 26]. У протиставленні священної та розмовної мов братчики стримано поставилися до живого**

мовлення, яке вони вважали «грубим і простішим». Очевидно, причина такого ставлення глибша: священна мова була мовою Бога, а до живої мови, яка все більше розвивалася й посідала позиції, ще потрібно було виробити свою позицію.

У дискусії про різність мов¹ Захарія Копистенський твердив: **маетъ бовѣмъ азыкѣ Главенскій таковою в бовѣ силѣ и зацность, же азыкѣ Грецкому такъбы природне съгласѣтъ, и власности егѣ съчиняетсѣ: и в перекладѣ свой приличне, и нѣкакѣ природне онѣ беретъ и пріймѣтъ, в подобныи спадки склоненій и съчиненіа падаючи. венцѣ, и найзвѣзнѣйшее сложное Грецкое Глово, подобнымъ такъже звязнымъ, и сложнымъ по Главенскѣ выложити есть можно: чого иншимъ жаднымъ, а нѣ Латінскимъ недоказати азыкомъ: чого доводомъ есть, же Латінскіи переводники таковыи слова, вбширне з околичностями ширити мѣсѣтъ** [11, с. од [74]]. Отож, книжник вказував на точну семантичну збіжність грецької та церковнослов'янської мов. На його думку, грецькі філософські та богословські твори легше перекладати церковнослов'янською, ніж латинською, бо латині бракує дуже багатьох слів, і вона активно їх запозичає у великій кількості з грецької [11, с. од [74]].

Йосиф Кирилович наголошує, що богослужбові тексти піддаються змінам, адже практика співу та читання шліфує та змінює текстову форму, але не суперечить оригінальним мовним структурам: **такъ вѣ исправленіи Ѳалтири, аще и древній в ц[є]ркви Рвссійсте зводъ и послѣдованіе цѣло съдержажѣмъ, да не новое что, стропотное вѣ вбвичнымъ и оуглаженнымъ повседневымъ оупотребленіемъ пѣніа и чтеніа привнесѣ, обаче ѿ Єллинскагв древнѣйшаго зводѣ Седмидесѣтъ при цари Птоломен сказателми ѿ єврейска преведенагв исправлѣа, и в Виани ново извбраженномѣ послѣдѣа, внѣкоихъ паче же Грамматичномѣ сложенію противныхъ мало нѣчто прѣмѣнихъ** [11, с. пѣ [89]].

У післямові Памва Беринди до «Пісної Тріоді» 1627 р. знаходимо відповідь на питання, чи мали перекладачі-книжники-друкарі XVII ст. певне цілісне теоретичне усвідомлення перекладу, своєрідну тогочасну концепцію перекладу. Памво Беринда так пише про кваліфікацію перекладачів та їхню суспільну вагомість: **сѣтворисѣ се ревностію и желѣніемъ рода нашегв Малои Рвссіи бл[а]городныхъ, гражданскихъ, и прочіихъ различнагв причѣа людѣй наѣчившихъсѣ словенскагв азыка глѣбокоразмнагв, имѣюцагв разѣмъ и м[ѣ]**

¹ Вірогідно, ця дискусія тягнулася ще від Петра Скарги, який дуже зневажливо поставився до української мови у своєму трактаті «Про єдність Божої церкви» 1577 р.: «До того ж дуже ошукали тебе, народе руський, бо, святу віру тобі передаючи, своєї грецької мови тобі не передали. Навпаки, веліли залишатися при слов'янській мові, щоб ніколи не досягнути істинного розуміння й науки. Адже тільки цими двома мовами – грецькою та латиною – святу віру ширили й присвоювали по всьому світу, без них ніхто у жодній науці, а найбільше у духовній, святої віри вдосконалитися не може» [8, с. 485].

дрость, також греческаа и прочаа граматическа писанїа [11, с. [178]]. Бачимо чітку вказівку на володіння певною мовознавчою теорією для справ перекладу. Термін «граматика» треба розуміти широко – як всю суму філологічних принципів. У поданому фрагменті міститься рідкісне посилання на зовнішні – позаукраїнські та позаслов'янські – теорії мови, а отже, українські книжники мислили себе частиною ширшого цивілізаційного простору.

У твердженні Тарасія Земки – **Еще же да Орфографїа Грамматичнаа ДїалектѸ нашегѸ славенскаго пространного, и всакож вл[а]г[о] д[а]ти и сладости пренсплѣннаго схраненна вѸдетъ** [11, с. сна [251]] – можна вглядіти усвідомлення вагомості цілісної мовної системи та наголос на нормативності. Термін «граматична орфографія» явно включає ідею правильного вжитку мовної системи, а звідси ми можемо проєкувати на теорію й критику перекладу, що перекладачі дуже бережно ставилися до перекладацьких норм, які вони розглядали із погляду мовної системи, і з погляду вжитку текстів.

Тарасій Земка також указує на одну перекладацьку помилку: **Безмѣстно же бысть, такѸ собственное имя, нарицательнымъ положиса ѿ Єллинскаго, Осиосъ събственнымъ, Пр[ε]п[ο]д[ο]бный нарицательнымъ истлѣкованное: еже и противѸ разумѸ естъ, и противѸхождествоѸ ГрамматическомѸ** [11, с. сна [251]]. Неправильна заміна власної назви загальною означає порушення логіки викладу й норм мови, отже, знову бачимо два критерії оцінки перекладів – мовна нормативність і контекстуальність.

Мелетія Смотрицького можна вважати зачинателем теорії перекладу та зіставних досліджень в Україні, як обґрунтовує В.В. Німчук [5, с. 129-131]. Зіставляючи синтаксичні конструкції грецької та церковнослов'янської мов [9, с. 408-416], автор наголошує на відмінностях двох мов і на потребі дотримуватися правил цільової мови: **Достоитъ намъ вѣстны СлавенскагѸ дїалекта тцателл сотворити не имже образомъ свойственната Грекомъ сѣтъ, и намъ Славанымъ быти** [9, с. 412-413]. Він вказує на виробленість перекладу з грецької мови, якої досягли «искиснѣи пргводници» [9, с. 410, 415].

Непрямо стосуються до теорії перекладу погляди значення слів, місткість словника мови, загальну теорію пізнання. Йосиф Кирилович фактично повторює твердження, яке походить ще від Абу Алі Ібн Сіні (Авіценни) [12, с. 111], що людині є властиві десять відчуттів: п'ять зовнішніх – зір, слух, нюх, смак і дотик, а також

п'ять внутрішніх – **чувство общее, вбразованїе, фантасіа, змышленїе и памать** [11, с. пи [88]], які можемо спробувати інтерпретувати сучасними термінами як «свідомість, мислення, уява, розум і пам'ять». Можливо, що «чувство обтgg» включає у себе сприйняття і відлунне ідею койнестезії. А отже, взаємини між частинами і цілим були вкрай важливими для українських книжників. Відповідно, можемо припускати, що вони усвідомлювали зміну функцій окремих мовних одиниць у цілісній структурі тексту. Гадаймо, що з таких критеріїв можна було б розвинути певну семантичну теорію мовної оцінки. З іншого боку до тексту підходить Тарасій Земка: **«Посланїа ІѸ[анна] Б[ο]гослова разум, чинъ, и вбразъ извѣстны содержат, к семѸ общинѸ и согласїе и акн тождество съ собою имѸт, прочее краснослове Єллинскаго Дїалекта правое и нивчесомже растлѣнное издаютьъ** [11, с. рма [141]]. Його думку можемо тлумачити так: текст ґрунтується на таких авторських рисах, як задум, експресія та метафоричне світосприйняття, які належить відтворити цільовою мовою.

Пишучи про перекладача Гавриїла Дорофієвича, Захарій Копистенський характеризує його як **Дїдаскала въ Єллино-Греческомъ любов[Ѹ]дрѣйшомъ и хѸдожномъ языцѣ** і вказує, що він оригінал **такоже зрнте разумнѣ и правѸ преведе и преложи** [11, с. чо [99]]. Як бачимо, на кваліфікацію перекладача впливає володіння мовою оригіналу у двох аспектах – семантичному й стилістичному, що у перекладі збереже зміст і красу оригіналу.

Висновки. Перегляд присвят, передмов і післямов у перекладних книгах, які видала друкарня Києва-Печерської лаври впродовж XVII ст., засвідчив, що перекладацька проблематика хоча й була розлога, утім її обговорення відбулося у рамках двох десятиріч. Причина полягає радше у тому, що обговорення стимулювала боротьба за українську мову, оборона її прав і позицій щодо інших засадничих мов, а також намагання довести, що пропоновані переклади зроблено якісно та належно. Відсутнє продовження теоретичних розмислів про мову та переклад можна пояснити двома причинами: 1) геополітичні акценти змістилися від мови й релігії як націєтворчих чинників до суспільно-політичних пошуків через дуже складні історичні обставини, або 2) теоретична програма, яку виробили друкарі, цілком успішно задовольняла потреби на переклад упродовж кількох десятиріч, а отже, не було потреби й стимулу її переглядати.

Теорію та критику перекладу можна відтворити на основі вжитих іменників, дієслів і прислівників, з яких постає дуже розвинена і систематизована теоретична система, яка, на жаль, не оформилася у філологічний трактат. Терміносистема доннаукового перекладознавства переживала певний етап становлення, а тому у ній є чимало синонімів, які описують всі елементи перекладного процесу. Сам процес перекладу – двофазний: перетворення та критична перевірка. Можна навіть ствердити, що українські книжники XVII ст. мали чіткіше усві-

домлення критичного опрацювання перекладу, ніж сучасні учасники перекладного процесу.

Із суджень українських книжників можемо зробити висновок, що й текст вони сприймали як цілісну і завершену систему, яка утім підлягатиме змінам у цільовій мовокультурі у зв'язку з традицією функціонування цього тексту. Головні критерії для успішного відтворення оригіналу – це дотримання мовних норм і контекстуальної логіки, хоча перекладачі також звертали увагу і на естетичні особливості твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беринда Памво. Лексикон словенороський. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. XXXVIII, 272 с.
2. Діуптра альбо Здрцало, и выражднѣ живота людского на томъ свѣтѣ. Св'є : Друкарня Віленського братства, 1612. [8], 181, [1] с.
3. Карабиновъ И. Постная Тріодь. Историческій обзоръ ея плана, состава, редакцій и славянскихъ переводовъ. Санктъ-Петербургъ, 1910. ix, 294 с.
4. Копыстенскій Захарія. Палинодія // Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Петербургъ, 1878. Кн. 1. Ствп. 313–1200.
5. Німчук В. В. Мовознавство на Україна в XIV-XVII ст. Київ: Наук. думка, 1985. 223 с.
6. Речник српскохрватскога књижевног језика: в 6 књ. / Матица српска, Матица хрватска. Нови Сад; Загреб, 1967–1976.
7. Сазонова Л. И. Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (борьба за национальное единство). Тематика и стилистика предисловий и послесловий / под ред. А.С. Демина. Москва: Наука, 1981. С. 129-152.
8. Скарга П. О единствѣ церкви Божіей подѣ однимъ пастиремъ и о греческомъ отъ этого единства отступленіи. Русская историческая бібліотека. Петербургъ, 1882. Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси, кн. 2. Ствп. 223-526.
9. Смотрискъ ѿ Мглтѣ ѿ. Грамматикѣ Славнски# правилног свнтагма. Св'є : Друкарня Віленського братства, 1619. [3], [247] арк.
10. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст.: у 2 кн. Київ; Нью-Йорк, 2002-2003.
11. Титовъ Ф. Типографія Кієво-Печерской Лавры: Историческій очеркъ (1606-1616-1916 г.г.): Приложенія к Т. 1 (1606-1616-1721 г.г.). Кієвъ, 1918. 18, фмс [546] с.
12. McGinnis J. Avicenna. Oxford et al.: Oxford University Press, 2010. xv, 300 p.
13. Smotryc'kyj Meletij. The Jevanhelije učytelnoje / with an Introduction by D. A. Frick. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. xvi, 552 p.

РОЗДІЛ 4 ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811' 373.23

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЕВРОПЕЙСКИХ И УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ КАК НОСИТЕЛЕЙ ИНФОРМАЦИИ О РОДЕ ЗАНЯТОСТИ ЧЕЛОВЕКА

ANALYSIS OF THE EUROPEAN AND UKRAINIAN ANTHROPONYMS AS INFORMATION BEARERS ABOUT THE KIND OF OCCUPATION IN LINGUISTIC AND CULTURAL STUDIES

Полищук О.В.,

*старший преподаватель кафедры теории и практики перевода
Ужгородского национального университета*

В статье предпринята попытка проанализировать часть системы антропонимов в их экстралингвистическом аспекте. Кратко подана история современных украинских исследований по антропонимике. Рассмотрены варианты образования фамилий по роду занятости их носителей. Проведен анализ ономастического материала из различных регионов Европы и Украины. Обработаны статистические данные на материале польских, русских и украинских фамилий.

Ключевые слова: антропонимика, ономастика, имена собственные, профессиональные фамилии, лингвострановедческий анализ.

У статті здійснено спробу проаналізувати частину системи антропонімів у їхньому екстралінгвістичному аспекті. Коротко згадана історія сучасних українських досліджень з антропоніміки. Розглянуто варіанти утворення прізвищ за родом занять їхніх носіїв. Проведено аналіз ономастичного матеріалу з різних регіонів Європи та України. Взято до уваги статистичні дані на матеріалі польських, російських та українських прізвищ.

Ключові слова: антропоніміка, ономастика, власні назви, професійні прізвища, лінгвокраїнознавчий аналіз.

The article shows an attempt to analyze a part of the system of anthroponyms in their extralinguistic aspect. A brief history of modern Ukrainian anthropological studies is given. The variants of the surnames formation by type of their bearers' occupation are studied. The analysis of onomastic material from different regions of Europe and Ukraine is made. Statistical data is analyzed on the list of Polish, Russian and Ukrainian surnames.

Key words: anthroponimics, onomastics, proper names, occupational surnames, linguistic and cultural analysis.

Постановка проблемы. Предметом изучения антропонимики (науки об именах людей) являются происхождение, эволюция и закономерности функционирования антропонимов. Исследования позволяют проследить в имени информацию о национальности, роде деятельности, происхождении из какой-либо местности, сословия, вероисповедания. Анализ и изучение собственных имен дают возможность рассматривать языковые явления в их неразрывной связи с особенностями историко-культурного развития материальной культуры, бытового уклада, социальных отношений, духовной культуры народа, что и является объектом этнолингвистического исследования.

Следует помнить, что современное официальное полное имя человека (фамилия, имя, отчество) – явление нового времени. В прежние времена в основу идентификации личности для

административно-правовой практики были положены различные языковые средства: одночленные имена (индивидуальные или патронимы – Богдан, Иванов), двучленные (чаще христианское имя и патроним или прозвище – Петр Попович), трехчленные (имя, патроним и прозвище – Максим Харитонович Губеня) и прочее. Дополнительные к индивидуальному личным названия в документах XV–XVII веков еще не были фамилиями в современном понимании слова, то есть не несли функцию наследственного имени, не передавались из поколения в поколение. В отсутствие или при недостаточности других данных о социальной структуре общества, занятиях населения, экономики и культуре фамилии могли служить источником для реконструкции картины жизни нации в определенные периоды.

Самой точной идентификации требовала сфера юриспруденции – акты наследования имущества, казацкие и земельные реестры, списки плательщиков податей, дарственные, акты купли-продажи, потому в них содержатся полные формы имени человека, где, кроме имени и патронима, можно найти указание на род занятий, место проживания или происхождения, отношение к другим родственникам и так далее [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Антропонимические исследования в системе лингвострановедческого поиска занимают видное место и имеют свои традиции. Так, исследования по ономастике получают систематическое освещение в официальном издании Международного совета ономастических наук «ONOMA» (г. Левен, Бельгия, официальные языки – английский, французский, немецкий), результаты русскоязычных ономастических поисков публикуются в журнале «Вопросы ономастики» (Россия) на материале славянских, германских, романских, кельтских, финно-угорских, тюркских языков, украинские специалисты по ономастике публикуются в отдельных изданиях или в тематических сборниках.

Тезис о культурно-исторической ценности собственных имен был детально изучен в работах многих исследователей, среди которых Е. Березович, М. Аникина, Е. Верещагин, В. Митрофанов, Г. Томахин и другие [2; 3]. Значительный вклад в исследование статистики русских фамилий внес известный лингвист А. Журавлев, проведя обширный анализ разнообразных по характеру массивов печатного и электронного ономастического материала [4].

Украинская антропонимика XX века по праву гордится именами Ю. Редько, О. Карпенко, И. Железняк, П. Чучки. Важнейшим вкладом Юлиана Редько в украинскую науку стали его научные работы по ономастике и антропонимике (около 200), среди которых монография «Современные украинские фамилии» (1969), «Справочник украинских фамилий» (1969), сохраняющие научную ценность и по сей день. Научная цель исследований Ю. Редько состояла в установлении орфографических, грамматических и прочих норм использования украинских фамилий (в частности, стандартизация массива фамилий для оформления актов юридического характера). Ученый впервые в украинском языкознании предпринял попытку проанализировать на обширном фактическом материале (25 809 фамилий) все типы современных украинских фамилий в аспекте их возникновения, сло-

вообразовательной структуры и географического распространения. В монографии «Современные украинские фамилии» автор выделил такие основные лексико-семантические группы: 1) фамилии, образованные от собственных имен; 2) фамилии, образованные от топонимов или этнонимов; 3) фамилии по социальной принадлежности или роду занятости; 4) фамилии, образованные от какого-то индивидуального признака [5; 6].

Актуальной для статьи является работа Ю. Редько «Название профессии как основа происхождения части украинских фамилий» [7, с. 127–136].

Результаты данных исследований служат источником дальнейших разработок в украинской антропонимике, с учетом социальных и исторических изменений, миграционных и глобализационных процессов. Исследования Ю. Редько стали основой работ по диалектологии, лексикологии, словообразованию, этнографии и дали импульс составлению региональных словарей-справочников (Прикарпатье, Львовщина, Ровенщина, Полтавщина и другие) [8–10]. Для Закарпатского региона представляет интерес работа П. Чучки «Фамилии закарпатских украинцев. Историко-этимологический словарь» [11].

Ценным антропонимическим исследованием на базе украинского антропонимического материала можно считать также работу львовского языковеда Р. Остаха по анализу известных казацких «Реестров» (изданы О. Бодянским в 1875 г.). В них сохраняются ведомости о более 40 тысячах казаков из Надднепрянской Украины. По подсчетам исследователя, в «Реестрах» зафиксировано около 200 собственных имен и прозвищ (фамилий) [12].

Постановка задания. В работе предпринята попытка проанализировать систему антропонимов в их экстралингвистическом аспекте – как носителей информации о роде занятости и профессии в различных регионах Европы и на Украине. Обилие статистических данных, информации справочного характера, появившихся на их основе сопоставительных и обобщающих исследований и материалов в социальных сетях дает богатый материал для анализа профессиональной принадлежности носителей наиболее распространенных фамилий в разных странах.

Изложение основного материала. Одним из последних исследований по теме является работа польского исследователя Марцина Цюры [13], в которой приведена карта (рис.1) наиболее распространенных европейских фамилий, несущих информацию о профессии их носителей.

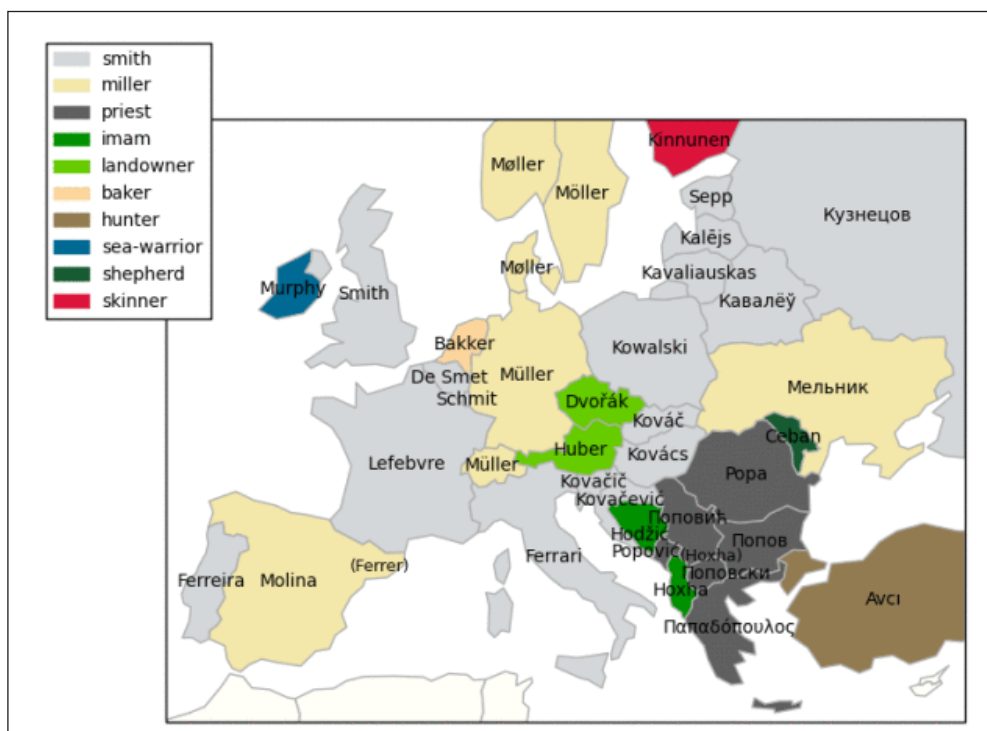


Рис. 1. Карта профессиональных фамилий Европы

Исследователь проанализировал данные баз Cartopy, Shapely и Natural Earth Data, Wikipedia и выделил некоторые закономерности: наиболее частотной профессиональной фамилией в Великой Британии является Smith («кузнец»), в Беларуси – Кавалёў, в Болгарии – Попов, Македонии – Поповский, России – Кузнецов, Украине – Мельник и так далее. Территории с преобладанием фамилий, связанных с церковью, – большей частью православные, где духовенство низшего уровня не было связано обетом целибата (Попов – «сын попа»), или мусульманские страны Европы (Босния, Албания, регион Косово).

Фамилии, производные от «кузнец» (англ. Smith – занимает 1 место по распространенности в США, Австралии и одно из первых во всем англоязычном мире), являются наиболее частотными во Франции, Португалии, Италии и России. В Северной Европе фамилии произошли от «мельник», в Центральной и Южной Европе – от «землевладелец» или «священник» (Попов, Рора, Παπαδόπουλος, то есть Παπαδοπουλος). Наиболее распространенная фамилия в Ирландии Murphy происходит от «морьяк» («морской воин», «пират»). Чешское Dvořák (Дворжак) означает «дворовой (слуга)», «придворный».

В работе отмечено, что в Нидерландах корпус фамилий Smit, Smits, Smid, de Smit, Smet, Smith («кузнец») преобладает над совокупностью как Visser, Visscher, Vissers, de Visser («рыбак»), так

и Bakker, Bekker, de Bakker, Backer («пекарь»). Аналогично преобладание немецких фамилий Schmidt, Schmitt, Schmitz, Schmid («кузнец») над Meier, Meyer, Maier, Mayer и Müller («мельник»). В Испании Herrero, Herrera, Ferrer («кузнец») превалируют над Molina, в Италии первенство держит фамилия Ferrari («кузнец»).

Известно, что такие англо-шотландские фамилии, как Флэтчер, Фармер, Тэтчер, Бейкер, Гловер, Картер, Портер, также имеют корни в названиях ремесел (Fletcher – от flechier «мастер, делающий луки со стрелами», Farmer – «фермер», Thatcher – кровельщик, Baker – «пекарь», Glover – «перчаточник», Carter – «возчик», Porter – «гончар»).

В ряду фамилий, образованных от названия мастерства, кроме вышеназванных, следует отметить такие широко распространенные немецкие фамилии, как Eisenhauer («каменотес, забойщик»), позже англиканизированная в Америке как Eisenhower) или Schneider («портной»), английские Cooper, Chandler и Cutler (образованные от рода занятий – «бондар, бочар», «свечник», «ножовщик»). Встречаются случаи иного происхождения: так, в Англии было принято, что слуги принимали модифицированную версию профессии или занятия своего господина, поэтому фамилия Vickers трактуется как прозвище слуги викария.

Таким образом, примерами английских фамилий по роду деятельности могут служить следующие

щие: Archer, Bailey, Baker, Brewer, Butcher, Carter, Chandler, Clark, Collier, Cooper, Cook, Carpenter, Dyer, Farmer, Faulker, Fisher, Fletcher, Fower, Fuller, Gardener, Glover, Hayward, Hawkins, Head, Hunt, Hunter, Judge, Knight, Miller, Mason, Page, Palmer, parker, Porter, Potter, Sawyer, Slater, Smith, Stringer, Taylor, Thatcher, Turner, Walker, Weaver, Woodman и Wright [14].

Статистика самых популярных польских фамилий (по данным на январь 2018 г.) помещает такие фамилии по признаку профессии, как Kowalska/ Kowalski (№ 2 в общем списке по распространенности), Kowalczyk (№ 5), Woźniak (№ 10), Krawczyk (№ 17), Kaczmarek (№ 18), Szewczyk (№ 44) [15].

Среди самых распространенных украинских фамилий от наименования профессий происходит значительная часть всего массива антропонимов.

Чрезвычайное разнообразие украинских фамилий, связанных с родом занятости, ремеслом, профессией, систематизировано исследователями в следующие категории:

1) ремесленники:

– бочкари (бондари): Бондар, Бондаренко, Бондарчук, Бондарець, Боднар, Боднаренко, Боднарчук, Боднарчук;

– пивовары: Бровар, Броваренко, Броварчук, Броварчук, Броварник, Броварський, Бражник, Пивовар, Солодовник, Хміляр, Бузник, Бузниченко, Бузнюк;

– виноделы: Винник, Винниченко, Винничук, Винар, Винарський, Винарчук, Винокур;

– гончары: Гончар, Гончаренко, Гончарчук;

– стеклоделы (от «гута» – стеклодувная мастерская): Гутник, Гутненко, Гутниченко, Гутинюк, Скляр, Шкляр, Скляренко, Склярчук, Шклярчук и другие;

– землекопы: Грабар, Грабарчук, Грабаренко, Грабарчук;

– ковроделы: Килимник, Килимар, Коберник, Коберський;

– кузнецы: Коваль, Коваленко, Ковалюк, Ковальчук, Ковалик, Ковальський, Ковалевський, Ковалів, Ковальчишин, Ковалишин, Ковалець, Залізник, Залізнюк;

– колесники: Колісник, Колісниченко, Колесник, Колесниченко;

– котляры: Котляр, Котляренко, Котляревський, Колярчук;

– сапожники, чеботари, портные: Кравець, Кравченко, Кравчук, Кравчишин, Кравецький, Кравців, Швач, Шваченко, Швачка, Швачук, Плахотник, Плахотнюк, Портнюк, Портненко, Швець, Шевченко, Шевчук, Шевців, Шевчишин,

Черевичник, Чоботар, Чоботарь, Чоботаренко и другие;

– скорняки: Кушнір, Кушніренко, Кушнірук, Кушнірець, Кожухар, Овчинник, Шкіряк и другие;

– кожемяки, шорники (укр. *лимар, римар*): Лимар, Лимаренко, Лимарчук, Лимарчук, Римар, Римаренко, Гарбар, Гарбаренко, Кожем'як, Сідельник, Хомутник;

– мастера: Майстер, Майстренко, Майструк;

– мельники: Мельник, Мельниченко, Мельничук, Млинар, Млинарчук, Мірошник, Мірошниченко;

– каменщики: Муляр, Мулярчук, Муляренко;

– олейники: Олійник, Олійниченко, Олійничук;

– пекари: Пекар, Пекаренко, Пекарук, Пекарський;

– скрипачи, мастера по изготовлению скрипок: Скрипник, Скрипниченко, Скрипничук;

– слесари: Слюсар, Слюсаренко, Слюсарчук, Слісаренко;

– колесники (укр. *стельмах, колодій*): Стельмах, Колодій;

– столяры: Столяр, Столяренко, Столярчук, Столяревський;

– суконщики: Вовнярі, Сукновалець, Шаповал, Шаповаленко;

– столяры: Тесляр, Тесля, Тесленко, Тесляренко;

– ткачи: Ткач, Ткаченко, Ткачук, Білоткач, Білоткаченко;

– токари: Токар, Токаренко, Токарчук, Токарук, Токарський;

– живописцы: Маляр, Малярчук, Маляренко, Богомаз;

– музыканты: Бандурист, Басистюк, Дудар, Дудик, Дудник, Кобзар, Лірник, Музика, Музиченко, Скрипаль, Скрипник, Цимбал, Цимбалюк, Співак, Співаковський, Кобзар, Кобзаренко, Басистий, Капелістий, Органістий, Гуслистий, Цимбаліст, Цимбаліста и другие;

– другие: Будник, Гребінник, Золотар, Ложкар, Прядченко, Решітник, Смоляр, Смолій, Ситник, Ситарчук, Скляренко, Цегельник, Цирульник, Цукерник, Шабельник, Гонтар («кровельщик»), Гонтаренко, Гонтарчук, Дігтяр, Дігтяренко, Дігтярчук, Килимник, Колесник, в том числе произошедшие от шуточных наименований ремесел – Дубогризенко, Короцюпенко, Корощупенко (плотники); Мукосієнко, Крупидеренко, Жорноклебенко (мельники); Тягнишкіра, Тягнишкура; Козоріз, Козолуп; Шклобій;

2) торговцы: Крамар, Крамаренко, Крамарчук, Крамарчук, Корчмар, Шинкар, Шинкаренко, Шинкарук, Шинкарчук, Чумак, Чумаченко;

Базарник, Крупник, Міняйло, Папірник, Майданник, Тютюнник и другие;

3) извозчики, музыканты, почтальоны, прислуга и прочее: Візник, Возниця, Возниченко, Кучер, кучеренко, Фрманюк, Водовоз, Кухар, Кухаренко, Кухарчук, Поваренко, Поштар, Поштарук, Гайдук, Дворак, Ключник, Стороженко, Сторожук, Сторожниченко, Бурсак, Школяренко и другие;

4) земледельцы, рыбаки, охотники, лесники: Газда, Городник, Косач, Косаченко, Лановий, Січкарь, Хлібороб, Лісник, Лісниченко, Стрілець, Мисливець, рибак, Рибалко, Рибачук, Ставничий, Ставниченко, Ставнийчук и другие;

5) животноводы, пастухи, пасечники: Гайдай («пастух овец»), Гайдаєнко, Вівчар, Вівчаренко, Вівчарук, Овчаренко, Чабан, Чабаненко, Борник, Бортниченко, Пасічник, Пастушенко, Баранник, Козій, Коновал, Коноваленко, Коновальчук, Стадник, Стаднюк, Стадниченко, Свиначенко, Свиначук, Хлівник, Хливнюк, Чередник, Чередниченко,

6) образованные от воинских званий и должностей: Атаманчук, Кошовий, Осауленко, Асауленко, Асаулюк, Гетьман, Писар, Писаренко, Полковченко, Полковничук, Гуртовий, Урядченко, Сотник, Сотниченко, Хорунжий, Козак, Козачук, Козачишин, Козачинський, Гармаш, Палій, Пушкар, Пушкаренко, Довбуш, Гайдамака, Опришко, Гусаренко, Жовнір, Комісаренко, Новобранець, Солдатенко, Солдатюк, Сурмач, Улан, Уланенко, Боцманенко, Капітаненко, Матросенко, Мушкетик, Порох, Порошенко и другие;

7) образованные от церковных должностей и на религиозную тематику: Дяк, Дяченко, Дячук, Дячок, Гумен (от игумен), Гуменюк, Гумінний, Попенко, Попович, Попів, Попадинець, Попадюк, Пономар, Пономаренко, Пономарчук, Паламар, Паламарчук, Паламаренко, Титар (*церковный староста*), Титаренко, Титарук, Титарчук, Ангел, Апостол, Богомолець, Вікарчук / Вакарчук, Кадило, Монашко, Монастирний, Отченаш, Святенко, Святицький, Вихрист, Вихристенко, Перехрест, Перехрестенко и другие;

8) образованные от гражданских должностей: Війт, Войтенко, Пустовійт, Старовойт, Ратушний,

Ратушняк, Присяжний, Присяжнюк, старостенко, Старостюк и другие.

Следует отметить, что многие из вышеназванных фамилий имеют распространение в украинском, русском, белорусском и польском языках ввиду общих исторических, политических, территориальных и социальных связей. Многие фамилии имеют также еврейское происхождение. Так, от названия ремесла кожевников/меховщиков *кушнир* произошла еврейская фамилия Кушнер (идиш, чаще встречается у германоязычных евреев-ашкеназов Европы), украинские Кушнір, Кушнірук, Кушніренко, Кушнірчук, Кушніров, белорусская Кушнир, русские Кушнир, Кушнар, Кушнарев.

Обращение к статистическим базам русской антропонимики показывает, что в первую пятерку наиболее распространенных русских фамилий входят две с обозначением профессиональной принадлежности их носителей (Кузнецов, Попов – наименования отца по занятию) [4].

Большой массив данных для последующего анализа и систематизации содержится в ресурсе «Профессиональные фамилии» [16; 17], где собран ономастический материал по различным регионам и языкам.

Выводы. Базы данных некоторых исследований могут быть дискуссионными (ввиду неофициального характера публикуемых данных), но не вызывает сомнений важность проанализированного материала в лингвострановедческом аспекте. Глобализационные процессы приводят к перемещению населения и смешению различных этносов, в этом свете важно продолжать изучение массива антропонимических данных, особенно в регионах с мультинациональным составом населения. Это позволит получить четкую картину культурного, этнического и языкового взаимодействия и взаимовлияния народов, что представляет интерес для современной социолингвистики.

Таким образом, можно отметить, что разработанные в настоящее время направления антропонимических исследований представляют большой интерес, а предложенный аспект ономастических исследований (профессиональная принадлежность фамилий) нельзя считать полностью теоретически и методологически разработанным, что создает перспективы для дальнейшей работы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Машинець О. Українські імена та прізвища. URL: http://roditeli.ua/semya/imena/ukr_name_fam (дата обращения: 01.10.2018).
2. Березович Е. Этнолингвистическая проблематика в работах по ономастике. URL: <http://elar.ufrp.ru/bitstream/10995/23479/1/iurg-1999-13-11.pdf> (дата обращения: 02.10.2018).

3. Митрофанов В. Современные русские фамилии как объект лингвистики, ономастики и лексикографии: автореф. дисс. ... докт. филол. наук. URL: <http://www.dissercat.com/content/sovremennye-russkie-familii-kak-obekt-lingvistiki-onomastiki-i-leksikografii> (дата обращения: 25.09.2018).
4. Журавлев А. К статистике русских фамилий. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1929/1/VO-2005-02-11.pdf> (дата обращения: 30.09.2018).
5. Редько Ю. Сучасні українські прізвища. Київ: «Наукова думка», 1966. 214 с.
6. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. Львів, 2007. Т. 1–2.
7. Редько Ю. Назва професії як основа виникнення частини українських родових прізвищ . Дослідження та матеріали з української мови. К., 1959. Т. 1. С. 127–136.
8. Гринчишин Д. Ономастичні дослідження проф. Юліана Редька. URL: <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1340> (дата обращения: 03.10.2018).
9. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей: словник-довідник. К.: «Наукова думка», 2005. 335 с.
10. Українська ономастика: бібліографічний покажчик / Уклад.: С.О. Вербич, І.В. Єфименко, І.М. Железняк; НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2013. 364 с.
11. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико- етимологічний словник. Львів: «Світ», 2005. 703 с.
12. Остах Л. Реєстр Війська Запорозького 1649 року: варіант лексикографічного опрацювання. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2015. Вип. 20. С. 182. URL: http://resource.history.org.ua/pub/Uxxs_2015_20_18 (дата обращения: 01.10.2018).
13. Ciura Marcin. Smiths, Millers, Priests: European Occupational Surnames. URL: <https://marcinciura.wordpress.com/2015/09/17/smiths-millers-priests/> (дата обращения: 04.10.2018).
14. Surname. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Surname#Occupational_surname (дата обращения: 03.10.2018).
15. Najpopularniejsze nazwiska w Polsce. URL: <https://www.rp.pl/W-sadzie-i-urzedzie/303069964-Najpopularniejsze-nazwiska-w-Polsce---styczen-2018-r.html> (дата обращения: 03.10.2018).
16. List of Most Common Surnames in Europe. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_most_common_surnames_in_Europe (дата обращения: 27.09.2018).
17. Surnames via Occupations. URL: <https://surnames.behindthename.com/names/source/occupation> (дата обращения: 25. 09.2018).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ)

INTERNATIONALISMS OF FRENCH ORIGIN IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES (BASED ON A MATERIAL OF SOCIAL AND POLITICAL VOCABULARY)

Фенюк Л.Д.,

*асистент кафедри романської філології та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Статтю присвячено інтернаціоналізмам французького походження в англійській та українських мовах у межах суспільно-політичної лексики. У роботі досліджуються мовні ситуації інтернаціоналізмів французького походження англійської та української систем мов щодо шляхів запозичення, а також описано основні фонетичні й графічні варіації запозиченої інтернаціональної лексики.

Ключові слова: інтернаціоналізми, фонетичні та графічні варіації, асиміляція.

Статья посвящена интернационализмам французского происхождения в английском и украинском языках. В работе исследуются языковые ситуации интернационализмов французского происхождения английской и украинской систем языков в связи с путями заимствования, а также описаны основные фонетические и графические вариации заимствованной интернациональной лексики.

Ключевые слова: интернационализмы, фонетические и графические вариации, ассимиляция.

This article is dedicated to the social and political internationalisms of French origin in English and Ukrainian languages. The language situations of French origin international vocabulary are described in English and Ukrainian language systems basing on the ways of borrowing. Main phonetic and graphic variations of borrowed internationalisms were defined.

Key words: internationalisms, graphical and phonetic variations, assimilation.

Постановка проблеми. Процес глобалізації залишає свій відбиток в усіх існуючих мовах. Безперервний розвиток економіки, дипломатії, соціально-політичних стосунків у світі приводить до перманентного оновлення складу суспільно-політичної лексики, що дає змогу відстежити лінгвістичну еволюцію. У відповідь на зростаюче проникнення інтернаціональної лексики підсилюється інтерес дослідників до інтралінгвістичних зв'язків, до інтернаціоналізації словника. Поява великої кількості інтернаціоналізмів та інтерлексем зумовлює потребу в розширенні лінгвістичних компетенцій. Теоретичний аспект вивчення інтернаціональної лексики пов'язаний із встановленням ролі інтернаціоналізмів міжнародних, міжнаціональних і національних мов у вдосконаленні міжкультурних відносин. Практичний аспект стосується систематичних досліджень (перекладознавства, лексикографії, викладання мов).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи питаннями мовних контактів і двомовності займалися Л.В. Щерба, Ю.А. Карлинський, У. Вайнрайх, Е. Хауген та інші вчені. Аспекти інтернаціональної лексики розглядали В.В. Акуленко, Е.М. Солодухо, В.М. Жирмунський та інші дослідники. Науковці (наприклад, В.В. Акуленко, Е.М. Солодухо, В.І. Хайруллін

та інші) розглядають особливості інтернаціоналізмів стосовно запозичень, типи інтернаціоналізмів, причини їх виникнення та особливості функціонування. Лексичні інтернаціоналізми становили інтерес для таких мовознавців, як В.В. Акуленко, Т.І. Зеленіна. Хоча питанню інтернаціоналізації присвячено багато уваги, проте залишаються невирішеними завдання, що стосуються особливостей функціонування французьких інтернаціоналізмів, а також визначенню їх місця в українській та англійській суспільно-політичних системах мов.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення групи інтернаціоналізмів французького походження, які вживаються в українській та англійських мовах. Матеріалом розвідки слугували близько 400 інтернаціоналізмів із тлумачних словників (11-томного «Академічного тлумачного словника сучасної української мови», «Longman Dictionary of Contemporary English» та «Dictionnaire de science politique») англійської, французької й української мов.

Виклад основного матеріалу. Хоча не існує єдиного тлумачення терміна «інтернаціоналізм», запропонуємо визначення, яке базується на спільності ознак інтернаціоналізмів. Інтернаціоналізми – це омологічна лексика, яка існує в багатьох мовах, як у близькоспоріднених, так і в далекоспоріднених.

Вони характеризуються ідентичним чи близьким значенням та збереженими в більшості випадків вимовою й написанням. Фактом, що заслуговує на увагу, є поширення інтернаціоналізмів. Вони не знають ні географічних, ні мовних кордонів і являють собою слова, зрозумілі на всіх континентах.

Велика кількість інтернаціоналізмів за походженням є науковими термінами. Технічні терміни поширюються досить швидко у світі. Давні інтернаціоналізми мають спільну етимологію, вони походять від одного слова. Окрім впливу запозичень, культурні кола також відіграють важливу роль. Кожна цивілізація має власні традиції, що й спричинює різний ступінь асиміляції в різних мовах. Саме соціокультурні засади визначають засвоєння тієї чи іншої лексики [3, с. 9–13].

Проникнення французьких інтернаціоналізмів в англійську та українську мови відбувається перманентно й систематично. Як правило, вони не являють собою виокремлені слова, а представлені лексико-семантичними групами, які пов'язані з означуваними реаліями. На переконання Ю.М. Кочурової, у світовому інтернаціональному фонді налічується близько 2 тисяч слів французького походження [5, с. 1–2].

На думку Е.Ф. Володарської, для інтеграції запозичуваної лексики, у тому числі інтернаціональної, необхідні певні умови, а саме:

- наявність мовного контакту (контакти культур і народів);
- певний рівень двомовності;
- кількісне співвідношення контактуючих народів;
- тривалість та інтенсивність мовних контактів;
- ступінь володіння контактуючими мовами;
- функціональна роль мов у житті суспільства контактуючих народів;
- статус і престиж контактуючих мов;
- оцінка та ставлення до бі- й мультилінгвізму, а також інтерференції, яка супроводжує явище [2, с. 12].

Інтернаціоналізми французького походження в англійській та українській мовах пов'язані з історичними подіями, географічним розташуванням і престижністю французької мови. Однак мовні ситуації інтернаціоналізмів французького походження англійської та української систем мов різняться за шляхами запозичення та кількістю графічних чи фонетичних варіацій запозиченої інтернаціональної лексики. Зокрема, більшість французьких інтернаціоналізмів потрапили в англійську мову прямим шляхом, а в українську мову двома – безпосереднім та через мову-посередника (польську чи російську) [7, с. 12].

Ці фактори є різними для української та англійської мов. Територіальний фактор (Франція та Англія є сусідніми країнами, на відміну від України) і часовий фактор (тривалість мовного контакту була довшою в Англії, ніж в Україні) є сприятливими для більшого поширення французьких запозичень, у тому числі й інтернаціональних.

Норманське завоювання зумовило з XIII ст. по XV ст. 300-річний вплив французької мови на англійську. Деякі вчені навіть говорять про функціонування англо-норманського діалекту. Ці запозичені слова різняться за своєю семантикою та торкаються багатьох сфер життя, наприклад культурної: *tragédie* (фр.) – *tragedy* (англ.), *de luxe* (фр.) – *de luxe* (англ.), *souvenir* (фр.) – *souvenir* (англ.); економічної: *gouverner* (фр.) – *govern* (англ.), *administrer* (фр.) – *to administer*, *trésor* (фр.) – *treasure* (англ.); політичної: *juge* (фр.) – *judge* (англ.), *assemblée* (фр.) – *assembly* (англ.), *parlement* (фр.) – *parliament* (англ.); побутової: *cigarette* (фр.) – *cigarette* (англ.), *servant* (фр.) – *servant* (англ.), *boulevard* (фр.) – *boulevard* (англ.). Особливе місце серед останньої сфери посідає тема їжі: *appetite* (фр.) – *appetite* (англ.), *champagne* (фр.) – *champagne* (англ.), *restaurant* (фр.) – *restaurant* (англ.).

Ранньофранцузькі запозичені слова були повністю асимільовані та стали частиною англійської лексики. У XVII ст. з французької в англійську мову перейшло багато слів, пов'язаних із їжею, мистецтвом, стилем життя, наприклад: *prestige* (фр.) – *prestige* (англ.) [8, с. 1].

Проте, на переконання Ю.М. Кочурової, взаємодія двох мов почалася ще в X ст., постійне проникнення французьких слів в англійську мову привело до появи близько 7 тисяч французьких запозичень, деякі з яких є інтернаціональними [5, с. 3].

Провівши кількісний аналіз французьких інтернаціоналізмів на базі тлумачного словника «Longman Dictionary of Contemporary English», ми виявили, що із 400 досліджуваних інтернаціоналізмів 300 є інтернаціоналізмами суспільно-політичної сфери французького походження, які вживаються в англійській мові для позначення таких понять:

1) політичного діяча, що характеризується суфіксами **iste/ist** – *libéraliste* (фр.) – *liberalist* (англ.); **re/er** – *ministre* (фр.) – *minister* (англ.); **eur/or** – *empereur* (фр.) – *emperor* (англ.); **al** – *féodal* (фр.) – *feudal* (англ.); **ant** – *commandant* (фр.) – *commandant* (англ.); **ent** – *concurrent* (фр.) – *concurrent* (англ.);

2) політичної течії чи організації: **isme/ism** – *despotisme* (фр.) – *despotism* (англ.);

tie/cy – *démocratie* (фр.) – *democracy* (англ.);
ence – *intelligence* (фр.) – *intelligence* (англ.);

3) форми управління: **é/y** – *assemblée* (фр.) – *assembly* (англ.); **at** – *secrétariat* (фр.) – *secretariat* (англ.); **ment** – *département* (фр.) – *department* (англ.);

4) номінації суспільно-політичних процесів:
ation – *confédération* (фр.) – *confederation* (англ.);
ion – *commission* (фр.) – *commission* (англ.);

5) явищ суспільного життя: **ade** – *balustrade* (фр.) – *balustrade* (англ.); **et** – *budget* (фр.) – *budget* (англ.); **age** – *arbitrage* (фр.) – *arbitrage* (англ.);
ence – *résidence* (фр.) – *residence* (англ.);

6) термінологічної системи: **ure** – *procédure* (фр.) – *procedure* (англ.); **tion** – *consultation* (фр.) – *consultation* (англ.).

Ю.М. Топчій вважає, що найдавніші французькі запозичення в українській мові фіксуються з XII ст. У роботі автора зазначається ймовірність проникнення та асиміляції французьких слів за часів Київської Русі, що пов'язано з фактом шлюбу Анни, дочки Ярослава Мудрого, з французьким королем Генріхом I [8, с. 54].

Значна частина французьких запозичень, серед яких велика кількість інтернаціоналізмів, в українській мові зосереджені в таких сферах: культурній: *acteur* (фр.) – *актор* (укр.), *essai* (фр.) – *есе* (укр.), *bohème* (фр.) – *богема* (укр.); економічній: *bureaucratie* (фр.) – *бюрократія* (укр.), *balance* (фр.) – *баланс* (укр.), *crise* (фр.) – *криза* (укр.); політичній: *consul* (фр.) – *консул* (укр.), *patriote* (фр.) – *патріот* (укр.), *bourgeoisie* (фр.) – *буржуазія* (укр.); побутовій: *porte-monnaie* (фр.) – *портмоне* (укр.), *bureau* (фр.) – *бюро* (укр.), *garage* (фр.) – *гараж* (укр.). Тема їжі також представлена багатьма запозиченнями, наприклад: *mayonnaise* (фр.) – *майонез* (укр.), *cognac* (фр.) – *коньяк* (укр.), *champagne* (фр.) – *шампанське* (укр.), а також закладами харчування: *buffet* (фр.) – *буфет* (укр.), *restaurant* (фр.) – *ресторан* (укр.), *café* (фр.) – *кафе* (укр.).

Хоча французькі інтернаціоналізми тим чи іншим способом асимілювалися в англійській та українській мовах, проте існує декілька особливостей фонетичного й графічного зображення.

На думку Л.Б. Гаращенко, французька мова послуговується закріпленим наголосом на останньому складі, однак така позиція наголосу була змінена англійською та українською мовами [3, с. 1]. Англійська мова характеризувалася германським типом акцентуалізації, де наголос падає на перший склад, тому у зв'язку з великим впливом французьких запозичень відбулося явище, що полегшило асиміляцію запозичених лексич-

них одиниць, – подвійний наголос. Як зазначає Ю.М. Кочурова, після виходу словника англійської мови С. Джексона в 1755 р. 98% двоскладових слів піддалися англіцизації наголосу. Запозичення більш пізнього періоду зазнали меншого впливу тяжіння до наголосу на перший склад [6, с. 109]. На сучасному етапі розвитку англійської мови можна зазначити, що французькі інтернаціоналізми зазнали більшої фонетичної асиміляції та являють собою велику групу запозичень із наголосом германського типу, наприклад: *balance*, *cabinet*, *candidate*, *accompany*, *mobilize*. Проте є незначна група французьких інтернаціоналізмів, що характеризуються наголосом за французьким типом акцентуалізації, наприклад: *guarantee*, *reportage*, *souvenir*.

У багатьох запозичених французьких інтернаціоналізмах зберігся початковий наголос мови-донора, наприклад: *début* (фр.) – *дебют* (укр.), *bureaucrate* (фр.) – *бюрократ* (укр.), *manœuvre* (фр.) – *маневр* (укр.), *cabinet* (фр.) – *кабінет* (укр.). Також слова, що інтегрувалися в українську мову через російську й польську мови, зберегли наголос на останньому складі, проте останній відрізняється від першоджерела морфологічною структурою: *attaquer* (фр.) – *атакувати* (укр.), *critiquer* (фр.) – *критикувати* (укр.), *organiser* (фр.) – *організувати* (укр.).

Варто зазначити, що графічна передача французьких слів не зазнала значних видозмін в англійській мові у зв'язку з використанням цими мовами єдиної системи – латиниці. Явище діакритичності знаків французької мови за декількома винятками (*façade*, *régime*) все-таки втратило свою значущість, наприклад: *décadence* (фр.) – *decadence* (англ.), *réforme* (фр.) – *reform* (англ.).

Для української мови характерні як транслітерація (наприклад: *budget* (фр.) – *бюджет* (укр.), *avance* (фр.) – *аванс* (укр.), *garant* (фр.) – *гарант* (укр.)) так і транскрибування (наприклад: *bureaucrate* (фр.) – *бюрократ* (укр.), *boulevard* (фр.) – *бульвар* (укр.), *brochure* (фр.) – *брошура* (укр.)). Графічне засвоєння французьких інтернаціоналізмів тривало певний час і зазнавало впливу спочатку мов-посередників.

Л.Б. Гаращенко пропонує визначати особливості асиміляції французьких лексичних одиниць за допомогою такої схеми:

g – г: *garant* – *гарант*

e (кінцеве) – a: *expertise* – *експертиза*

-ie – -ія: *garantie* – *гарантія*

-ier – -ер/є: *courier* – *кур'єр*, *dossier* – *досьє*

-aire – -єр: *commissionnaire* – *комісіонер*

-tion – -ція: *verification* – *верифікація*

-ment – -мент: *parlement* – *парламент*
 -eur – -ер: *exporteur* – *експортер* [3, с. 1].

Варто підкреслити, що французькі інтернаціоналізми різняться також заміною нетипових суфіксів українськими відповідниками, наприклад: *débutante* (фр.) – *дебютантка* (укр.). Запозичення, які закінчуються на -о, -є, -у, стають іменниками середнього роду (відповідного граматичного значення у французькій мові взагалі не існує), наприклад: *porte-monnaie* (фр.) – *портмоне* (укр.). Складні слова зазнають спрощення, тобто стають структурно нерозкладними, наприклад: *rendez vous* (фр.) – *рандеву* (укр.), *vis-à-vis* (фр.) – *візаві* (укр.) [7, с. 13].

Під час проведення кількісного аналізу французьких інтернаціоналізмів на базі «Академічного словника сучасної української мови» та «Словника іншомовних слів» ми виявили, що із 400 досліджуваних інтернаціоналізмів 170 є інтернаціоналізмами суспільно-політичної сфери французького походження, які вживаються в українській мові. Вони вживаються в українській мові для позначення таких явищ:

1) політичного діяча, що характеризується суфіксами **ier/єр** – *premier* (фр.) – *прем'єр* (укр.); **iste/іст** – *fédéraliste* (фр.) – *федераліст* (укр.); **al/ал** – *vassal* (фр.) – *васал* (укр.); **ant/ант** – *commandant* (фр.) – *комендант* (укр.); **ate/at** – *diplomate* (фр.) – *дипломат* (укр.);

2) політичної течії чи організації: **isme/ізм** – *impérialisme* (фр.) – *імперіалізм* (укр.); **tie/тія** – *diplomatie* (фр.) – *дипломатія* (укр.);

3) форми управління: **é/єя** – *assemblée* (фр.) – *асамблея* (укр.); **at** – *commissariat* (фр.) – *комісаріат* (укр.); **ment/мент** – *département* (фр.) – *департамент* (укр.); **té/ет** – *municipalité* (фр.) – *муніципалітет* (укр.);

4) номінації суспільно-політичних процесів: **ation/ація** – *désinformation* (фр.) – *дезинформація* (укр.);

5) явищ суспільного життя: **ade/ада** – *escalade* (фр.) – *ескалада* (укр.); **et/ет** – *cabinet* (фр.) – *кабі-*

нет (укр.); **age/аж** – *sabotage* (фр.) – *саботаж* (укр.);

б) термінологічної системи: **ure/ура** – *brochure* (фр.) – *брошура* (укр.); **tion/ція** – *naturalisation* (фр.) – *натуралізація* (укр.); **e/a** – *franchise* (фр.) – *франшиза* (укр.).

Отримані дані дають змогу впевнитися у важливості територіального та часового факторів проникнення інтернаціоналізмів в англійську й українську мови, а також підкреслити особливості їх асиміляції в цих мовах.

На думку багатьох мовознавців, у XIX ст. процес інтеграції французької лексики в англійський та український склади мов призупинився, що зумовлено економічною й технологічною вищістю розвитку Англії та Америки, яка у свою чергу спричинює поширення англіцизмів, що проникають у французьку та українську мови [2; 7]. З XX ст. спостерігається зменшення ступеня проникнення французьких слів в англійську мову та поширення англіцизмів в українській мові. Незважаючи на це, Ю.М. Кочурова стверджує, що функціонування французьких інтернаціоналізмів у досліджуваних мовах не зазнало жодних змін.

Висновки. Таким чином, інтернаціоналізми є невід'ємною частиною словникового складу мови за зростаючої ролі культурних та економічних зв'язків між народами й країнами. Інтернаціоналізми французького походження мають різні сфери впливу, різний ступінь асиміляції та навіть були інтегровані в українську й англійську мови різними шляхами. Вони зазнали фонетичних і графічних змін, проте не поступилися ареалом свого поширення та своїм функціонуванням перед натиском великої кількості англіцизмів на сучасному етапі розвитку англійської й української мов.

Перспективним вважаємо дослідження граматичних і словотвірних характеристик французьких інтернаціоналізмів, а також вивчення їх семантичної асиміляції в англійській та українських мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>.
2. Володарская Э.Ф. Заимствование как универсальное лингвистическое явление. Вопросы теории и практики. Филологические науки. 2001. № 1(7). С. 11–27.
3. Гаращенко Л.Б. Запозичення з французької мови на сучасному етапі розвитку української фінансово-економічної термінології. URL: http://www.rusnauka.com/18_EN_2009/Philologia/48818.doc.htm.
4. Гребинник Л.В. Особенности деривации адекативных интерлексем в немецком и русском языках. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов». К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. № 5. С. 52–57.
5. Кочурова Ю.М. Интернациональная лексика в синхронии и диахронии (французский пласт): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка». Ижевск, 2010. 25 с.

6. Словник іншомовних слів. URL: <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml>.
7. Зеленина Т.И., Малых Л.М., Буторина Н.В., Кочурова Ю.М., Федорова И.А. Сравнение лексики европейских языков в диахронии и синхронии: коллективная монография. Ижевск: Удмуртский университет, 2014. 244 с.
8. Тодор О.Г. Французькі запозичення. Культура слова. 2002. № 60. С. 11–15.
9. Топчій Ю.М. Французькі запозичення у словниковому складі української мови найдавнішої доби. Мова. 2008. № 13. С. 50–54.
10. Garbuzova T.G. Borrowings in English. Идеи. Поиск. Решения – 2011: материалы конференций филологического факультета. Ч. 2. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/21224>.
11. Lakehal M. Dictionnaire de science politique. Paris: Harmattan, 2009. 454 p.
12. Longman Dictionary of Contemporary English / ed. C. Fox, R. Combley. New York: Pearson Education, 2014. 2224 p.

РОЗДІЛ 5 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-1.09

НОМО POLITIKON В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА 1880–1900-Х РОКІВ: ДО ПРОБЛЕМИ ЛЮДСЬКОЇ ДЕСТРУКТИВНОСТІ

HOMO POLITIKON IN THE ARTISTIC PROSE OF IVAN FRANKO DURING 1880–1900: TO THE PROBLEM OF HUMAN DESTRUCTION

Ван Сяоюй,

*аспірант кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті розглянуто проблеми людської деструктивності в художній прозі Івана Франка 1880–1900-х років («Хома з серцем і Хома без серця», «На вершку», «На дні», «Основи суспільності», «Для домашнього огнища» та інші). Образ Номо Politikon (звір суспільний за Аристотелем) із Франкових «вершин і низин суспільства» вияскравлюється як художня типізація життєвого матеріалу наратора. Важливу роль приділено психоаналітичній концентрації вирішення проблем людської деструктивності в художній прозі Івана Франка, яка дає діалектичне розуміння її душевних процесів.

Ключові слова: автор, текст, герой, художні образи, негативне перенесення, соціальний нарцисизм, егоцентризм, жадоба зиску, невротизація, втеча від свободи і тому подібного.

В статье рассмотрены проблемы человеческой деструктивности в художественной прозе Ивана Франко 1880–1900-х годов («Хома с сердцем и Хома без сердца», «На вершине», «На дне», «Столпы общества», «Для домашнего очага» и другие). Образ Номо Politikon (зверь общественный по Аристотелю) с «вершин и низин общества» писателя выделяется как художественная типизация жизненного материала рассказчика. Важную роль уделено психоаналитической концентрации решения проблем человеческой деструктивности в художественной прозе Ивана Франко, которая дает диалектическое понимание ее душевных процессов.

Ключевые слова: автор, текст, герой, художественные образы, отрицательный перенос, социальный нарцисизм, эгоцентризм, жажда выгоды, невротизация, бегство от свободы и тому подобного.

The article deals with the problem of human destructiveness in the Ivan Franko's artistic prose of the 1880–1900s ("Khoma with the heart and Khoma without heart", "On top", "On the bottom", "Fundamentals of society", "For the home fire" etc.). The image of Homo Politikon (Aristotle's public animal) from Franco's "peaks and lowlands of society" appears as an artistic typification of narrator's life material. The main role is devoted to the psychoanalytic concentration on solving the problems of human destructiveness in Ivan Franko's artistic prose. It gives a dialectical understanding of its mental processes.

Key words: author, text, hero, artistic images, negative transfer, social narcissism, egocentrism, desire for profit, neuroticism, escape from freedom etc.

Постановка проблеми. Психоаналітична антропологія є одним із сучасних комплексних підходів у вивченні словесної творчості загалом, зокрема в літературознавстві. У нашому дослідженні центром уваги художньої прози Івана Франка 1880–1900-х років є проблема людської деструктивності, що пов'язана з функціонуванням феноменів *негативного перенесення, соціального нарцисизму, егоцентризму, садизму, жадоби зиску, невротизації, втечі від свободи* і тому подібного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини аналізу людської деструктивності з погляду психоаналізу було закладено

Зигмундом Фройдом (класична дуалістична концепція ваблення), Еріхом Фроммом (концепція людської деструктивності), Карен Горні (теорія особистості), Леонардом Берковіцем (концепція заміщеної агресії), Альбертом Бандурою (теорія соціального наслідування агресії) та іншими вченими. Зв'язок психоаналізу зі словесною творчістю, а відтак і літературознавством значною мірою формував методологічний інструментарій інтерпретації художніх текстів, зокрема проблеми людської деструктивності в прозі Івана Франка. Вагомий внесок у вивчення цього питання зробили сучасні науковці, зокрема Алла Швець («Кримінальний сюжет і проблема

художнього психологізму в прозі Івана Франка», 2003), Лариса Каневська («Психологізм романів Івана Франка середини 80–90-х років», 2004), Тамара Гундорова («Франко і/не Каменяр», 2006), Андрій Печарський («Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ сторіччя», 2011) та інші.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети передбачено виконати такі завдання:

– проаналізувати в художній прозі І. Франка (1880–1900) характери, вчинки та психологічну мотивацію героїв із погляду «вершин і низин» Номо Politikon;

– розглянути феномен перенесення (трансферу) Франкових героїв щодо психічної реальності;

– простежити авторську позицію щодо вирішення проблем людської деструктивності.

Виклад основного матеріалу. У художній прозі І. Франка 1880–1900-х років прослідковується закономірність інтерпретації людської деструктивності, яка здебільшого має соціальний характер, а не індивідуальний. Адже у світосприйнятті письменника людина є передусім Номо politikon (звір суспільний за Аристотелем), а розвиток її динамічної природи залежить передусім від соціально-культурного середовища. Можливо, тому Франкові «негативні» герої народжуються як чистий пергамент (*tabula rasa*), на якому суспільство, родина, сім'я залишають свій відбиток. Наприклад, захланний характер мільйонера Германа Гольдкремера («Воа constrictor») мотивований його голодом, знедоленим, позбавленим материнської любові дитинством. Подібна мотивація щодо озлобленості на весь світ характерна і для збідованого злочинця Бовдура («На дні»). До тих же результатів призводять соціальні стереотипи й відсутність батьківської любові, як у випадку шахрайської мстивої вдачі Олімпії («Основи суспільності») чи кримінальної діяльності Анелі («Для домашнього огнища»).

Як бачимо, з Франкових «вершин і низин суспільства» характери людей та їхні вчинки є різними, а психологічна мотивація – одна: *голод і любов*. «Голод (боротьба за існування. – В. С.), – писав І. Франко у своїй науковій праці «Що таке поступ?», – се значить матеріальні і духовні потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що зроджує чоловіка з іншими людьми» [8, с. 348].

Звісно, проблема людської деструктивності у творчості І. Франка не виключає індивідуальних властивостей героїв, але вирішальними у формуванні їхніх характерів є суспільні відносини, на

що вказують чимало символічних заголовків творів: «На вершці», «Основи суспільності», «Воа constrictor», «Для домашнього огнища», «На дні», «Борислав сміється», «Великий шум» та інші.

Аналізуючи феномен перенесення Франкових героїв щодо психічної реальності, можна спостерегти, що він тісно пов'язаний із одними і тими ж особистісними та соціальними мотиваційними конфліктами. З погляду психоаналізу Франковий соціальний релятивізм є близьким до індивідуальної психології А. Адлера та неофройдизму Е. Фромма. Отже, феномен перенесення, який являє собою форму міжособистісних неусвідомлених об'єктних відношень, у творчості українського письменника має соціологічну спрямованість. Це чітко простежується в казці І. Франка «Хома з серцем і Хома без серця». Хоча в цьому творі на ґрунті перенесення чимало літературних критиків (С. Луцак, Л. Канівська, К. Дронь та інших) небезпідставно вбачають мотиви «двійництва» самого автора, який за допомогою головних героїв-інтелектуалів намагається викласти власні соціологічні погляди.

Зав'язка твору починається зустріччю двох майбутніх університетських друзів Бідолахи (Хоми з серцем) і Галабурди (Хоми без серця), яка відбувається за дивного збігу обставин – допомоги п'яному чоловікові, що лежав посеред дороги. Хома з серцем відразу кинувся підводити людину, а Хома без серця – подався викликати поліцію. Відтак п'яниця намагався ошукати свого рятівника, брехливо звинувативши його в крадіжці, але врешті-решт потрапляє у відділ поліції.

Далі сюжет розгортається дискусіями Хоми з серцем і Хоми без серця про соціальний благоустрій свого знедоленого народу. Як бачимо, п'яниця символізує сам робітничий одурманений народ, який без провідника не усвідомлює, що насправді з ним коїться. Допомогти підвестися нещасному та перейти дорогу – це означає окреслити перспективний шлях життя простого народу, а викликати поліцію – засудити його, покарати.

Любов чи справедливість, гаряче серце чи холодний розум повинні бути рушійною силою?! Ось дилема, яка виникає в дискусії на соціальну тему між Хомою з серцем і Хомою без серця.

У психоаналітичному аспекті художнього сюжетотворення п'яна людина на роздоріжжі – це символ несприйняття реальної дійсності, нужденної безпорадності, що призводить до безвідповідальності та «втечі від свободи» (Е. Фромм). Адже в Австро-Угорщині, зокрема в Галичині, не так давно з часів І. Франка відбулася селянська реформа (1848) – скасування панщини й заро-

дження «дикого капіталізму» (стадія первинного накопичення капіталу). Простий народ із погляду формування соціально-економічної системи ще не встиг адаптуватися до нових жорстоких реалій. Отримана бажана свобода, лозунгом якої є «кожен сам за себе», стає нестерпним тягарем для більшості людей.

За Е. Фроммом, подібні психологічні механізми, де досвід минулого призводить до спотворення реальної дійсності, треба називати «соціальним перенесенням», що характерно для Homo politikon.

Утім, поняття свободи стає суперечливим у розумінні Хоми з серцем, котрий говорить: *«Всяке становище в суспільстві накладає пута на душу, на волю, на язик, а я хочу бути свободним»* [7, с. 13]. Отже, за логікою героя, якщо будь-яке становище в суспільстві узалежнює свободу індивідуума, то навіщо він докладає зусиль, щоб шляхом революції добитися кращого соціального становища для свого народу?! Адже свобода немає нічого спільного з матеріальним благом людини.

Клубок суперечливих думок розмотує Хома без серця, запевняючи: *«Ми всі, бідні й багаті, всі ми пригнетені й визискувані. Але наші визискувачі й тирани сидять у нас самих. Се наша апатія, наша дурнота і наша трусливість. Ніякий соціальний переворот не увільнить нас від них. А доки вони панують, доти й ніяка переміна на ліпше неможлива»* [7, с. 14]. Утім, Хома з серцем доводив своє: *« – Мусимо любити народ, що вигодував нас працею своїх рук і потом свого чола! ...* [7, с. 10]. *Новий лад принесе з собою також нове виховання...»* [7, с. 15].

Таке почуття примусового внутрішнього обов'язку перед батьківщиною та вияв пристрасної революційності з погляду класичного психоаналізу є нічим іншим, як інтроєкцією та ідентифікацією, що є основою Едіпового комплексу. Інакше кажучи, Хома з серцем переносить на соціально-психологічний ґрунт ті почуття любові, щирості й турботи, які він з дитинства плекав до своїх батьків. Таке позитивне «соціальне перенесення» призводить до патріотизму, віри й ціннісного виміру буття людини. Утім, воно не завжди співпадає із соціально-психологічною реальністю, на що звертав йому увагу Хома без серця: *«А на мою думку, ти помиляєшся. Всього того потребують не люди, а ті наші старі тирани та визискувачі, що сидять у нас самих і яких ми препоклонюємо, нетиканих і невменшених, передаємо своїм дітям і внукам, неважаючи на всю нашу освіту й цивілізацію. Наша духовна ліня і безкритичність, наша трусливість та апатія – ось хто*

потребує віри, догми, неомінальної рецепти на те, що буде і чого ніхто не знає і не може знати» [7, с. 20–21].

У фокусі світоглядного пріоритету Хома без серця намагається переконати свого приятеля, що хвора людина нездатна побудувати здорове суспільство. Спочатку їй потрібно змінити свою пошкоджену природу, а вже тоді, як писав Е. Фромм, «цілі суспільства співпадуть із цілями людськості та суспільство припинить спотворювати людину і сприяти злу» [10, с. 372].

Урешті-решт Хомі з серцем не вдається подолати ілюзорні бажання щодо побудови справедливого суспільного ладу. У своєму неусвідомленому перенесенні герой розривається між інфантильними бажаннями та потребами суспільства. Його смерть від інфаркту символізує передусім несприйняття суспільством того ціннісного виміру буття, якого він дотримувався. Відтак справедливість Галабурди ґрунтується на соціально-психологічних реаліях, а любов до ближнього, загострене почуття соціальної несправедливості Бідолахи – на перенесенні власних ілюзій, бажань й емоцій, які далекі від реальної дійсності.

Феномен перенесення Homo politikon у співвідношенні до соціально-психологічної реальності можна розглянути і в повісті «Основи суспільності» І. Франка. Твір створений на матеріалі документальних фактів кукізовського процесу 1889 року, що розглядав злочин поміщиці села Кукізова Марії Стшелецької та її сина Олександра, які намагалися вбити й обікрасти священика Яна Тхуржницького. Цей факт набув розголосу та сколихнув тогочасну громадськість, особливо панівну верству населення, яка стала на захист Стшелецьких. Адже підозрювані належали до знатного дворянського роду. Поміщицю села Кукізова та її сина суд визнав невинними, незважаючи на всі докази їхнього злочину. Польський письменник Юзеф Рогош у своїй повісті «Могильники» теж намагався виправдати кримінальні дії представників старовинного шляхетського роду.

Ці події послужили для написання повісті «Основи суспільності», в якій І. Франко об'єктивно розвінчує несправедливий суспільний лад. Утім, питання впливу життєвого матеріалу на художню канву твору досить висвітлене в літературній критиці. Центром нашої уваги в повісті є передусім феномен перенесення Homo politikon із розумінням його «норми» та «невротизації», де чистота інтимних почуттів і свободолюбність людини, зокрема Олімпії та Нестора, скаламучені

соціальними стереотипами, грошлюбством і жадобою зиску.

Зокрема, у повісті «Основи суспільності» І. Франка основна причина злочину з погляду психоаналізу – це передусім брак любові. Адже все починалося з ідилічного світобачення Олімпії, її першого кохання до Нестора, що розбилося в скалу соціальної ієрархії, де головну роль відіграли її батьки: *«Пані Олімпія тямить і досі ті гіркі сердечні сльози, що проливала, сховавшись в густі корчі парку по вислуханні сеї вісті. Але і вона, так само як її родичі, ані словечка не сказала нікому про свою любов, ані одною сльозиною, ані одним спомином не виявила її перед ніким із домашніх. Німо і глухо поховала своє чуття на дні серця, залила слізьми і присипала пилом забуття. Була ще молоденькою дівчиною, та все-таки знала, що графській доньці іменно так треба зробити, коли їй трафилося таке нещастя полюбити плебей»* [6, с. 148].

Така «культура нарцисизму» дворянських гнізд витісняє природні почуття індивіда, формуючи відчужений характер любові та шлюбу в стосунках між людьми. Подібні взаємовідносини, за інтерпретацією Е. Фромма, нагадують добре «злагоджену команду», де все відпрацьовано до автоматизму. «Автомати, – справедливо зауважує наналітик, – не можуть любити; вони можуть обмінюватися власним «набором якостей» і сподіватися на справедливу угоду» [10, с. 155].

За іронією долі «справедлива угода» не відбулася між Олімпією та її майбутнім чоловіком графом Торським, що розтратив майже все їхнє спільне майно, а потім захворів, зліг на інвалідний візок, морально добиваючи свою дружину.

Мимоволі можна задатись запитанням: любов'ю чи ненавистю для Олімпії було зроджене серце?! І хоча від одного почуття до другого один крок, проте жіноче ество Олімпії прагнуло першого. Однак в її підсвідомості відбулося перенесення певних соціальних стереотипів дворянства, завдяки яким вона не лише витіснила інтимні почуття, але й позбавила себе «внутрішньої свободи». Власне, це одна з основних причин, чому вона не змогла в житті стати щасливою. Адже для того потрібно було відчутти своє істинне «Я» як «орієнтацію, складову частину структури характеру зрілої, повністю розвинутої, продуктивної особистості» [10, с. 155].

Повість «Основи суспільності» І. Франка – один із небагатьох творів у творчості письменника, де чітко простежуються ті нюанси перенесення та соціально-психологічної реальності Номо politikon, про які говорить А. Адлер у своїй

праці «Наука жити». Йдеться про почуття солідарності, колективізму й соціальну орієнтацію, які формуються ще з дитинства та є рушійною силою «стилю життя» індивіда. «Дуже важливо, – писав засновник індивідуальної психології, – збагнути індивідуальний контекст, ціль життя людини, яка визначає керунок усіх її вчинків і бажань. Розуміння цілі життя робить для нас можливим збагнути прихований сенс, що лежить в основі різноманітних дій, оскільки ми починаємо бачити їх частинами єдиного цілого. І, навпаки, ми краще проникаємо в сенс цілого, коли досліджуємо окремі частини, за умови, звичайно, що ми бачимо їх як частини цього цілого» [див.: 1].

Подібні психоаналітичні рефлексії були яскраво репрезентовані образами Олімпії та Нестора, у характерах яких прослідковується суперечність між інстинктивними природними виявами та соціальною детермінацією несвідомого. Це стало наслідком внутрішнього конфлікту Воно і Над-Я, що впливає із самої ситуації. Адже проблема людської деструктивності, зокрема кримінальні вчинки Олімпії, в повісті І. Франка виступає як акт помсти головної героїні за свою скривджену любов, причина якої є прагматична, інтелектуально-раціональна схема речей, унормована ієрархізованим суспільством. Звідси – матеріалістичне розуміння любові як взаємовигідного контракту між партнерами. Тому Олімпія не стала відстоювати свою любов перед батьками, а виходить заміж за нелюба.

Е. Фромм стверджував, що «любов за своєю суттю неподільна, оскільки це стосується зв'язку між об'єктами любові й особистості люблячого» [10, с. 141], а в ієрархізованому суспільстві з відчутним поділом на бідних і багатих система виховання скерована передусім на егоцентризмі та нав'язуванні певних стереотипів мислення, що зрештою призводить до депресивного стану індивіда.

А. Бек, основоположник когнітивної психотерапії, на Міжнародному конгресі психотерапевтів доводив, що депресія є не емоційною, а пізнавальною хворобою, яку можна подолати лише власним інтелектом. Адже її наріжний камінь – світогляд людини, її викривлене уявлення про світ і саму себе.

Яскравим прикладом подібних психоаналітичних неусвідомлених рефлексій у повісті «Основи суспільності» І. Франка є сновидіння Олімпії: *«Їй снилось, що вона була молоденькою дівчиною. Цвітуча, мов рожка, в рожевім убранні, вона рожево глядить на світ. Усе їй усміхається, усе її нестить, усе любить нею. І сонце, і цвіти,*

і повітря, і люди. Молодіж липне до неї, паничі з найчильніших родин у краю роєм крутяться довкола неї. Молодечі лиця, то круглі, то подовгасті, облиті здоровим рум'янцем то сентиментальною блідістю, з чорнявими щеними вусиками і без них, з очима то огнисто блискучими, то немов ув'ядаючими від гарячого чуття, хмарою носяться довкола неї, мов лиця ангеліків довкола Сікстинської мадонни. І не диво! Вона молода, вродлива дочка графа Лісовицького, властивця обширних маєтностей і великих капіталів, – значить, хоч не одиначка, то все-таки одна з перших великопанських партій у краю. І вона знає се і ходить гордо, холодно, насмішливо серед тої хмари лиць, під градом палких, закоханих поглядів, серед шепоту подиву та здавлюваного бажання. Її люба ота душина атмосфера подиву, заздрості та бажання, але її не тягне ані до одного з тих лиць, ані до одної з тих гнучких та елегантних фігур у фраках, циліндрах і глясованих рукавичках» [6, с. 146–147]. Відтак її серце прагнуло теплих стосунків із простим непоказним домашнім учителем Нестором. Дівчина опиняється на роздоріжжі власних почуттів і соціальних умовностей, тої атмосфери в якій пройшло її виховання.

Даючи Олімпії психологічну характеристику, Гапка вдало підмітила внутрішню суперечність своєї господині, яка з темних глибин неусвідомленого не може досягнути цілісності, мучиться у своєму «Я» і спалахує ненавистю до «Іншого»: *«Мара її зрозуміє, оту нашу графиню! Добра вона, чи лиха? По правді говорить чи бреше? Ніяк не зміркую. Здається, говорить часом як людина, а збоку глянеш – відьма якась. Адже ж я бачу, як вона ненавидить усіх! Навіть отого свого синочка коханого. Кажуть, що вовчиця таку має натуру, що іноді леститься буде, а в іншу пору кидається на чоловіка чи навіть на вовка і гризе та рве зубами» [6, с. 171].*

Ця міфологічна образна паралель заплутаного клубка емоцій, дуалістичного світовідчуття, що прагне бути вираженим, якнайкраще пояснює спотворену звіроподібну сутність Олімпії (Номо політікон). Проблема деструктивності її характеру закорінена в травматичному минулому. Йдеться про перше кохання графині та силуване заміжжя за підстаркуватого графа Торського, що *«товаришував ще з її батьком за... молодих часів» [6, с. 148].* Життя з чоловіком виявилось нестерпним, а його постійна подружня зрада, гра в карти, пиятика й садистичні нахили призвели до розчарування та емоційного відчуження Олімпії.

К. Горні, розкриваючи проблематику людської деструктивності в подружньому житті, зауважу-

вала: *«Гіркота розчарування залежить, з одного боку, від ступеня фіксації, а з іншого – від ступеня розбіжностей між набутих об'єктом і досягнутим задоволенням і специфічними несвідомими сексуальними бажаннями.*

Отже, Над-Я загрожує небезпека зцілення старої заборони інцесту – цього разу щодо шлюбного партнера; і що інтенсивніше здійснюються несвідомі бажання, то сильніша ця небезпека. Воскресіння заборони інцесту в шлюбі є цілком типовим і *mutatis mutandis* приводить до тих же результатів, що й у стосунках дитини з батьками, а саме до того, що прямі сексуальні цілі дають місце стосункам прив'язаності, які накладають заборону на сексуальні цілі» [9, с. 48].

Отже, за ширмою дивного послууху Олімпії щодо власного одруження та шлюбної терплячості приховується Едіпів комплекс, сповнений любов'ю та ненавистю, яку з плином часу графиня перенесла на свого колишнього коханого Нестора. Причому в кривому дзеркалі своєї спотвореної уяви та кримінальних намірів убити його й заволодіти чужим багатством вона не відчувала докорів сумління.

Раціональне пояснення певним почуттям можна знайти в загостренні Едіпової ситуації, яка виявлялася в маренні графині. Адже батько віддав її за нелюба:

«– Спати! Спати! Спати! Шепче висока постать, розпливаючись у небуття, та в тій же хвилі пані Олімпія, поступивши пару кроків, бачить перед собою спальню, вбоге ліжко, мізерне стареньке покривало, з-під котрого виглядає сива стареча голова з розхиленими синюватими губами, навислим над верхньою безвусою губою носом і глибоко запалими очима. Се отець Нестор, – пані Олімпія знає се; їй ані раз не страшно, ані не дивно. Вона йде далі – образ щезає.

– Жаль мені його! Такий був у сні похожий на мого батька!

«Хто се сказав? Де се сказано? Не час думати» [6, с. 271].

Як бачимо, у шеренгу психічних явищ Олімпії стає і вимріяна уявою *«висока постать»*, що уособлює Воно – неусвідомлену психічну інстанцію її особистості. Також на горизонті сновидіння вияскравлюється і перенесення образу батька на отця Нестора. З погляду класичного психоаналізу в цьому випадку феномен перенесення може розглядатися як опір, що характеризується несприйняттям і запереченням героїні своїх витіснених неусвідомлених бажань. Адже у *«Глумаченнях сновидінь» (1900)* З. Фройд довів, що перенесення

часто спостерігається під час аналізу неврозів у сновидіннях людини.

Наприклад, «третя персона» Олімпії збіглася з особистістю отця Нестора. У героїні відбулося «оманливе асоціативне з'єднання» та проснулися ті афективні почуття, що в минулому примушували її виганяти зі свідомості заборонені інцестні бажання.

Утім, проблему людської деструктивності в повісті «Основи суспільності» І. Франко вбачає не в Едіповій ситуації, комплексі та конфлікті індивіда, а в його соціальних зв'язках. В аспекті конкретизації цих міркувань характерні слова Чапського: «– Нічого я не признаю! – різко мовив Едзьо. – Що маю признавати? Залізниця? Телеграфи? Машины? Коли мірилом поступу візьмемо те, щодля чоловіка найвище, найцінніше – його особисте щастя і вдоволення, то я скажу, що XIX вік виявляє не поступ, а регрес. Ніколи різниці і противенства між сильними і слабкими, багатими і бідними, ситими і голодними, освіченими і темними не було такі страшні та болючі» [6, с. 256].

Проблема людської деструктивності Номо політikon простежується і в оповіданні «На дні» І. Франка, де наратор виявляє симпатії до знедолених соціальних низів, які терплять наругу від працедавців. Навіть найтяжчий злочин Бовдура, якому немає прощення, лягає незагоєним шрамом на сумління верхівки суспільства, що довела його до відчаю, зубожіння та жебрацтва. Перерізавши за гроші горло Андрія Темери, Бовдур стояв навколішках перед трупом і волав, лементував у розпачі: «– Прокляття на вас, посіпаки! – казав він. – Адить! – і він приложив руку до зіваючої рани Андрія, переділяючи її долонею вперек на дві половини, – адить, отсе моя половина, а отсе ваша половина! Се моя, а то ваша! Не бійтися, тутка я спокутую за обі, але там є ще Бог, справедливий, то він буде вмів розпізнати, котра моя половина, а котра ваша!..» [5, с. 163].

Так автор устами свого героя натякає на справжні причини злочину, які хоч і залягли на «дні душі» Бовдурого апокаліптичного звіра, але тягнуться аж до бездушного чиновництва Номо політikon, що є справжнім розсадником духовно-моральних нечистот суспільства.

Своєрідним продовженням певної проблематики є оповідання «На вершкуні» І. Франка, в якому розповідається про розбещене життя багаті молоді. У центрі уваги – Жан, котрий украв у родича значну суму грошей і пропивав їх разом зі своєю компанією. Веселе балювання швидко закінчилось, коли друзі довідались, що невідомо

мого злочинця розшукує поліція. Усі покинули хлопця, окрім люблячої дівчини Тані. У розпачі Жан зізнається, що не гідний її кохання: «Що я за чоловік! Відмаленьку пециний, розпусканій, вихований паничем, недоумком і неробом, відмаленьку серце моє відвертано від людей, від людського горя і щастя, від людського життя, а прив'язувано до пустих забавок, до псів, коней та блискучих іграшок, поки вкінці все не стало для мене блискучою іграшкою, – і люди!» [4, с. 177].

Втім, дівчина щиро вірить хлопцеві і ладна разом із ним понести покарання, проте коли до будинку ввійшла поліція, то, крім неї, нікого не виявилось, лише вітер свистів крізь відчинене вікно. Так автор зриває фальшиву маску із Номо політikon – самих «верхів суспільства».

Проблему людської деструктивності І. Франко порушує і в повісті «Для домашнього огнища», що виявляється в егоцентризмі образу Аграновича, його «кривому дзеркалі» духовно-моральних цінностей. Адже мораль і справедливість індивіда за своєю суттю пізнається, переживається й видозмінюється залежно від розуміння тих чи інших речей, а не піддається соціальній нормі чи стереотипам. У цьому причина особистісної трагедії головного героя, що не знайшов сили простити свою дружину Анелю, звільнити власне серце від кайданів осудження.

Справедливість! Честь! Гідність! Мораль! Цими чеснотами Агранович волів підтримувати домашнє вогнище, забувши про всепрощення любові. Він загубився в лабіринтах соціального середовища людської дволикості, що призвело до безглузкого вбивства на дуелі свого товариша Редліха.

Агранович перед дуеллю «чув навіть якесь дивне роздвоєння в своїм нутрі, дізнавав такого вражіння, немовби той чоловік у військовій блузі, з руками в кишенях, що так уважно придивляється літографії на стіні, – се якась людина, чужа йому, далека і нецікава, на котру його таємне «я» поглядає збоку з якимсь легеньким зачудуванням» [3, с. 99].

Причина надмірної запальної вдачі Аграновича, загострене почуття справедливості й душевної вразливості закорінена ще в дитинстві. Хоча цей момент автор не коментує у творі, проте з учинків героя видно, що він схильний до завищеної самооцінки як захисного невротичного механізму у функції віддзеркалювального об'єкта. Тому трансформація особистості героя у військовій службі визначалася надмірною активізацією та возвеличенням власного Его, що за А. Адлером є наслідком зверхкомпенсації.

Відтак аналітик вважав, що людині змінити свою модель поведінки, засвоєну ще в дитинстві, практично неможливо: «Навіть зміна соціальної установки у зрілому віці не обов'язково призведе до зміни моделі поведінки. Душа не міняє своєї основи; в дитинстві і в зрілості особистість зберігає ті самі нахили, із чого можна стверджувати, що її життєва ціль також є незмінною» [2, с. 56].

Ця думка кореспондується й із лейтмотивом повісті «Для домашнього огнища» І. Франка, а саме капітана Аграновича. Адже, що таке справедливість, честь, гідність, мораль – як не стан душі людини, котра по-справжньому любить?!

Висновки. Отже, як бачимо, проблему людської деструктивності Номо Politikon І. Франко вбачав у відсутності чи недосконалості любові. Показовим у цьому зредукованому питанні є художня проза письменника 1880–1900-х років, зокрема «На вершку», «Основи суспільності», «Воа constrictor», «Для домашнього огнища», «На дні», «Хома з серцем і Хома без серця» та інші. У контексті проаналізованих творів І. Франка доходимо висновку, що перепорою до вирішення проблем людської деструктивності Номо Politikon є едіпальні, егоцентричні та невротичні розлади характеру людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адлер А. Наука жить. URL: <http://lib.ru/PSIHO/ADLER/live.txt>
2. Адлер А. Понять природу человека. Санкт-Петербург: Акад. проект, 1997. 256 с.
3. Франко І. Для домашнього огнища. Твори: в 50 т. К.: «Наукова думка», 1979. Т. 19. С. 7–143.
4. Франко І. На вершку. Твори: в 50 т. К.: «Наукова думка», 1978. Т. 15. С. 164–197.
5. Франко І. На дні. Твори: в 50 т. К.: «Наукова думка», 1978. Т. 15. С. 110–163.
6. Франко І. Основи суспільності. Твори: в 50 т. К.: «Наукова думка», 1979. Т. 19. С. 144–341.
7. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця. Твори: в 50 т. К.: «Наукова думка», 1979. Т. 22. С. 7–29.
8. Франко І. Що таке поступ? Твори: в 50 т. К.: «Наукова думка», 1986. Т. 45. С. 300–348.
9. Хорни К. Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе. Санкт-Петербург: «Питер», 2002. 480 с.
10. Фромм Э. Душа человека. М.: «Республика», 1992. 430 с.

**ГУЦУЛЬЩИНА У ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО:
ЛІРИЧНЕ «Я» НА ТЛІ КАРПАТ**

**HUTSULSHCHUNA IN THE CREATIVE WORK OF BOHDAN LEPKYI:
LYRIC «I» ON THE BASIC OF THE CARPATHIAN**

Васильчук М.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології
Коломийського навчально-наукового інституту*

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті зроблено спробу простежити генезу та історію створення поетичного циклу «В Розтоках» відомого українського письменника Богдана Лепкого. Автор намагається вникнути у витоки тих або інших мотивів, що склали основу поетичного циклу, простежує систему образів. Дослідник намагається розібратися в тому, наскільки глибоко перейнявся поет темою Гуцульщини, чи зміг він заглибитися в карпатську проблематику. Показано основні символи циклу, які спрацьовують на рівні концептів, а також поєднання в Богдана Лепкого в цьому циклі поезії модерністських із віршами соціального звучання.

Ключові слова: цикл, вірш, концепт, тема, мотив, модернізм, гори, ріка, ставок, Карпати, Гуцульщина.

В статье предпринята попытка проследить генезис и историю создания поэтического цикла «В Розтоках» известного украинского писателя Богдана Лепкого. Автор вникает в истоки тех или иных мотивов, легших в фундамент поэтического цикла, отслеживает систему образов. Исследователь разбирается в том, сколь глубоко проникся поэт темой Гуцульщины, сумел ли он углубиться в карпатскую проблематику. Показано ключевые символы цикла, срабатывающие на уровне концептов, а также сочетание у Богдана Лепкого в данном цикле поэзии модернистской и стихов социального звучания.

Ключевые слова: цикл, стихотворение, концепт, тема, мотив, модернизм, горы, река, пруд, Карпаты, Гуцульщина.

The attempt to watch the origin and the history of well-known Ukrainian writer Bohdan Lepkyi poetic cycle "V Roztokakh" is made in this article. The author tries to understand the sources of reasons, which are the basis of the poetical cycle. The systems of characters are also watched. The investigator tries to find out how much the poet is interested in the theme of Hutsulshchyna, has he managed to delve into the Carpathian problems. The main symbols of the cycle are shown. They are read and work on the level with conceptions. At in also shown the connect on of modernism poetry cycle and poems of social sounding.

Key words: series of cycle, poem, concept, theme, motive, reason, modernism, mountains, river, pond, the Carpathians, Hutsulshchyna.

Постановка проблеми. Однією з яскравих постатей в українській літературі першої половини ХХ ст. є Богдан Сильвестрович Лепкий (1872–1941), поет, прозаїк, перекладач, критик, історик літератури, видавець. Виходець із Тернопільщини, Богдан Лепкий більшу частину свого життя провів у Кракові. Але творчість письменника живила Україна, її історія та сучасність. Є в його спадщині і карпатські мотиви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після років заборони, яку наклала радянська ідеологія, призабута спадщина Богдана Лепкого в останні два десятиліття майже повністю повернулася до читача. Серед багатьох книг митця, перевиданих у цей час, особливої уваги заслуговують підсумкові видання: «Твори в двох томах» (К.: «Дніпро», 1991) [6; 7], упорядковані та прокоментовані Миколою Ільницьким, і «Твори в двох томах» (К.: «Наукова думка», 1997) [8; 9], упорядковані та прокоментовані Федором Погребенником. Письменникові присвячена

низка статей, збірників матеріалів, монографій [2; 3; 12–14; 17]. Попри багатство публікацій, художнє відображення Гуцульщини в поезії Богдана Лепкого розроблено недостатньо.

Постановка завдання. Нас цікавить творчість Богдана Лепкого, пов'язана з Гуцульщиною. На рівні літературно-краєзнавчому це питання вивчали дослідники Петро Арсенич [1], Ігор Пелипейко [11], Уляна Скальська [15], Никанор Крет [5]. Наше завдання – подивитися на проблему Гуцульщини в поетичній творчості Богдана Лепкого з погляду історико-літературного.

Виклад основного матеріалу. Богдан Лепкий у різні роки бував у Ворохті, Яремчі, Нижньому Березові та інших населених пунктах і місцевостях Гуцульщини. У багатому поетичному доробку Богдана Лепкого є цикл віршів «В Розтоках». Як зазначав сам автор, ідеться про село Розтоки в Карпатах над Черемошем (нині – село Розтоки Косівського району Івано-Франківської області). На час приїзду сюди Богдана Лепкого Розтоки

мали вже певний культурний шарм. У Розтоках «часто бував Ю. Федькович (зокрема, у 1863, 1865, 1866 рр.), згадує він про це село у своїх творах (оповідання «Опришок» та інші)» [10, с. 57]. Проте, що факт перебування Федьковича у Розтоках й околицях був відомий Лепкому, можемо судити з його приміток до підсумкового видання своїх творів «Писання», виданих у 1922 р.): «Туди я приїхав перший раз в 1894 р. літом. Між Кутами і Тюдевом – висока скеля над Черемошем. Сокільське, яке так любив Федькович, зробило на мене сильне враження, як жодна гора в світі. Під Сокільським написав я тоді вірш «Гей, чудові наші гори» [1, с. 26]. Тут митець розкриває історію започаткування поетичного циклу «В Розтоках». Прикметно, що перший вірш, написаний під враженнями від сприйняття гір, став водночас і першим віршем майбутнього циклу.

Богдан Лепкий також згадує людей, з якими зустрічався на Гуцульщині, історію написання своїх поетичних і прозових творів, а також обставини їх публікації: «Між Тюдевом і Розтоками напала нас буря. Я скрився перед нею до гостинного дому о. Ковблянського і там написав тої самої днини образок «Під Сокільським». Він був друкований у фейлетоні «Діла» і попав у «Читанку» Крушельницького (в збірці моїх оповідань його нема). В о. Ковблянського перебував я кілька днів» [1, с. 26].

Більшість віршів циклу «В Розтоках» написано на зламі XIX і XX ст. й опубліковано в поетичній збірці Богдана Лепкого «Листки пануть» (Львів, 1902). Згодом цикл був доповнений під час підготовки підсумкового видання – першого (поетичного) тому двотомника «Писання» (Київ–Ляйпціг, 1922). Відомо, що сучасний варіант циклу (вісімнадцять віршів) сформувався згодом; Богданові Лепкому належать ще декілька віршів, які нині не публікуються, серед них і твір «Гать пустили!» [1, с. 26], присвячений тяжкій праці плотогонів і хижацькому винищенню природи Карпат задля збагачення чужинців.

У заспівному вірші «Наші гори» поет передає враження від величі Карпат як природного феномена, демонструє, що це «якось зачарована країна краси» [6, с. 46]. У згаданому вірші яскраво проглядається захват від споглядання гірського краю. Потрясіння, яке викликають Карпати у мешканця Поділля, настільки велике, що він зізнається в цілковитій розгубленості: незмога зібратися з думками, які вслід за поглядом підносяться догори.

З дивовижною наполегливістю поет у циклі виводить образ води. У нього, ніби в перші часи після створення світу, фігурують земля (гори) та

вода (ріка, потічки, ставок, імла, хмари). Саме вода є стержнем віршів цілого циклу, вона виходить тут на рівень концепту.

У циклі декілька віршів присвячено річці Черемошеві. Ця гірська ріка, на той час важлива водно-транспортна артерія Гуцульщини, оспівана багатьма авторами. Але Лепкий шукає свого бачення і свого поетичного вислову. Один із віршів циклу він назвав «Ніч над Черемошем». Автор у поетичну форму вбрав враження від особливого стану людини, яка опинилася вночі в горах біля гранітної скелі, під якою клекоче-піниться нестримна гірська ріка. Перебування біля річки у нього передано через особливий романтичний настрій. Бачимо елементи, характерні для романтиків: «отари білих хмар», серед яких виділяється місяць; незвичні звуки: «Часом сова озоветься, / Як грішника душа» або «Часом лилик стрілою / Перешибне воздух / Й, окутаний імлою, / Щезає, наче дух» [6, с. 46]. Тут немає тієї Гуцульщини, яку непомірно пізнаєш за іншими ознаками, характерними лише їй. Подібна ніч і подібні звуки могли бути й на іншій річці поза Гуцульщиною. І лише у прикінцевих рядках вірша Богдан Лепкий «являє» саму Гуцульщину, незначними рядками-мазками у романтичну картину ночі додаючи локальний колорит, який засвідчує, що це таки Карпати: «Часом сопілка в горах / Заплаче, заквилить, / А Черемош по зворах / Шумить, шумить, шумить...» [6, с. 47].

Поет оспівує природу Карпат й у вірші «Полудне в горах». Ліричний герой Лепкого навколишній світ сприймає всіма органами відчуттів. Автор послідовно передає враження від споглядання та наслуховування природи. Рядками вірша він оживляє запахи хвої та смоли дерев. Лепкий пише про те, що «ялиці / Зітхають віддихом живиці, / І холодом холодять грудь» [6, с. 47]. Через поетичні метафори він пробує звести воєдино різні стихії – твердість і висоту гір із нестійкістю та рівнинністю моря, які, однак, не є антагоністами, а лише різними виявами підсоння: «Довкола тебе – гори, гори! / А над тобою: небо-море / І сонця животворний жар» [6, с. 47]. Цей вірш, як і низка інших творів циклу «В Розтоках», своїми мотивами й інтонаціями свідчить про приналежність Лепкого до модерністського, молодомузівського дискурсу.

Богдан Лепкий у вірші «До Черемоша», який вписується в контекст інших творів про цю гірську ріку («На лодці», «Гірський став»), з притаманним йому поетичним переосмисленням веде мову про річку-воду як про розрадника. Поет проводить паралель між Черемошем, яким сплавають

плоти-дараби, і Черемошем, біля якого ліричний герой відпочиває душою: «На хребет холодний твій / Я пускаю як стій / Сплав важкий – тугу!» [6, с. 48]. Ліричний герой вважає, що лише Черемош, могутня гірська ріка, спроможний звільнити його від туги.

Поет інколи виходить за межі лише споглядання природи та власного внутрішнього стану, як це бачимо у вірші «Ялиця». Лепкий через «олюдження» дерева, що зросло на високій горі, звертаючись до нього у вірші-монологі, торкається цілої низки моментів із життя Гуцульщини. Через запитання до дерева поет передає читачеві поетично зашифровану інформацію з історії Гуцульщини: гори колись були покриті безконечними непрохідними лісами («Як шуміли кругом / Безконечні ліси»); тут водився володар гір – ведмідь («Як тинявся медвідь, / Дикий пан диких гір»); тут є дві великі ріки («Як ревів Черемош, / Як шумів дикий Прут»); у Карпатах втікачі від панщини знаходили вільне життя («Як жилось людям тут / На свободі без пут») [6, с. 49].

Вірш про полювання на ведмедя, який заліз до господаря в колешню й «пірвав телицю», а потім поїв заховані у ямі-сховку харчові запаси, має назву «Лови». Тут гумористичні нотки переплелися з мотивами соціального характеру. Для горян зазвичай був тяжким періодом року так званий передновок – час, коли старі запаси їжі закінчилися, а новий урожай ще не поспів. Отож, здавалося б, на перший погляд гумористичне звернення до ведмедя насправді має драматичний підтекст: «Гей, медведю! Що ти вдіяв? / Глянь, надходить передновок, / Це ж для Федя вся надія, / Весь маєток, весь приховок» [6, с. 50]. Співчуваючи господареві, окраденому ведмедем, поет бідкається: чим нагодує господар дітей, коли закінчиться картопля, і чим він заплатить тоді, як прийде збирач податків: «Що буде, як зафантує / Секвестратор за податок?» [6, с. 50]. Згадавши про податківця-секвестратора, який примусово стягає податки, поет звертається до ведмедя, який мав би бути заодно зі своїм сусідом-гуцулом, а натомість він його кривдить, отож нічим не ліпший від податківця-секвестратора. Тут поет протиставляє навколишній для гуцула природний світ світові цивілізації, державної системи, де людину визискують. Тому, соромлячи ведмедя, він каже: «Тьфу! Встидайся! Гріх великий! / Досить хлопа кривдять люди, / То хоч ти, мій вуйку дикий, / Міг би серце мати в грудях!» [6, с. 50]. Вуйко – одна з табуйованих назв ведмедя.

Здається, автор у циклі «В Розтоках» навмисне перемежовував вірші медитативні та сюжетні.

До сюжетних належить вірш «Хрест на кручі». Це – діалог, який відбувається скоріш за все під час сплаву Черемошем. Мандрівець, пливучи як пасажир на дарабі, звертає увагу на хрест на кручі. Поет описові цього хреста приділяє немало уваги. Тут він користується символікою, близькою до фольклорної. Хрест не простий, а «похилений», а сусідять йому «Трепетливі і плакучі» берези, котрі, «Як сестриці-жалібниці, / Що за братом голосили» [6, с. 51]. Йдучи за традиційним досвідом, ліричний герой припускає, що саме в такій обстановці міг би лежати мисливець на сарн, убитий громом, мандрівний співак-кобзар чи закохана дівчина-самогубець, яка вертала від ворожки й кинулась у Черемош. Невипадково автор наводить такий перелік людей. Усі вони, за традиційною християнською мораллю, є порушниками певних засад і покарані незвичною долею та незвичною смертю. Але Гуцульщина, край, де тривалий час зберігаються язичницькі вірування, дещо інакше ставиться до таких людей. Тому цілком виправданим є інтерес ліричного героя твору до хреста, оскільки тут їх часто ставлять на місці трагічних подій, отож є надія почути щось незвичне. Варто зазначити, що сам Лепкий турбувався, аби читачі правильно зрозуміли символіку його вірша, тому додав такі примітки: «Жалібниці – плачки. У горах водилися плачки-жалібниці, яких кликали на похорони, щоби оплакували покійника. Домовину везли на санях (навіть у літі), плачки ставали на копаницях (полозах), обіймали домовину (деревище) і заводили. Перед домовиною йшли трембітарі й трембітали» [8, с. 783].

Богдан Лепкий, виписуючи другу частину діалогу, відповідь легіня-плотогона, з одного боку, вдається до фольклорних ноток, а з іншого – вимальовує чіткий соціальний мотив. Виявляється, тут лежить «Гринь, мій родич, / Що дарабами теж правив». Хрест – пам'ять про самогубця, який позбавив себе життя тому, що: «Орендар його опутав, / Обдурив як ту дитину, / І по п'яному взяв в його / Полонину і маржину» [6, с. 51–52]. Фактично, оповідаючи напівлегендарну історію, яка спочатку вбачалася ліричному героєві якоюсь романтичною казкою, поет приводить читача до роздумів про те, що не все так легко та просто в Карпатах. Гуцули, які живуть серед неймовірної краси природи, все ж не можуть бути щасливими, бо над ними тяжить соціальне лихо. Описуючи нібито поодинокий випадок, Богдан Лепкий говорить про страшне лихо цього чарівного краю: несправедливість, яку чинять щодо гуцулів зайти, що принесли в гори горілку, набудували корчем

і всілякими неправдами споюють довірливих господарів, аби отримати у свою власність їхнє майно: ліси, полонини, худобу. Поет завершує вірш рядками, які свідчать про сутичку двох світів – шляхетного світу гуцулів зі споживацьким світом визискувачів.

Вірш «Хрест на кручі» присвячено отцеві Попелеві з Довгополя. Сам Богдан Лепкий про його особу пише так: «В о. Ковблянського перебував я кілька днів і звідти ходив у гори аж у Довгополе до о. Попеля, в якого написав О. Маковей одну із своїх повістей. З о. Попелем їздив я на Грамітне, славне своєю грізною, героїчною красою. Отець Попель знаменито знав Гуцульщину і відомий був у цій країні як один з визначних просвітно-політичних діячів. До Розтока навідувався я з тої пори кожного року, хоч на короткий час, і вона так і осталася в моїй уяві як якась зачарована країна краси» [1, с. 26]. Ідеться тут про Івана Попеля (1850, м. Галич – 1921, с. Довгопілля), священика УГКЦ. Він був засновником культурно-просвітних та економічних товариств на Гуцульщині. Добре знали його й у літературно-мистецьких колах; у нього гостювали Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Марко Черемшина, Осип Маковей, Хведір Вовк, Володимир Шухевич. Можливо, Іван Попель був тією людиною, яка розповіла Богданові Лепкому пригоду з керманічем, що лягла в основу цього твору.

У диптиху «До одинокої ялиці» увагу поета привертає образ враженої громом ялиці, яка самотньо росте на горі. Вона для нього – «горда й висока» «сестриця». Поет через цей образ декларує власне розуміння величі, людської стійкості й незламності.

Триптих «На небі сонце гасне» – медитація на тему призахідної пори. Автор милується останніми сонячними променями, які яскраво виділяються в гірській місцевості: тут захід сонця справляє дещо інакше враження, аніж на рівнинах. Поблизькі гірські верхи, вкриті лісами, по-особливому чітко окреслюються на тлі золотогарячої барви світила, яке майже зайшло за карпатські хребти: «Горять шпилі огнями, / Мов царський діадем, / Аж зорі над верхами / Займаються огнем» [6, с. 54]. Поет описує стан особливого спокою, який настає о цій порі.

Поезії циклу «В Розтоках» розташовані так, що тут чергуються різні за світовідчуттям вірші. Це й не дивно, бо засади модернізму передбачали поетизацію мінливих, динамічно змінних переживань і хвилиних вражень, і Богдан Лепкий це підтверджує своїми поезіями з циклу «В Розтоках».

Ліричні пейзажні у нього сусідять із медитаціями на модерні теми про вічну скорботу та смуток; є твори, проникнуті соціальними мотивами.

Вірш «Порадь мені» Богдан Лепкий яскраво наситив фольклорною образністю. Тут знову виступає річка Черемош, яку він, як і в одному з попередніх віршів, називає братом. У вірші автор розробляє мотив долі. Твір побудовано у формі діалогу. Спочатку доля ліричного героя цвіла, наче квітка, супроводжувала його в усіх життєвих дорогах. Доля ця мала гуцульський колорит, бо «як овечки, / Думки мої пасла» [6, с. 56]. Однак сталися зміни: доля згасла, й тепер він шукає її, але ніде не може знайти. Пошук долі передбачено не будь-де, а в місцях, визначених українською фольклорною традицією: «у гаю, у розмаю / Чи в плесі на гаті» [6, с. 57]. І тут уклінується у розмову другий персонаж діалогу, Черемош, який вказує на місцезнаходження долі. Автор вживає слово «плай», яке підкреслює гуцульський колорит вірша. Він вдається до сталих народно-пісенних зворотів, характерних для коломийок (наприклад, у відомій коломийці: «На тім боці при потоці / Горіла загата...»), спеціально надаючи творові стилізації під фольклор: «По тім боці при потоці, / В багацьких хоробах, / Лежить твоя доля, хлопче, / Ніби в себе дома» [6, с. 57]. Але, на відміну від коротких коломийок, поет у вірші вибудовує цілий сюжет, знову ж таки пронизаний фольклорними мотивами, народнопоетичною символікою.

Віршам циклу «В Розтоках» притаманна глибока символіка. Про неї автор говорить і сам, як, наприклад, у вірші «На склоні гір». Тут він наголошує на тому, що самотня сосна неподалік чорного бору – символ його суму. І саме ця сосна, а не згуртований бір-загал, викликає інтерес у ліричного героя твору. Поет проводить паралель між самотнім деревом і самотньою людиною, яка готова ділитися із сосною найсокровеннішим. Богдан Лепкий із теплотою змальовує близькість людини та дерева: «Твій тихий шум, мій вічний сум / Нехай водно зіллється / І хай разом вечірнім сном / В простори понесуться» [6, с. 57–58].

Два останні вірші циклу присвячені прощанню з горами та спогадам про них. Вірш «Бувайте здорові!» звернений до Карпат, які поет називає «гори барвінкові». Ніби востаннє окидаючи зором усе, що залишає тут, поет перелічує те, що для нього дороге і з чим він прощається: квіти у діброві, дебри і скелі, а найголовніше – це вечірні розмови. Автор ще раз зізнається у своїй закоханості в цей край: «Усе, що кохаю, / Навіки лишаю» [6, с. 58]. Спогадами про Карпати живе

ліричний герой вірша «Гори мої, гори». Це погляд на Карпати з віддалі простору і часу. Цей вірш долучений до циклу «В Розтоках» уже згодом: він має дату написання 1919 р., тобто створений майже двома десятиліттями згодом після першої публікації циклу. У ньому відобразилась ностальгія за Карпатами та молодістю.

Богдан Лепкий своїм приїздом на Гуцульщину завдячує певному міфологічному, створеному про цей край творчістю Юрія Федьковича. А вже власною творчістю Лепкий живив цей міф про Гуцульщину, додаючи до нього нових граней і тонів. «Модерна орієнтація на «облака нового містичного неба» (Остап Луцький), забуті Добро і Красу не виключила в художній практиці Б. Лепкого звертання до громадянських мотивів, теми народного життя» [12, с. 322].

Висновки. Підсумовуючи мовлене, варто зазначити, що Богдан Лепкий у своєму поетичному циклі «В Розтоках» постає як стійкий поет з уже складеним світоглядом та образною системою. Його карпатський цикл не став відходом від звичної для нього тоді манери творчості. У віршах бачимо скоріше стилізування Лепким-поетом своїх віршів під карпатський колорит, аніж перевтілення його в поета-етнографа, як це було, наприклад, з Олександром Олесеєм. Богдан Лепкий основну тему цього циклу витворив у звичній для себе манері, тоді як додаткові

теми він забарвив у гуцульський колорит. Це аж ніяк не вада. Це радше свідчення про досить потужний поетичний струмінь Богдана Лепкого, який незмога було заглушити чимось іншим. Можливо, з таким самим успіхом поет міг би написати про якісь інші краї, для годиться впливаючи якісь незначні слова чи деталі. Лепкий тут постає як вповідач власного поетичного світу, а не як інтерпретатор запропонованої йому життями теми. Засвоєння поетом тематики Карпат відбувалося на внутрішньому рівні, оскільки гори жили в митця його оригінальний творчий світ, а не самі трансформувалися у вірші, перепущені через його творче єство. Тому «чистої» Гуцульщини у нього небагато. У цих віршах значно більше власне ліричного авторського замишування природою, світом Карпат, аніж етнографічними чи історичними темами та мотивами. Та водночас має рацію й Володимир Погребенник, говорячи таке: «Вирішивши на фольклорно-літературній традиції, Лепкий не протиставився їй, а радше синтезував із модерними здобутками як митець новочасний, європейського типу» [12, с. 322]. Цикл «В Розтоках» є прикладом такого синтезу. Бачимо це на прикладі соціально заострених віршів «Хрест на кручі» та «Лови», які є свідченням про громадянську позицію Богдана Лепкого, про його вникнення у проблеми життя гуцулів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арсенич П. Карпатськими шляхами Богдана Лепкого: путівник. Івано-Франківськ, 1999. 44 с.
2. Богдан Лепкий – письменник, учений, митець: матеріали наук. конф., присвяч. 120-річчю від дня народження Б. Лепкого. Івано-Франківськ, 1992. 162 с.
3. Ільницький М. «Найпопулярніша постать на галицькому ґрунті...». Лепкий Б. Твори: у 2 т. Т. 1. К., 1991. С. 5–30.
4. Історія української літератури ХХ ст. / За ред. В. Дончика. К.: «Либідь», 1993. Кн. перша (1910–1930-і рр.). 782 с.
5. Крет Н. Гуцульщина літературна: посібник для вчителя. Косів: «Писаний камінь», 2002. 412 с.
6. Лепкий Б. Твори: у 2 т. / Вст. ст. М. Ільницького. К., 1991. Т. 1. 862 с.
7. Лепкий Б. Твори: у 2 т. К., 1991. Т. 2. 720 с.
8. Лепкий Б. Твори: у 2-х т. / Передм. Ф. Погребенника. К., 1997. Т. 1. 692 с.
9. Лепкий Б. Твори: у 2-х т. / Післямова Ф. Погребенника. К., 1997. Т. 2. 688 с.
10. Населені пункти Косівщини: довідник / Упоряд. І. Пелипейко. Косів: «Писаний камінь», 1995. 112 с.
11. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі: довідник. Косів, 1997. 112 с.
12. Погребенник В. Богдан Лепкий. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.: у 2-х кн. / За заг. ред. проф. О.Д. Гнідан. К.: «Либідь», 2006. Кн. 2. С. 315–359.
13. Погребенник Ф. Богдан Лепкий / Федір Погребенник. К.: Т-во «Знання» України, 1993. 64 с.
14. Погребенник Ф. Богдан Лепкий: передмова. Лепкий Б. Твори: у 2 т. К., 1997. Т. 1. С. 5–34.
15. Сивіцький М. Богдан Лепкий: життя і творчість. К.: «Дніпро», 1993. 375 с.
16. Скальська У. Стежками Богдана Лепкого. Новий час. 1992. 31 жовтня – 6 листопада.
17. Ткачук М. Модерністський дискурс лірики та новел Богдана Лепкого. Тернопіль, 2005. 128 с.

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «СМІТНИК ГОСПОДА НАШОГО»

THE GENRE FEATURES OF THE NOVEL “DUMP OF OUR GOD” BY GALYNA PAHUTIAK

Кірячок М.В.,

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін

КВНЗ «Житомирський медичний інститут»

Житомирської обласної ради

У статті зосереджено увагу на жанрових особливостях української романної прози постмодерної доби; визначено, що пошук українськими письменниками кінця ХХ – початку ХХІ ст. нових літературних форм осмислення хаосу сучасного світу стимулює процес еволюції та модифікації жанрових форм роману; досліджено та обґрунтовано жанрову специфіку твору Г. Пагутяк «Смітник Господа нашого» як роману-казки, схарактеризовано місце та роль включеного в площину тексту біблійного жанру видіння.

Ключові слова: жанр, постмодернізм, роман, видіння, казка.

В статье сосредоточено внимание на жанровых особенностях украинской романной прозы постмодернистской эпохи; определено, что поиск украинскими писателями конца ХХ – начала ХХІ в. новых литературных форм осмысления хаоса современного мира стимулирует процесс эволюции и модификации жанровых форм романа; исследовано и обосновано жанровую специфику произведения Г. Пагутяк «Свалка Господа нашего» как романа-сказки, охарактеризовано место и роль включенного в плоскость текста библейского жанра видения.

Ключевые слова: жанр, постмодернизм, роман, видение, сказка.

The article focuses on the genre features of the Ukrainian postmodern novel; it is determined that the search of new literature forms of modern world's chaos comprehension by Ukrainian writers of the end of ХХ – the beginning of ХХІ century stimulates the process of evolution and modification of the novel's genre forms; the genre specificity of the work of G. Paguchiak “The Dump of Our God” as a tale-novel is investigated and grounded, the place and role of the vision as the biblical genre is described.

Key words: genre, postmodernism, novel, vision, fairy tale.

Постановка проблеми. Дискусія щодо термінологічного обґрунтування родово-видових форм художньої літератури, витоки котрої сягають часів античності (праці Платона, Аристотеля), не втрачає актуальності й у сучасному науковому середовищі, адже словесна творчість у своєму історичному розвитку зазнає безперервних змін, а тому провокує до розроблення нових теоретичних засобів розмежування та класифікації її жанрового різноманіття.

Література доби постмодернізму, прагнучи віднайти нові форми висловлення, синтезувати у творчості надбання світового «метатексту», нівелювати усталену традицію обмежувати художній твір рамками жанрових канонів та ієрархій, постає гіперрецептивним мистецьким простором, відкритим для безлічі жанрових модифікацій і дифузій, що постають складовими елементами багатоаспектних поліжанрових конструкцій-текстів. Як зауважує П. Білоус, у добу постмодерну «жанр трактується не як родове поняття літератури (вид), а як «тип написаного тексту», «психологічна побудова», «повторювана риторична ситуація», «модель писання».

Постмодерна критика наголошує на «жанровій динаміці», яка уможлиблює якщо не народження нових жанрів, то принаймні їхнє синтезування, що спирається на давно вироблені жанрові форми» [3, с. 171]. Отже, явища жанрового синтезу та дифузії набувають провідного значення у межах постмодерного текстотворення, надають письменникові вільний простір для літературної «гри без правил», де завдяки засобам колажу, фрагментарності, інтертекстуальності, подвійного кодування, пародіювання та міфологізації твориться новий архітектонічний код сучасного мистецтва слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема дослідження жанрової специфіки романної прози ХХ і початку ХХІ ст. зазнала наукового обґрунтування у працях багатьох світових і вітчизняних теоретиків літератури (М. Бахтін [1], Ц. Тодоров [17], В. Пестерев [13], Т. Бовсунівська [4], Н. Копистянська [8], Н. Бернадська [2], О. Єременко [6], Т. Черкашина [19], С. Філоненко [18] та інші). Зокрема, Н. Бернадська у монографічному дослідженні «Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція» [2] зазначає очевидне протиріччя між постмодерністськими

постулатами подолання традиційних для літературної творчості меж і правил та жанром як установлені парадигми організації тексту. Т. Бовсунівська у праці «Теорії літературних жанрів: Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману» [4] зауважує гостру необхідність творення нової класифікації жанрів, здатної охопити та адекватно інтерпретувати літературний матеріал постмодерної доби, адже будь-які класифікації попередніх епох є непридатними для застосування у новітніх умовах, тому що «художник мислить вже не жанром, а в хаосі жанрів. Поняття жанрової ієрархії давно відійшло у минуле. Будь-яке слово відчувається автором не просто як чуже слово, слово іншого, а слово якогось конвенціонального світу, надіндивідуальна аббревіатура дискурсу, фігура якогось жанру, архітексту» [4, с. 55].

Гіперрецептивний характер постмодерністської поетики зумовлює наявність у межах одного літературного твору різноманітних жанрових форм, зокрема таких як есе, автобіографія, щоденник, казка, міф, елементи біблійних жанрів (видіння, агіографія), тексти ЗМІ, Інтернет-середовища та інші. Саме тому особливе місце в ієрархії постмодерних жанрів посідає роман як «трансформаційна форма в усіх відношеннях» (Т. Бовсунівська), «відкритий для змін, не обтяжений обов'язковими правилами творення» (П. Білоус), такий, що «народжений у лоні індивідуально-авторського типу художнього мислення» (К. Тарасенко), у якому «найочевидніше втілюється літературний постмодернізм» (О. Палій).

Постановка проблеми. Особливий неоднорідний характер постмодернізму як світоглядного явища, в основі котрого – ідея довільного нагромадження, а не системності, змушує до різновекторних поєднань у межах жанрової специфіки романної прози. З огляду на це природним постає співіснування в контексті української постмодерної прози жанрових різновидів, характерних для різних типів художньої творчості, що, однак, часто постає підґрунтям для теоретичних дискусій із приводу виокремлення та інтерпретації у творчому доробку письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст. ознак того чи іншого літературного жанру. Наприклад, поєднання такого характеру помічаємо у прозі Галини Пагутяк, де притаманні модерністському художньому світогляді символізм, міфологізм, ознаки «магічного реалізму» та химерної прози (Н. Мельник), роздуми щодо нівеляції морально-етичних цінностей у бурхливому вирі сучасності, а також творення унікального фантастичного «Ірраціоспаса» (Я. Голобородько) як порятунку від само-

тності в духовній порожнечі реального світу гармонійно співіснують з «філософськими мотивами та естетикою постмодернізму» (О. Леоненко) та притаманними йому явищами жанрової дифузії, віртуалізації дійсності, фрагментарності змісту та форми. Отже, таке багатоголосся наукових висновків, на наш погляд, констатує унікальний жанрово-стильовий синкретизм, притаманний творчості Галини Пагутяк, і лише підтверджує думку щодо поліфонії форм і змістів самобутньої новітньої української прози.

Виклад основного матеріалу. Одним із найприкметніших джерел жанрових форм, що набували втілення у літературах усіх часів, залишається Біблія. У межах естетики постмодернізму жанрові канони літератури на богословську тематику зазнають значних змін та інтерпретацій, постають у нових, ледь пізнаваних формах, де теологічний догматизм поступається місцем психологізму та міфологізації. Наприклад, автори постмодерністських текстів активно використовують елементи біблійних жанрів (апологія, молитва, пророцтво, притча, видіння та інші) у межах романної прози, надаючи їй відповідного стилістичного забарвлення та композиційного колориту, насичуючи оповідь сакральними, есхатологічними, провіденційними ознаками. Зокрема, у романі Галини Пагутяк «Писар Східних Воріт Притулку» Т. Бовсунівська простежує «агіографічний принцип організації художності» [4, с. 32], що постає основою творення біографії сучасного «святого», який, втративши духовні орієнтири в абсурдному ірраціональному світі, все ж віднаходить шлях до сакрального.

Варто зауважити, що у літературі постмодернізму широкого вжитку набуває жанр видіння, котрий ще із часів середньовіччя пронизує дидактичною настроєністю тексти художньої літератури, набуваючи різноманітних видових форм. У сучасній романній прозі видіння інтегрується у сферу сновидінь і має ознаки релігійного пророцтва (візії Страшного Суду, покарання за гріхи, або ж, навпаки, переродження особистості внаслідок божественного «одкровення» та інше). Водночас включення цього жанру у простір тексту стає вагомим засобом психоаналітичного проникнення в глибинні площини свідомості персонажа, дає змогу вийти поза межі екзистенції, подолати межу тілесності, об'єднати матеріальний і духовний світи. Наприклад, персонаж роману Г. Пагутяк «Смітник Господа нашого» Базиль, котрий є одним із мешканців Дивної країни, одержимий вірою у прихід Короля – спасителя, що вкаже п'ятьом вар'ятам шлях до кращого

світу. Тривале очікування морально гнітить, нівечить душу героя, котрий звеличує психотравматичний нав'язливий стан до рівня мети існування. Фізично кволий і нікчемний, він, як вірний пес, знаходить єдину розраду у процесі «безкінечного видивляння» господаря та ревному плеканні його «заповідей»: «Король говорив, ніби ми – пальці на одній руці і маємо бути вкупі» [11, с. 15]. Тому поява Малого, нового (шостого!) жителя на території таємничої землі, безмежно лякає та озлоблює Базіля, руйнує підвалини його світосприйняття: «Є тільки п'ять пальців на руці. Пять!» [11, с. 24]. Та однієї ночі чоловік чує Голос, що промовляє до нього з темряви нічного неба: «Ми будемо розмовляти з тобою про життя і смерть, про втрати і надії, страх і віру, небо і землю. Розмовляти тихо, спокійно, так, ніби ми з тобою ангели <...> ми будемо дивитися на воду і ліс, доки не зрозуміємо, що вони вічні, хай навіть ріка всохне, а ліс загине. Тільки так ми можемо врятуватись від хаосу» [11, с. 34]. Це надзвичайне видіння докорінно змінює героя; Голос звільняє Базіля від гнітючого очікування й відкриває шлях до пізнання сенсу власного існування та, зрештою, прозріння, що стає завершенням «земних» страждань персонажа. Галина Пагутяк у коментарях до роману зазначає, що цей містичний Голос не належить Богові, а є лише замерзлимими словами, котрі здатна почути палаюча душа. На нашу думку, силу Голосу (не має значення, чийм він буде (Бог, любов, натхнення, пізнання) здатен почути лише той, хто прагне у вирі хаосу сучасного світу віднайти свою внутрішню сутність. Отже, видіння як включений жанр набуває вагомого значення для актуалізації психологічних зрушень у свідомості героя, постає своєрідним пророцтвом нового відтинку життя. Не менш виразним підтвердженням цієї думки постає сон-видіння Перевізника, у котрому той бачить хлопчика, який стоїть на протилежному березі річки та гукає чоловіка. Це видіння стало пророчим і вирішальним у житті героя: перенісши Малого через річку, Перевізник виконав своє призначення та, поглинений велетенською рибою, віднайшов вічну гармонію та спокій.

Особливої актуальності для роману кінця ХХ ст. набуває жанр фентезі, що дає змогу художньо втілити та осягнути найгостріші питання існування особистості та людства загалом шляхом творення особливої моделі світу, фантастичної реальності, проникнення у глибини котрої стає шляхом пізнання основоположних концептів реального буття, творчо інтерпретованих у суб'єктивній площині авторської свідомості.

Історія жанру бере свій початок на межі ХІХ – ХХ ст. Відтоді наукові погляди на літературу фентезі поглиблювалися та узагальнюються, нині ж існує ряд класифікацій її провідних різновидів. Зокрема, О. Ковтун у книзі «Художній вимисел у літературі ХХ століття» [7] наголошує на необхідності розмежування понять «наукова» фантастика (science fiction) та «чарівна» фантастика (fantasy) залежно від міри втілення в тексті ознак надприродного та неможливого, звертає увагу на традиційний розподіл фантастичних творів залежно від ролі нереального в них на «фантастику форми» та «фантастику змісту», виділяє множинність і поглядів на проблему теоретичного осягнення окресленого жанру й підсумовує: «Якщо взяти до уваги реальне багатоманіття фантастичної літератури і припустимість різноманітного потрактування функцій елемента надзвичайного в художньому тексті, необхідно з жалем визнати, що єдина типологія фантастики, що зможе врахувати як її змістові, так і формальні особливості, навряд чи буде коли-небудь створена» [7, с. 78].

У вирі сучасного світу літературна фантазія постає вагомим засобом осягнення навколишньої дійсності, а також дає безмежний простір для жанрових експериментів і модифікацій. Наприклад, питання належності роману Г. Пагутяк «Смітник Господа нашого», який, безумовно, сформовано у річищі фантастичного жанрового різновиду, виявилось дискусійним і таким, на яке й сьогодні не маємо однозначної відповіді. Зокрема, О. Леоненко зараховує твір до містично-філософського фентезі [9, с. 98], О. Поліщук визначає як філософську казку для дорослих [14, с. 64], а Т. Тебешевська-Качак називає «експериментальним романом» [16, с. 54]. На нашу думку, є підстави для визначення жанру «Смітника Господа нашого» як роману-казки, адже у площині тексту можемо зауважити наявність таких притаманних окресленому жанру прийомів:

– *персоніфікація* – уявлення про Вітер як реальну істоту, звеличення образу до рівня правдавньої руйнівної сили, утихомирити яку можливо лише за допомогою людської жертви; Крива Груша сприймається мешканцями Дивної країни як священна жива істота, що поєднує світ природи та людей, наділена мудрістю й таємним знанням;

– *перевтілення* – внутрішня сутність кожного з п'яти вар'ятів є позалюдською (Перевізник – риба, Діоген – дуб, Колос – колос, Базиль – равлик, Шептін – вуж), і лише у межах «незайманої землі» герої набувають людських рис. Наприкінці твору кожен із них завдяки низці фантастичних метаморфоз знаходить своє призначення;

– *подорож між світами* – у світобудові роману відображено три виміри існування: Дивна країна, Незаймана земля та Інший (реальний) світ. Дивна країна розташована всередині Незайманої землі, і її мешканці інтуїтивно відчують небезпеку та страх перед подоланням уявної межі між двома всесвітами (наприклад, похід Діогена до забороненого Лісу стає поштовхом до руйнації Дивної країни); водночас люди з Іншого світу не здатні потрапити до Незайманої землі, адже остання постає табуованою безлюдною територією, котру не можна займати. Автор у коментарях до роману порівнює цей незайманий світопростір із таємничими закутками людської свідомості: «Є ж у нашій душі такі болісні струни, яких ми не хочемо зачіпати» [11, с. 76], а також підкреслює, що саме з території Незайманої землі можливо розглядіти абсурдність Іншого світу. Здатні подолати межі трьох вимірів лише Кінь Пройдисвіта, що помирає від поранення стрілою, символізуючи «смерть старої казки» [11, с. 74], птах-каліка Круцьо та Малий – хлопчина, що долає межі світів задля пошуку матері, однак, вірогідно, сам процес пошуку і є його життєвим призначенням);

– *поєднання повсякденного та фантастичного* – ірраціональний простір Дивної країни протиставляється сірій дійсності велелюдного міста, вимушене перебування в котрому гнітить героїню роману (жінку, що боїться втратити дочку). Вагомо, що життя п'ятох диваків, сповнене фантастичних колізій, виявляється більш природним і закономірним, ніж існування у межах Іншого світу, що видається молодій жінці абсурдним, порожнім і страшним. Можливо, у такий спосіб Г. Пагутяк намагалася залучити читача до філософського осмислення почасти незбагнених законів сучасного буття, що формують хворобливий, «божевільний» простір людського існування. Водночас фантастичний компонент оповіді репрезентовано на різних рівнях текстотворення: відтінку надзвичайного набувають усі компоненти архітектоніки роману;

– *боротьба добра і зла* – осмислення та інтерпретацію проблеми одвічного протистояння світла і темряви письменниця переносить у простір підсвідомого, майстерно моделюючи світ стривоженої, сповненої страхом і сумнівом душі жінки-матері, у свідомості котрої відбувається перманентна боротьба між депресивним станом, спричиненим гнітючим впливом міста, безгрошів'ям, самотністю й таким іншим, і світлим почуттям любові до власної дитини. Зрештою, завдяки силі любові та Віри, героїня віднаходить шлях до внутрішньої гармонії, що

надає фіналові роману оптимістичного відтінку, що переважно притаманний жанру казки.

Провідну роль казкового мотиву у творенні «Смітника Господа нашого» виокремлює й сама Г. Пагутяк. Наприклад, письменниця акцентує увагу на тому, що у романі немає смерті, а загибель Коня Пройдисвіта мислиться як така, що притаманна традиційній казці [11, с. 78]. Водночас у просторі Незайманої землі смерть означено як момент перевтілення, набуття жителями Дивної країни їхньої природної сутності. Відтак фантастична історія життя мешканців суворого таємничого світу (котрий ті, проте, вважають раєм) виявляється казкою, що сформована у межах підсвідомості героїні з реального світу як спосіб автопсихотерапії, спрямованої на порятунок від життєвих незгод. Терапевтичну силу казки, що «вбиває клинці з голови», підтверджує Віктор, лікар психлікарні (В'язниці), котрий, звільняючись, забирає із собою п'ятох хворих і дарує їм шанс на нове життя в безлюдному світі. Віктор (Переможець, що мислиться як Король, однак, як зауважує автор, може ним і не бути) сприяє нещасній жінці в пошуках загубленого сина. Знищена горем героїня («Як моє серце не трісне, згадуючи тебе... Казки вмирають у мене на губах» [11, с. 44]) постає втіленням найбільшого страху кожної матері – втрати дитини, але лікар допомагає їй знайти ту казку, котра її вилікує.

Початок духовного зцілення жінки з Іншого світу стає поштовхом до завершення казки Дивної країни, вичерпаність сенсу існування котрої унаочнюють слова Короля (Голосу), звернені до його відданого слуги: «Я дам вам те, чого ви бажаєте. Перевізнику – найбільшу у світі рибу. Шептунові – мовчання. Колосові – стільки насіння, щоб він засіяв усю землю. Діоген стане деревом у лісі. А тобі, Базілю, оскільки ти вірно мене чекав, я скажу правду, а не дам ілюзію. Коли твоя душа відділиться від тіла, ти станеш щасливий і спокійний. Ти полетиш, Базілю, і побачиш багато світів, з яких вибереш той, що тобі до вподоби. А тим часом, Базілю, прощай, нашій казці кінець» [11, с. 70]. Отже, у романі «Смітник Господа нашого» Г. Пагутяк творить унікальний ірраціональний простір-казку, зауважуючи, що «сила казки величезна, але, доки ми не навчимося нею користуватись, ми приречені жити в нашому світі, тобто Іншому» [11, с. 74].

Висновки. Характерними ознаками української постмодерної прози в площині художнього організування тексту постають жанровий синтез, широке побутування відкритих до змін неканонічних жанрів (наприклад, провідного значення

набуває романістичне письмо). Істотними рисами роману доби постмодернізму стають фрагментарність, колаж, інтелектуалізація оповіді, а також інтегрування елементів інших жанрів, що зумовило появу низки жанрових модифікацій роману (наприклад, роман-казка Г. Пагутяк «Смітник Господа нашого»). Також Г. Пагутяк використовує у творі елементи біблійного жанру виді-

ння, надаючи йому відповідного стилістичного забарвлення та композиційного колориту, наснажуючи оповідь сакральними, есхатологічними, провіденційними ознаками. Однак теологічний догматизм релігійного видіння поступається місцем психологізму та міфологізації, прагненню шляхом жанрового синтезу сконструювати віртуальний простір ірраціонального буття героїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин Н. Епос и роман. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/bahtin/epos_roman.php (дата звернення: 10.05.2018).
2. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція: монографія. К.: «Академвидав», 2004. 368 с.
3. Білоус П. Теорія літератури: навч. посібник. К.: «Академвидав», 2013. 328 с.
4. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів: Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: підручник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 519 с.
5. Голобородько Я. Про Галину Пагутяк. URL: <http://www.blog.lib.kherson.ua/goloborodko-pro-pagutyak.htm> (дата звернення: 16.02.2018).
6. Єременко О. Міжродовий синкретизм в українській літературі ХХ ст.: монографія. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 180 с.
7. Ковтун Е. Художественный вымысел в литературе XX века: учебное пособие. М.: «Высшая школа», 2008. 408 с.
8. Копистянська Н. Відставання у часопросторовому розвитку жанру, сприйняття і визначення цього розвитку (огляд на прикладі роману ХІХ і ХХ століть). Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія «Літературознавство»: збірник. Тернопіль, 2009. Вип. 27. С. 261–270.
9. Леоненко О. Національний варіант жанру фентезі в прозі Галини Пагутяк (на матеріалі роману «Смітник Господа нашого»). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки). 2010. № 5 (192) березень. С. 97–103.
10. Мельник Н. Проникнення в іншу реальність (українська магічна новела наприкінці ХХ ст.). Слово і час. 1998. № 11. С. 46–51.
11. Пагутяк Г. Записки Білого Пташка: Два романи та повість. К.: «Український письменник», 1999. С. 3–78.
12. Палій О. Поетика постмодерністського роману: до теоретичних аспектів. Літературознавчі студії Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Редкол.: Н.М. Гаєвська, А.Б. Гуляк, Л.М. Задорожна та ін. К.: КНУ, 2013. Вип. 39. Ч. 2. С. 278–288.
13. Пестерев В.А. Постмодернизм и поэтика романа: Историко-литературные и теоретические аспекты: учебно-методическое пособие. Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2001. 40 с.
14. Поліщук О. У пошуках незайманого світу (Пагутяк Галина. Записки Білого Пташка: Два романи та повість. К.: «Український письменник», 1999). Слово і час. 2002. № 7. С. 64–65.
15. Тарасенко К. Модифікації романного жанру в літературі постмодернізму. Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. 2013. № 1. С. 16–25.
16. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект). Слово і час. 2006. № 9. С. 51–58.
17. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Пер. с фр. М.: «Дом интеллектуальной книги», 1999. 143 с.
18. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / ґендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН–ХХІ, 2011. 432 с.
19. Черкашина Т. Формування жанрів спогадової літератури. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки. 2013. Вип. 4.11. С. 302–307.

«ВИННА КАРТА» УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНІСТСЬКОЇ ЛІРИКИ

“WINE CARD” OF UKRAINIAN MODERNISTIC LYRICS

Науменко Н.В.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій

У статті на матеріалі української поезії доби Модернізму (творів І. Франка, Лесі Українки, М. Вороного, Дніпрові Чайки, авторів-молодомузівців) окреслено місце культурологічного концепту вина у творенні формозмісту вірша. Показано, що мотив «вино» не лише урізноманітнює модерністську поетичну картину світу, а й актуалізує жанрові матриці попередніх періодів розвитку літератури.

Ключові слова: модернізм, українська поезія, вино, жанр, стиль.

В статье на материале украинской поэзии эпохи Модернизма (произведений И. Франко, Леси Украинки, М. Вороного, Днепровой Чайки, авторов-молодомузівців) определено место культурологического концепта вина в формально-содержательном поле стихотворения. Показано, что мотив «вино» не только разнообразит модернистскую поэтическую картину мира, но и актуализирует жанровые матрицы предыдущих периодов развития литературы.

Ключевые слова: модернизм, украинская поэзия, вино, жанр, стиль.

The author of this article researched the verse works by Ukrainian Modernist poets (I. Franko, Lesya Ukrayinka, M. Voronyi, Dniprova Chayka, Young Muse writers) in order to outline the place of culturological conceit “wine” in the formal and sensual framework of a verse. There was shown that the motif “wine” was used not only to create a Modernistic diverse poetic picture of the world, but also to actualize the genre matrices of the previous periods of literary development.

Key words: Modernism, Ukrainian poetry, wine, genre, style.

Постановка проблеми. Унікальну складову поетики художнього твору являють собою сенсорні (чуттєві) образи. Вони базуються на засадах такого прадавнього елемента людського світогляду, як **метафоричне мислення**.

Метафора вказує на певну ознаку предмета, не називаючи її безпосередньо, а замінюючи словом, яке містить цю ознаку. Саме тому увагу до себе привертає масив *кулінарних* образів новітньої української поезії; завдяки їм вибудовуються асоціативні ряди, до складу яких входять усі сенсорні мотиви.

Вірогідно, жоден із напоїв не має більш давньої й славетної історії, ніж **вино**. Багато великих поетів оспівували його смак, аромат, колір, цілющі властивості. Розповідь про вина, їхні цілющі властивості в поетичній формі робить їх зрозумілими для читача, а елемент художньої фантазії стимулює роботу мислення людини й приводить до формування незвичайних асоціативних рядів.

Символіка вина закономірно привела до створення в ряді національних літератур особливої поетичної течії, яка у східних країнах має спеціальну назву – «**хамрїйят**». З-поміж усього масиву ліричних творів ХХ століття можливо виокремити й хамрїйят український, що про нього й ітиметься далі. За жанровою семантикою можливо вирізнити дві течії: **перша** – близькі до власне

«хамрїйяту» твори, в яких ключовим жанровим визначником є «винна» поезія (застільні пісні, тости) й супутня їм образність; **друга** – твори, де вино є символом внутрішнього світу людини, виразником її думок про світ і своє місце в ньому (сонет, медитація, посвята) [10, с. 16–17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цієї роботи в тому, що питання «Вино як образ української поезії» досі не було предметом ґрунтовного філологічного осмислення. Наголошувалося переважно на його загальнокультурних аспектах. Чималу увагу вину приділили І. Огієнко та О. Воропай, розглядаючи давні українські обряди – як релігійні, так і світські. Л. Ставицька в «Естетичні слова в українській поезії 10–30-х років ХХ століття» (2000) окреслює особливості концепту «вино» у ліриці Модернізму та доби Розстріляного Відродження. З такого ж кута зору до цього образу підходить О. Гальчук (2013), утверджуючи його як складник світогляду неокласиків. А. Топачевський (2014) зіставляє релігієзнавчі, літературні та біологічні елементи у розгляді біблійного символу виноградної лози. Засновки для поетологічних студій образу вина містяться в публікаціях науково-популярного стилю, зокрема збірниках есе «Таємниці львівської горілки» Ю. Винничука та «Лицарі пера і чарки» М. Петренка.

Постановка завдання. Мета роботи – на основі вивчення української модерної поезії різних жанрів і стилів, присвяченої вину, утвердити зазначений символ як чинник, що виявляє елементи пантеїстичного світогляду в образному мисленні українців. Матеріалом дослідження стала лірика доби Модернізму, активний розвиток якої привів до появи значної кількості нових конотацій традиційних культурних концептів, зокрема й вина.

Виклад основного матеріалу. «Вино» як художня деталь в українській модерній поезії є елементом ліричних і ліро-епічних оповідей про застілля та свята. Збільшився її потенціал як **образу-символу** – від філософемі Євхаристичного обряду до античного образу земних насолод, від концепту радощів життя до сумовитого символу минулості та тлінності людської плоті.

Преамбулою до активного формування «винної карти» української лірики кінця XIX – початку XX століття стали теоретичні викладки **Івана Франка** та низка його поезій, передусім цикл «Вольні вірші». В образній структурі першого твору «Віршів...» – «Moderne» – засадничим є поєднання зорових і смакових елементів. Зорові образи, до яких вжито прийом градації, створюють розгорнуту метафору віршів – «вольних, мов оси у літню спеку»:

*Мов стріли з нап'ятого лука, / Мов слово,
обрамлене гнівом, / Сердиті,
Мов усміх дівчини, принадні, / Мов жало
гадюки, отруйні – / Летіть!*

Смакові деталі тут сугестують образні асоціації, пов'язані з конкретним смаком, і відтак відбивають настрої ліричного персонажа у момент мовлення:

*Хвиля, мов чарка. / Повну, гей, повну!
Вермут! / Гірко, та іскри заскачуть в очах...
На погибель! [15, с. 269].*

Символічний концепт «вермут» – прихована метафора гіркоти та смутку в подальших творах циклу. Однак у цих словах відлунує й діонісійське сп'яніння життям (Ф. Ніцше). З теоретичного кута зору І. Франко у своєму трактаті «Із секретів поетичної творчості» (1898) – «класичному творі **рецептивної естетики**» [4, с. 125] зі сп'янінням порівнює той «непритомний стан, у якому поет творить свої пісні» [16, с. 55]. Характерно, що Франко поширює цей «непритомний стан» на індивідуальну поетичну творчість загалом, але якоюсь мірою це й перегук із «Поетикою» Митрофана Довгалевського. Майже такими словами видатний діяч українського бароко опису-

вав конкретний віршовий жанр – **дифірамб**: він «складається з розв'язаних, сміливо поєднаних стіп і слів, що їх співають п'яні, не додержуючись віршового розміру та порядку віршів» [3, с. 202].

Ряд архітворів **Осипа Маковея** можна зарахувати до елегантної матриці, котра сама собою може бути частиною «хамрійяту» як метажанру лірики. Це передусім вірш «Візіта», писаний розміром «Виклику» М. Старицького:

*О, моє серденько, славно зробила ти, /
Що у гостину прийшла! –
Тільки з'явилася, зразу розбила ти /
Тугу, що ум налягла... [14, с. 606].*

У порівняно невеликому часопросторі вірша спостерігається потужний співудар двох емоційних хвиль: **радості** ліричного героя від того, що його навідала кохана дівчина, і **смутку**, якого він прагне позбутися, упившись «медом солодким» і від того хоч ненадовго відчутти себе дитиною.

*Пий, моя любко, до дна!
Радощі нашого тривку короткого /
Ти розумієш одна...
Як же я тішуся, ставши дитиною /
Хоч на хвилинку, на час!
Пропасть заповнюю цею хвилиною /
Може, останній вже раз... [14, с. 607].*

Можна сказати, що описане словами поета застілля виходить за межі віршованої оповіді. Відбувається взаємосповідь між письменником і читачем, результатом якої стає катарсис – естетичне потрясіння, активізація порухів душі, що приводить до усвідомлення відновленого зв'язку людини з довкіллям.

Вірш **Лесі Українки** «Розбита чарка» – не лише вірєць української «винної» поезії кінця XIX століття, а й актуалізація ще одного мало-вживаного ліричного жанру – **епіталами**. Зіставляючи її образність із застільною піснею, можна виокремити певну концептосферу: **квіти, птахи та вино** (з численними видовими поняттями), а ще – своєрідний набір інтонацій, передусім окличних. Ліричний оповідач «Розбитої чарки» зводить усі ці мотиви в експозиції:

*На весіллі бринять чарочки, – /
Хай здорові живуть молодята!
Хай живуть, як в гніздечку пташки, /
Хай кохаються, мов голуб'ята!..*

Елементом безсумнівної новизни в Лесиній епіталами є алюзія до української народної прикмети та її тлумачення:

*На весіллі хтось чарку розбив, – /
Молода на посаді сумує,
Молодий смутно чоло схилив, – /
Не журіться, то щастя віщує!..*

Водночас чарка як автологічна деталь поезії виступає не лише провісником щастя, а й символічним аналогом розбитого від нещасливого кохання серця котрогось із присутніх на весільних урочистостях. Але ця деталь є і виявом докору оповідача на адресу нечутливих до чужого болю гостей:

... Чи хто тебе чує?

Чи не скаже хто часом того, /

Що розбитеє серце віщує?.. [13, с. 64].

Подібний образний лад притаманний віршеві «Щербата» **Дніпрової Чайки**. Актуалізується тут і фразеологізм «повний по вінця» як синонім переповнення почуттями та народна прикмета, що не можна пити зі щербатого посуду, оскільки він несе негативну енергію:

З щасливого серця багато /

Лунає пісень голосних,

А горе, а доля щербата /

Ще більше виспівує їх.

Як в чарці, налитій до краю, /

Вже місця й для краплі нема –

Душа переповнена щастям, /

Частенько буває німа...

Лірична героїня слушно зауважує, що вино ллється з чарки не лише тоді, коли вона повна по вінця, а й – передусім – коли вона надколота. Глибинний зміст цього образу-символу – суперечливість почуттів, неможливість мовчати, коли хочеться говорити, й навпаки; неминуща туга від нерозділеного кохання:

А доля, сліпенька бабуся, /

Щербату все хоче сповнить –

Гірка не сповняється – й з неї /

За піснею пісня біжить [2, с. 297].

У модерністській ліриці **Миколи Вороного** кохання – це екстаз, що кличе душу «в неосяжні високості», це молитва, що чарує світ. Кохання може уявлятися як свято звільненого тіла, символами якого є весілля та пов'язане з ним вино. У цьому є своя краса й чистота. Таке почуття змальоване в «Епіталамі», де «винні» мотиви представлено значно ширше:

Хай же тішиться Ерот, /

П'є Псіхея, поки прагне!

Хай на славу буде шлюб! /

Хай бринять жагучі згуки,

Щоб шукали губи губ, /

Щоб сплелись з руками руки,

Щоб злучилися водно /

Животворче, спільне – двоє...

Поки в чашах є вино, /

***Пийте жадібно... Евоє!** [1, с. 94].*

До творення українського «хамрійату» доби модернізму прилучилися й поетичні **переклади**.

Доречну метафору вжив І. Франко, назвавши обраним для перекладу взірці європейської лірики «чистим покріпляючим вином» [див.: 12, с. 237]. Тому інтерес викликали перекладні поезії **Агатангела Кримського**. Включаючи до збірки «Пальмове гілля» інтерпретації іноземних поетів, зокрема грецьких (Анакреонт), німецьких (Генріх Гейне) і близькосхідних (Рудакі, Омар Хайям), Кримський точно зазначав першоджерело, органічно вплітаючи його у візерунок духовного життя «свого» ліричного героя. Це, за спостереженням Т. Мейзерської, «значною мірою відображає і його [Кримського] власну екзистенційно-поетичну рефлексію» [9, с. 135]. Ще раніше І. Франко наголошував: екзотизм антуражу поезій (у підзаголовку «Пальмового гілля») нерозривно пов'язаний із «українством» ліричного героя [16, с. 189].

Гра з текстами-сміслами, чіс духовне підґрунтя є глибоко містичним та езотеричним, не піддається однозначному прочитанню. А символом, який, вірогідно, допоможе реципієнтові бодай наблизитись до розуміння цієї високоінтелектуальної гри, вбачається люблене поетами Сходу вино:

Горить-виблискує вино, /

Як камінь сердолік!..

Здається: камінь розтопивсь /

І струйкою потік!

Вино є справді сердолік, /

Хоч трохи й не такий:

Вино – текучий самоцвіт, /

А сердолік – твердий [6, с. 110].

Це – переспів поезії Абу Абдаллаха Рудакі. За даними культурології, цей камінь, сердолік, є оберегом для давніх єгиптян і мешканців Месопотамії, слов'янських і мусульманських народів. Тому порівняння сердоліку з вином є цілком характерним: за суто сенсорними параметрами вони схожі, а за агрегатним станом – відмінні («Вино – текучий самоцвіт, / А сердолік – твердий»). У цій поезії відбито **суфійський** погляд на речі – їхню відкритість до порівняння між собою та з іншими речами або явищами природи. Утаємничений код суфійської поезії, без сумніву, був добре відомий Агатангелові Кримському [9, с. 136], і не випадково в третю частину «Пальмового гілля» поет включив переклади саме взірців персько-таджицького «хамрійату».

В оригінальній ліриці автора частотнішим є образ не вина, а винограду, але його вжито в такому контексті, який у рецепції вірша прилучатиме й вино – насамперед у любовних поезіях. Цікаво, що образ винограду прислужився поетові до майстерного творення жіночої іпостасі ліричного оповідача:

*Глянь на грона й лози винограду, /
Глянь на личенько моє прекрасне.
Байдуже, чи ти мене кохаси – /
Глянь на мене з сміхом щирим, ясним...*

[6, с. 90].

Можна спостерегти тенденцію до жанрового урізноманітнення українського «хамрійяту» та активніше виведення образу «вино» з автологічної в металогічну площину у представників угруповання «Молода Муза». Доробок **Петра Карманського** містить низку «винних» віршів, котрі за жанровою домінантою можна класифікувати як: **серенаду** («В обіймах винограду заснули білі бози...»), стилізацію східного вірша з елементами **куртуазної лірики** («Гей, розспівався ранок вересневий, / Наче весільна дружина сп'яніла...»), вірш-**маніфест** («Право молоді»), **елегію** («Забулися юнацькі п'яні мрії...»).

Митрофан Довгалевський у «Саду поетичному» наголошував на обов'язковості поєднання в елегії сумних і «радісних, бажаних» речей, прилучаючи до останніх «...любов і все, що тільки здатний видумати людський розум» [3, с. 193–194]. Наведене положення закріплювало сюжетну контрастність барокової елегії; вона мала містити «гостре» закінчення, і це значно наближувало її до віршованої новели.

На початку ХХ століття елегія в міру урізноманітнення її тематики установлює можливості для співвідношення у ній сумовитих і веселих інтонацій, роздуму та свята. У поезії П. Карманського «Забулися юнацькі п'яні мрії...» всі ці риси сполучилися вже в першому чотиривірші:

*Забулися юнацькі п'яні мрії, /
Що в серці мому розпалили жар,
Сьогодні в ньому холод пустки віє: /
Розвіявся, пропав екстазу чар* [11, с. 234].

Погоджуємося з Ю. Ковалівим, що поет полюбляв «виповнену екзистенційною тривогою присмеркову кольористику» [5, с. 454]. На тлі сенсорно відчутного вечірнього пейзажу в цитованому творі особливо виразно відчувається туга від утраченого назавжди кохання, після якого лишаються тільки спогади. Та водночас песимістичні ноти чергуються з переживанням радості від спілкування з коханою:

*В душі тебе благословлю, чудова /
Супутнице моїх найкращих днів.
Упоєний вином твого слова, /
Я молодів, заново зеленів* [11, с. 235].

Отже, це – зразок вірша, де вино постає металогічним образом – перифразом (п'яні мрії, вино слова).

Іван Франко у статті «Наша поезія в 1901 році» характеризує збірку «Розсипані перли» та особис-

тість її автора – **Василя Пачовського**, узгоджуючи елементи наукового та художнього стилю, мову прозову та поетичну: «*Поезія пливе у нього натурально... як найпростіший вияв його чуття. Нехай і так, що те чуття ще не глибоке... тим більше признання належиться його талантові, що він і найпростіші, найтривіальніші речі може висловити поетично, не шаблоново, вмів змалювати свіжими, рідко де позиченими красками*» [16, с. 176]. Важливо, що ці «свіжі, рідко де позичені краски» у Василя Пачовського виявляються у фольклорно забарвлених віршах. Такою є «Шумка» – варіація на тему західноукраїнської народної танцювальної пісні:

*...А як банда не гримить, /
Най вино в чарках шумить,
Встаньмо зі сидіння –
Всі ураз чарками брень! /
Най лунають від пісень
Золоті склепіння!* [11, с. 257].

Фольклорні формули у вірші Пачовського – не просто данина моді. На думку Ю. Коваліва, вони мають позитивне змістове навантаження: роблять поезію орнаментальною, засвідчують гнучкість інтертексту [5, с. 464], а також формують нову матрицю сталого жанру. Так, від канонічного інваріанту «Шумка» Пачовського дещо відрізняється: строфа у ній не чотири-, а шестирядкова; у ній чергуються не восьми-, а семи- та шестискладові рядки [див.: 8, с. 592]. Однак етимологія жанрового визначника суголосна з внутрішнім наповненням вірша, адже в ньому наявний концепт «шум» і у значенні гомону свята («Ах, як шовки шелестять, / Як намиста меркотять...»), і у значенні бродіння («Най вино в чарках шумить...»).

Атмосфера застілля присутня й у вірші молодомузівця **Степана Чарнецького**. Ямбічні ритми замість хореїчних «заспокоюють» плин анакреонтічного вірша, не позбавляючи його ноток радості та закоханості:

*Eh, vive la vie! Най пісня рвесь пуста!
І струями най шумно лютяся вина,
Ти нахили вишневі уста,
Ах, ти у пристрасні обійми йди, дівчино,
Най злучить нас на хвилю гра пуста!
Гей, нахили уста!..* [11, с. 547].

Цикл «Мій альбом», до якого належить цитований вірш, позначений творчим переосмисленням образів середньовічної куртуазної лірики (трубадур, розбита лютня), музичного мистецтва ХІХ століття (мелодії Шопена, звук катеринки). У завершальному творі циклу – «Вина, дівчино!» Чарнецький, окрім букви та духу поезії вагантів, дотримується й канонів східної лірики:

*Вина, вина, дівчино! /
Червоного, як кров!
Най вип'ю за минуле, /
За молодість, любов,
За мрії, що погасли /
Від холоду життя...
На вічний вип'ю спомин, /
На вічне забуття!* [11, с. 547–548].

Поетизація **Богдана Лепкого**, на становлення чийого стилю справила вплив лірика «Молодої Музи», належить до перших проявів модернізму в українській літературі. Це відбилося у зміщенні емоційних площин (туга – основний настрій, осінь – щаслива пора) і часово-просторових співвідношень (міняються місцями «тепер» – «колись», «близько – далеко») тощо.

Серед громадянської лірики Лепкого чільне місце посідають посвяти. До них належить й анакреонтічна поезія «Ну що ж!.. Пройшли гарячі дні», яка містить жанрові концепти елегії, спогаду, тосту, застільної пісні:

*Ну що ж!.. Пройшли гарячі дні, /
Тепер настане холодок.
Заліземо в який куток /
І при медку чи при вині
Минулі спомини давні
снуватимемо...* [7, с. 309].

З перших рядків привертають увагу композиція та метричний лад вірша. «Шевченківський» чотиристопний ямб межує з кільцевим римуванням; повні точні рими (*рясну – засну, зацвіте – золоте*) увиразнено філігранним звукописом («*Згадаємо весну рясну, / Черемхи пахоці і рож, / І птахів спів, що вснуть не мож...*» або «*І заспіває соловій, / Засяє сонце золоте...*»). Кожну з трьох строф вінчає холостий вірш, із яких, своєю чергою, можна скомпонувати рядок-квінтесенцію: «снуватимемо –

здрімаєся – «Гей! Меду ще!»). «Прихильність до діонісійського міфу, урівноваженого аполлонійством» (Ю. Ковалів), – така риса індивідуального стилю Лепкого, сформувавшись у ранніх поезіях, і зумовила естетичну силу всього його доробку.

Висновки. У зв'язку з бурхливим розвитком поетичних жанрів доби Модернізму урізноманітнілася й «винна» образність. Митці кінця XIX – початку XX століття частіше звертаються до призабутих поетичних жанрів – епіграм, епіграм, дифірамбів. Відповідно, цілком органічним у поезіях такого роду є й мотив вина.

Надалі жанрова парадигма українського «хамрійату» розшириться: сонети (М. Рильський, П. Филипович, Б.-І. Антонич), пейзажні замальовки (Христя Алчевська, Б.-І. Антонич, В. Чумак, П. Тичина), пісні-тости (С. Волох, М. Чернявський, В. Кобилянський, Л. Старицька-Черняхівська), віршовані новели неоромантичного стилю з інтонаціями куртуазної лірики (Дніпрова Чайка, О. Маковей). З розвитком жанрів видозмінюються й тропейні характеристики образу «вино»: це не лише деталь, порівняння або метафора натурфілософського гатунку, а й символ цілого діапазону емоцій.

Подальші дослідження образу вина в українській культурі різних періодів розвитку дадуть змогу по-новому утвердити бачення людини-у-світі як світу-в-людині. Адже, вводячи у свою різнопланову лірику мотиви «вино», «корчма», «келих», а також інтерпретуючи на цих засадах символічні концепти Античності, Сходу, слов'янського світогляду, автори вибудовують новітню філософію осягнення світу, в якій природа та творчість перебувають у стані кругообігу, а першоосновою є Слово – Вино-Град, Вино-Градник як прототип Граду Божого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вороний М.К. Євшан-зілля: поема. Вірші / Упоряд. та передм. Л. Слободянюк. Київ: «Національний книжковий проєкт», 2010. 160 с.
2. Дніпрова Чайка. Твори / Вст. ст., упоряд., підг. текстів, прим. О.В. Килимника. Київ: «Держлітвидав УРСР», 1960. 511 с.
3. Довгалецький М. Поетика: Сад поетичний / Пер. з лат. І. Маслюка, передм. І. Іваньо. Київ: «Мистецтво», 1973. 435 с.
4. Ключек Г.Д. Енергія художнього слова. Кіровоград: РВВ Кіровоградського ДПУ імені Володимира Винниченка, 2007. 448 с.
5. Ковалів Ю.І. Історія української літератури: кінець XIX – початок XXI ст.: підручник: у 10 т. Т. 1: У пошуках іманентного сенсу. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 512 с.
6. Кримський А.Ю. Пальмове гілля: екзотичні поезії. Київ: «Дніпро», 1971. 371 с.
7. Лепкий Б.С. Твори: в 2 т. Т. 1: Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари / Упоряд., приміт. і вст. ст. Ф.П. Погребенника. Київ: «Наукова думка», 1997. 846 с.
8. Літературознавча енциклопедія. Т. 2: Маадай-Кара – Я-Форма / За ред. Ю.І. Коваліва. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2007. 624 с.

9. Мейзерська Т.С. Re-presence: відлуння Сходу в українській літературі XIX ст.: зб. статей. Одеса: «Астропринт», 2009. 156 с.
10. Науменко Н.В. Черлений дзвін, цілитель душ нетлінний: образи вина в українській поезії: монографія. Київ: Видавництво «Сталь», 2018. 260 с.
11. Поети «Молодої Музи» / Упоряд., автор передм. М.М. Ільницький. Київ: «Дніпро», 2006. 672 с.
12. Ткачук М.П. Лірика Івана Франка. Київ: «Світ знань», 2006. 296 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т. 1: Поезії / Вст. ст. Є. Шаблювського; упоряд. та прим. Н. Вишневської. Київ: «Наукова думка», 1975. 448 с.
14. Українська муза. Антологія української поезії: від початків до 1908 р.: у 12 т. Т. 9 / За ред. О. Коваленка. Київ: «Обереги», 1993. (Репринт).
15. Франко І.Я. Вольні вірші. Зібрання творів: у 50 т. Т. 3: Поезії. Київ: «Наукова думка», 1976. С. 271–273.
16. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості. Зібрання творів: у 50 т. Т. 31: Літературно-критичні праці. Київ: «Наукова думка», 1980. С. 45–119.
17. Франко І.Я. Наша поезія в 1901 році. Зібрання творів: у 50 т. Т. 33: Літературно-критичні праці. Київ: «Наукова думка», 1981. С. 172–200.

УДК 821.161.2'06

СУЧАСНА ВІЙНА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І СПОГАДАХ УЧАСНИКІВ

CONTEMPORARY WAR IN THE WORKS OF UKRAINIAN WRITERS AND MEMOIRS OF PARTICIPANTS

Романенко Л.В.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету*

У статті здійснено огляд творів сучасних українських авторів про трагічні події, які до недавнього часу мали назву «АТО», проте за своїми масштабами й трагічністю є війною. Дослідження охоплює твори декількох авторів, які аналізують події з різних ракурсів, а також спогади самих воїнів, які пішли добровольцями захищати Україну. Особливістю аналізованого матеріалу є підхід до змалювання описуваних подій безпосереднім учасником бойових дій та мешканцем східних областей, на очах якого розгорталися ці події, а також гендерний фактор у висвітленні проблеми письменниками (такими як Світлана Талан, Галина Вдовиченко, Євген Положий та інші). Характерним для цих творів є тяжіння до документального висвітлення з хронологічною фіксацією всіх етапів протистояння, що почалися восени 2013 р. в Києві на Майдані та тривають дотепер уже на Сході України. Сюжет і структура творів різні, проте об'єднані однією ідеєю – відтворити події неупереджено зі слів тих, хто опинився у вирі кривавої війни.

Ключові слова: образ, роман, сюжет, патріотизм, масова література, нон-фікшн, мемуари, стереотип.

В статье сделан обзор произведений современных украинских авторов о трагических событиях, которые до недавнего времени назывались «АТО», однако по своим масштабам и трагичности являются войной. Исследование охватывает произведения нескольких авторов, которые анализируют события с разных ракурсов, а также воспоминания самых воинов, которые пошли добровольцами защищать Украину. Особенностью рассматриваемого материала является подход к изображению описываемых событий непосредственным участником боевых действий и жителем восточных областей, на глазах которого разворачивались эти события, а также гендерный фактор в освещении проблемы писателями (такими как Светлана Талан, Галина Вдовиченко, Евгений Положий и другие). Характерным для этих произведений является тяготение к документальному освещению с хронологической фиксацией всех этапов противостояния, которые начались осенью 2013 г. в Киеве на Майдане и продолжаются до сих пор уже на Востоке Украины. Сюжет и структура произведений разные, но объединены одной идеей – воссоздать события беспристрастно со слов тех, кто оказался в водовороте кровавой войны.

Ключевые слова: образ, роман, сюжет, патриотизм, массовая литература, нон-фикшн, мемуары, стереотип.

The article reviews the works of contemporary Ukrainian authors about the tragic events that until recently were called ATO, but their scale and tragedy is a war. The research covers the works of several authors who analyze events from different angles, as well as memoirs of the soldiers themselves who went volunteers to defend Ukraine. The peculiarity of the analyzed material is the approach to describing the events described by the direct participant in the fighting and the inhabitants of the eastern regions, in the eyes of which these events unfolded, as well as a gender factor in covering the problems of writers (such as Svetlana Talan, Galina Vdovichenko, Yevgeny Polozhii and others). Characteristic for these works is the tendency towards documentary coverage with the chronological fixation of all stages of the confrontation, which began in autumn 2013 in Kiev on the Maidan and continues to this day already in the East of Ukraine. The plot and structure of works are different, but combined with one idea – to recreate events impartially from the words of those who were in the midst of a bloody war.

Key words: image, novel, plot, patriotism, mass literature, non-fiction, memoirs, stereotype.

Постановка проблеми. Війна, якщо вона далеко, сприймається як щось буденне, несуттєве для тебе, твоєї родини. Однак коли вона приходить у твій дім, ти не можеш повірити, що це відбувається саме з тобою, адже так не може бути. Війна ніколи не приходить вчасно. Це завжди біль, страждання, кров, сльози та водночас подвиг, усвідомлення себе частиною народу, Батьківщини. Тоді інакше переосмислюються ці поняття. Прапор, герб, гімн твоєї країни сприймаються не як щось звичайне, а як щось дороге, що в тебе намагаються відняти.

Історія світових війн у літературному освітленні має свою специфіку, адже інтерпретується на основі архівних джерел і документів, які фіксують події на догоду ворогуючим сторонам, тому про об'єктивність говорити важко. Сучасна війна, свідками якої ми є, має ще одне джерело для розуміння подій, що відбуваються, – власні спостереження й аналіз ситуації. Причини цієї війни мають досить глибоке коріння – прагнення роз'єднати український народ, протиставлення «східняків» і «західняків» через різні «жахачки», які були вигадані ще в 1920–1930-х рр. зусиллями більшовиків. Тож не дивно, що плоди цього «радянського» виховання ми пожинаємо зараз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про події останніх 4 років написано досить багато політичних коментарів, прогнозів на майбутнє, проте ґрунтовного дослідження літературного матеріалу наразі немає. Актуальною є праця Софії Філоненко «Маріупольський процес» Галини Вдовиченко в контексті сучасної літератури про АТО» (2015 р.), де здійснений глибокий аналіз подій 2014 р., відтворених у романі, розкрито протиставлення двох українських світів – України Західної та України Східної, а також історія всеохоплюючого перемагаючого кохання, здатного змінити світ і світогляд. Також варто відзначити роботу Олександра Кирильчука «Мілітарний маркер як спосіб конструювання образу іншого в сучасній українській прозі» (2017 р.), автор якої в центрі свого дослідження ставить твори Г. Вдовиченко («Маріупольський процес») і В. Шкляра («Чорне сонце»), конструюючи образи героїв, даючи їм характеристику відповідно до вчинків. Обидва дослідження є підґрунтям для нашої роботи, проте перед нами стоїть ще низка завдань.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити загальний огляд творів про сучасну війну, простежити специфіку творення персонажів та визначити частку правди й вигадки в змалюванні подій.

Виклад основного матеріалу. За такий історично короткий проміжок часу написано досить багато творів про події Майдану (В. Базів «Армагеддон на Майдані» (2014 р.), М. Рудневич «Я з Небесної сотні» (2014 р.), А. Кокотюха «Вогняна зима» (2015 р.), А. Куркова «Щоденники Майдану» (2015 р.), К. Галушка «Майданний семестр» (2015 р.), М. Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна» (2015 р.), В. Івченко «2014» (2015 р.) тощо), жахи війни на Донбасі (В. Шкляр «Чорне сонце» (2015 р.), А. Цаплиєнко «Книга змін» (2015 р.), Г. Вдовиченко «Маріупольський процес» (2015 р.), Є. Положий «Іловайськ» (2015 р.), «П'ять секунд, п'ять днів» (2016 р.), С. Талан «Оголений нерв» (2015 р.), «Повернутися дощем» (2016 р.), «Ракурс» (2017 р.), щоденники Р. Зіненка та М. Музики тощо). До їх написання долучилися не тільки професійні письменники, а й журналісти за професією (Андрій Кокотюха, Сергій Лойко, Андрій Цаплиєнко). Тож не дивно, що за своєю стилістикою ці твори, на думку С. Філоненко, мають нахил до «репортажності й фотографічності». Дослідник наводить слова Олега Коцарева, які яскраво характеризують особливість низки досліджуваних нами творів: «Наразі більше йдеться не про осмислення, інтерпретацію чи обігрування наших драматичних реалій, як про фіксацію, збирання фактів. Конструювання образу подій. Звідси – тяжіння до документалізму, що виводить окремі книжки на межу документальної літератури» [10, с. 141].

Однак саме в цьому ми вбачаємо специфіку творів про сучасну війну. Важливими для розуміння описуваних подій є спогади безпосередніх учасників («Іловайський щоденник», «Саур-Могила. Военные дневники») та літературні твори, написані на матеріалі спогадів бійців («Іловайськ», «П'ять секунд, п'ять днів»). Особливістю цих творів є неупереджене ставлення до описуваних подій: усе, що відбувається із солдатами, відтворюється на рівні констатації фактів, свідками яких вони стали, і реакцією на них. Таке відтворення властиве творам, що належать до категорії нон-фікшн (твори, що ґрунтуються не на вигадці, а на конкретних фактах). Ці щоденники відкривають перед читачем картини тих боїв, які не висвітлювалися засобами інформації, коли точилися суперечки про те, хто насправді воює на Донбасі, популяризувалися висловлювання-кліше, насаджувани російськими засобами масової інформації, що «бандерівці» розстрілюють повсталий Донбас»: *«Бій закінчився лише під вечір. Спалена техніка російської армії ще довго горіла. У тому, що це саме росіяни, вже ніхто не сумнівався. Не*

можуть колишні шахтарі, охоронці, автомийники та зеки, навіть якщо вони раніше служили в армії, проявляти таку взаємодію й маневри під час обстрілу. Для цього потрібні місяці, може й роки, проведені в навчаннях. Не кажучи вже про те, звідки в них взялася модернізована російська техніка» [2, с. 174–175].

Картини смерті друзів-побратимів і нереальність цього зрештою змушують усвідомити те, що перед нами справжній підступний ворог, який клявся та продовжує клястися в дружбі й братерстві, проте холоднокрівно вбиває: «Еще мне «понравилось», как конвоир обосновывал правомерность вторжения РФ в Украину:

– Для меня русские и украинцы один народ, я их не делю.

Ну как бы понятно... свій до свого по своє. Или мы с тобой братья, потому все твоё мое, и делай, как я говорю» [4, с. 175].

І саме тоді вже приходиться усвідомлення, що це не звичайна АТО: «Смерть хлопців здавалася такою безглуздою. Лише вчора вони вийшли цілими та неушкодженими з такого запеклого бою, а сьогодні хтось за кілька кілометрів від нас пустив міну, і їх не стало. Ще кілька хвилин тому вони були поруч з нами, жартували, спілкувалися, ділилися враженнями про вчорашній бій, цікавилися, о котрій буде обід. А зараз – це мертві тіла. Для них війна скінчилася. Я ходив біля них і не відчував, що це лежать мої побратими. Це вже були не вони» [2, с. 150].

Смерті, свідками яких стають герої, остаточно знімають ілюзію того, що Росія не може з нами ворогувати. Однак цей конфлікт, проходячи різні історичні етапи, триває давно (із часів Б. Хмельницького, далі було активне знищення українців як нації в 1920–1930-х рр. і донині), і єдине, що нам залишається, – захищатися: «Иногда бывает такое время, когда к тебе домой, в твою страну приходят люди, которых не интересуют деньги и разговоры. Их нельзя купить. Их нельзя отговорить. Они имеют свои четкие убеждения. Например, они считают, что твоей нации не существует – «нет такой национальности, украинец, вы просто русские манкурты», и если ты не согласен, то значит, ты «бандеровец» и тебя надо убить. В таких случаях единственное, что остается делать, – это действовать. Тоже брать автомат и идти валить их» [4, с. 62–63].

Трагізм подій в Іловайську найкраще простежується в деталях, таких як очі, рухи: невідворотність біди й смерті, підступність російського військового керівництва описується в епізоді виходу з Іловайського котла: «Тікаючи від шквального

вогню та обстрілу з протитанкових гармат, і маневруючи між танками, мене вразили очі танкіста. Це тривало менше секунди, але глибоко закарбувалося в пам'яті... Палаюча бойова машина. Кров. Танкіст, що качається по землі, намагаючись збити з себе полум'я. Рев автомобілів та техніки. Шквальна стрілянина й гуркіт пострілів та вибухів... Все це змішалось в одну величезну суцільну какофонію. І от цей танкіст підвіся з землі. Рукави й спина куртки ще диміли. І він, як мені здалося, подивився на мене. Це була лише якась доля секунди, але тривала вона, як в сповільненій зйомці. Спокійне й навіть якесь умиротворене обличчя. Воно було замурзане пилом та брудом. Виднілися лише яскраві білки очей на темному фоні обличчя. У цих очах не було ані страху, ані паніки, ані якоїсь метушні. Вони були абсолютно спокійні. І проводжали мене. Деякі бійці, яких ми зустрічали дорогою, заскакували в «халк», а цей танкіст просто стояв та вже нікуди не поспішав. Було таке відчуття, що він вже не тут... Стояв та проводжав мене поглядом... Зупинитися не можна було, тому що прохід був дуже вузьким, а ззаду йшов транспорт та техніка, по якій вівся ураганний вогонь» [2, с. 212–213].

І хоча автор роману «Іловайськ» Євген Положієв зазначає, що це «художній текст, роман, побудований на реальних подіях, у якому серед героїв, що мають реальних прототипів, живуть, здійснюють подвиги та помирають вигадані персонажі» [5, с. 3], проте жахи виходу з Іловайського котла суголосні за своїми описами відчуттів, ландшафту й сцен загибелі українських солдатів з описами власних вражень Романа Зіненка («Іловайський щоденник»). Так само гостро це відчувається в романі «П'ять секунд, п'ять днів». Усі ці твори тримають читача в постійному напруженні. Сцени масової загибелі під шквальним підступним вогнем росіян однаково описані і в романах Є. Положієва, і в спогадах учасників. Символічною є назва роману «П'ять секунд, п'ять днів». Таку настанову дає солдатам військовий лікар: «Якщо вас поранили... то найголовніше ваше завдання – вижити перші п'ять секунд... Якщо на рахунок «п'ять» ви не померли, значить, обов'язково виживете...» [6, с. 31]. Ця цифра стає важливою для оповідача: «Куля влучила під праве око, пройшла крізь голову і вийшла, вирвавши вухо. Бойченко зняв шолом, той був у крові. «Дивно, я можу думати. Раз, – раптом згадав він, – хочу бачити, як виростуть мої діти... Два – я дуже люблю свою дружину; три – треба якось посидіти з Іваном, ми ж колись були найкращими

друзями; чотири – пам'ятаю всі свої помилки, виживу – виправлю; п'ять – не хочу так запросто помирати...» [6, с. 48]. П'ять днів повернення додому стали найбільшим випробуванням для його сили духу, однак ці події дали змогу зрозуміти, хто ворог, чого герой хоче в цьому житті та що є найбільшим його бажанням, як і багатьох тих, хто поодинокі чи невеличкими групами виходив з Іловайського котла, – вижити.

Загалом у цих творах відсутня гіперболізація патріотичних почуттів. Українці справді палко бажали захищати рідну землю, щоправда, не всі були морально готовими до того, яку кількість смертей своїх друзів, побратимів побачать на власні очі (загибель друга, який тривалий час був із тобою поряд, воював пліч-о-пліч, мирних мешканців, які опинилися в епіцентрі бойових дій, наприклад: молода жінка з немовлям у зруйнованому будинку, розірвана навпіл; жінка, поранена в живіт, яка намагається заспокоїти свою дитину, що просто втомилася та має зараз лягти поспати; хлопець, який хотів зірвати гриб і підірвався на розтяжці, встановленій сепаратистами; трупи солдатів, які розлітаються в різні боки від вибухів під час виходу з Іловайська, тощо).

Рушійною силою для захисту України стає відчуття патріотизму. Учорашні представники мирних професій, які навіть не замислювалися про те, щоб взяти в руки зброю, змушені відчутти на собі всі жахи підступної війни. Проте почуття патріотизму не чуже й мешканцям Донбасу, хоч і вимірюється не категоріями «нація», «народ», а ототожнюється із землею, на якій людина живе: *«Люблю свою землю, свій степ... як пахнуть трави під сонцем. Найбільше люблю полин, його запах. Маму люблю, бабу Аню, Вітька непутячого, сестру та племінників. Оцю хату з гнилою підлогою...»* [1, с. 73]. Саме таке світосприйняття, як слушно зауважує Олександр Кирильчук, пояснюється «типовим станом колоніального синдрому, що не перестав впливати вже навіть після здобуття незалежності Україною, оскільки імперські практики поширюються також на покоління, народжені в постімперський період» [3, с. 4]. Втрата національної самоідентичності найбільше позначилася на українських регіонах, що межують із країною-агресором, адже десятиліттями тривав процес асиміляції населення, створення єдиного радянського народу без національної приналежності. Тому індустріальний регіон найбільше, на нашу думку, постраждав від цієї політики, байдуже ставлення частини населення до того, ким називатися – українцями чи росіянами, – є наслідком цього жакливого експерименту.

У романах Світлани Талан «Оголений нерв» і «Повернутися дощем» чітко простежується проблема розриву родинних зв'язків через різні політичні погляди. Головна героїня цих романів, Настя, яка все своє життя прожила на Луганщині в Сєверодонецьку, переймаючись побутовими питаннями (нагодувати родину, виростити й виховати дітей), побачила, до чого можуть призвести ті події, які навесні 2014 р. охопили багато населених пунктів Луганської й Донецької області, та, відчуваючи себе українкою, не сприймала бажання знайомих приєднатися до Росії. Зрештою, ця ідея захопила її дочку, яка не тільки підтримувала цю ідею, а й приєдналася до сепаратистів і брала участь у бойових діях на їх боці. Проте вже в другому романі – «Повернутися дощем» – Іванка розчарувалася в зробленому нею виборі, однак повернення додому стало трагедією для родини: на той час її рідний брат Геник воював у складі української армії та зустрівся з нею, коли вона намагалася перейти фронт, проте загинула від рук тих, ким свого часу так захоплювалася, підтримуючи їх прагнення відірвати шматок української землі та приєднати до сусідньої держави.

Ставши волонтером, Настя відправляється з допомогою до воїнів саме напередодні Іловайської трагедії, проте, заблукавши, потрапляє в полон до донецьких. Провівши декілька місяців у донецькій в'язниці, вона зустрічає там різних людей: тих, хто, як і вона, за допомогу українським солдатам потрапив «на подвал», тих, хто намагався дотримуватися своєї позиції неприйняття від'єднання, а також тих, хто жваво підтримував сепаратистів, допомагав їм, а потім через якусь дрібну провину потрапляв до цього пекла. І саме ці люди не могли зрозуміти, чому їх, таких активних прибічників введення російських військ, так зневажили.

Роман «Ракурс» Світлани Талан є одним з останніх, присвячених досліджуваній темі. Він має цікаву композицію: паралельно ведеться розповідь про життя двох незнайомих людей – чоловіка та жінки, яких об'єднує те, що вони живуть на Донбасі, проте кожний робить власний вибір на користь України чи Росії. Вартою уваги є постать саме Євгена, який спочатку вступає до лав сепаратистів, а потім, усвідомивши свою помилку, намагається повернутися в Україну. Агресивне ставлення до нього з боку Еліни є природною реакцією жінки, яка втратила свій дім, ледве не втратила свою сестру через чиєсь бажання жити в Росії, відірвавши при цьому шматок української землі. Спокутою провини для Євгена стає саме любов до цієї сильної жінки.

У романі Г. Вдовиченко «Маріупольський процес» також показуються події 2014 р., коле все тільки починалося і багато хто вірив, що це ненадовго. Дівчина Оля все життя прожила у своєму невеличкому донецькому селі, через брак грошей рідко виїжджаючи за його межі. Це була типова родина, де батько п'є, б'є матір і дітей, а мама намагається заробити грошей, щоб прогодувати родину. Зрештою, старша сестра Олі обирає собі таке ж майбутнє, вийшовши заміж за рецидивіста. Брат активно підтримує сепаратистський рух, бере в руки зброю, стоїть на блокпостах. Навряд чи в нього були глибокі почуття симпатії до цих людей, які прийшли на нашу землю, єдиним поясненням є бажання заробітку. Оля відрізняється від пасивних членів своєї родини. Вона проявляє милосердя до полоненого українського бійця, забравши його додому. І хоча певний час його тримають на ланцюгу, проте зроблено це для того, щоб приспати пильність сепаратистів. Врятувавши Романа від смерті, вона дала йому можливість повернутися до рідних.

Загалом в аналізованих творах чітко окреслюються такі групи персонажів:

– патріот, який за покликом серця йде захищати рідну землю: Генік («Оголений нерв»), «Повернутися дощем»), Мудрий, Влад, Бойченков, Сталкер, Сивий, Союз, Коба («П'ять секунд, п'ять днів») та інші;

– ворог-загарбник: російські солдати Діма та Вова, які «обговорювали іпотеку в Омську і дострілювали полонених» («П'ять секунд, п'ять днів») та інші;

– сепаратист, який бере активну участь у бойових діях: Вітька («Маріупольський процес»), Іванка («Оголений нерв») та інші;

– прихильник сепаратистів: Євген («Ракурс»), свекруха («Оголений нерв»), дядя Вася («Маріупольський процес») та інші;

– пасивний спостерігач за подіями: більшість населення окупованих населених пунктів, наприклад баба Аня, мама («Маріупольський процес») та інші;

– патріотично налаштований громадянин, який підтримує українських воїнів, намагається допомогти: Настя та Вадим («Повернутися дощем»), Еліна, Соля («Ракурс») та інші.

У кожному з досліджуваних творів можна визначити представників усіх виділених нами категорій.

Висновки. У відповідь на претензію, що твори про війну, яка ще триває, не можуть бути об'єктом для художнього змалювання, можемо стверджувати, що саме в цьому їх цінність, оскільки це фіксація найгостріших відчуттів і вражень, а не наукове переосмислення історичних подій. Це твори, які показують, за словами Світлани Талан, правду «про війну, що пройшла крізь серце».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вдовиченко Г. Маріупольський процес: роман. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 288 с.
2. Зіненко Р. Іловайський щоденник. Х.: Фоліо, 2017. 282 с.
3. Кирильчук О. Мілітарний маркер як спосіб конструювання образу іншого в сучасній українській прозі. Національні меншини і колективна пам'ять титульних націй: дилема (не)забуття: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 30–31 березня 2017 р.). URL: <http://mnemonika.org.ua/category/>.
4. Музыка М. Воспоминания о Саур-Могиле. Х.: Фоліо, 2016. 220 с.
5. Положий Є. Іловайськ: розповіді про справжніх людей. Х.: Фоліо, 2016. 378 с.
6. Положий Є. П'ять секунд, п'ять днів: роман. К.: Нора-Друк, 2016. 176 с.
7. Талан С. Оголений нерв: роман. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 544 с.
8. Талан С. Повернутися дощем: роман. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 448 с.
9. Талан С. Ракурс: роман. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 320 с.
10. Філоненко С. «Маріупольський процес» Галини Вдовиченко в контексті сучасної літератури про АТО. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. 2015. Вип. VIII. С. 140–148.
11. Шкляр В. Чорне сонце: збірка. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 304 с.

РОЗДІЛ 6 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2+821.111–31.091

СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ METHODS IN STRUCTURE FORMATION OF A WORK OF ART

Боднар О.Б.,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Тернопільського національного економічного університету*

У статті розглянуто трилогію В. Фолкнера «Місто», «Селище», «Дім» та роман Вал. Шевчука «Стежка в траві. Житомирська сага» щодо застосування Фолкнерового мозаїчного методу творення художнього світу. Здійснено порівняльний аналіз поезики двох прозаїків, що дає матеріал для окреслення певних типологічних збігів та художніх відмінностей. Показано застосування Фолкнерового мозаїчного методу творення художнього світу. Продемонстровано часові зміщення, висвітлення тих самих явищ і подій у різних ракурсах, що породжує і ускладнює стилістику, та сприяє витворенню внутрішньо напруженого руху.

Ключові слова: композиція, архітектоніка, текст, структура, прийом.

В статье рассмотрена трилогия У. Фолкнера «Город», «Поселок», «Дом» и роман Вал. Шевчука «Тропинка в траве. Житомирская сага» по применению Фолкнерового мозаичного метода создания художественного мира. Сравнительный анализ поэтики двух прозаиков служит материалом для определения типологических совпадений и художественных различий. Показано применение Фолкнерового мозаичного метода создания художественного мира. Продемонстрированы временные смещения, освещение тех же явлений и событий в разных ракурсах, что порождает и усугубляет стилистику, и способствует творению внутренне напряженного движения.

Ключевые слова: композиция, архитектоника, текст, структура, прием.

The article deals with William Faulkner's trilogy "The Hamlet", "The Town", "The Mansion" and Valeriy Shevchuk's "The Path in the Grass. Zhytomyr Saga" according to the usage of Faulkner's mosaic method of creating literary world. The comparative analysis of two prose writers' poetics has been done and it gives some material for describing typological resemblances and literary differences. Faulkner's mosaic method of creating fiction world has been shown. Temporary shifts, explanations of phenomena and events using different perspectives, which generate and deepen stylistics, and promote creating inner tense movements have been demonstrated.

Key words: composition, architectonics, text, structure, way.

Постановка проблеми. На основі поезики Вільяма Фолкнера і Валерія Шевчука здійснено порівняльний аналіз, що дає матеріал для окреслення певних типологічних збігів та художніх відмінностей. На підставі вивчення специфіки складного, різнопланового діалогу встановлено, що художній доробок Фолкнера і Шевчука сконцентрував величезну культурно-історичну інформацію, яка увиразнює ряд феноменальних творчих явищ – від міфотворчості до відкриттів «хімерного роману».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавлення творчою спадщиною Вільяма Фолкнера щороку зростає, насамперед на його батьківщині. Це засвідчують величезна бібліографія та жанрове розмаїття праць про нього як особистість і як митця, про сприймання його творів новими поколіннями читачів. За останні два

десятиріччя лише англійською мовою написано 37 монографій, не кажучи про журнальні статті, інші публікації.

Компаративні студії творчості Вільяма Фолкнера і Валерія Шевчука лише починаються. Методологічно важливо наблизитися до естетичних засад письменників, простежуючи колізію між їхнім духовним досвідом, який окреслює горизонт сподівань не лише сучасників, а й нащадків, і читацько-інтерпретаційною компетентністю.

Постановка завдання. На такому навіть пунктирно окресленому тлі постає актуальність системного компаративного осмислення творчого доробку Фолкнера і Шевчука, вивчення комплексу типологічних подібностей та мистецьких особливостей їхньої прози. Порівняльне дослідження художніх світів цих письменників, їх ролі

в історії рідних та світової літератур ХХ ст. має відповідати сучасним здобуткам і новітнім методологічним засадам компаративістики, теорії та історії літератури.

Виклад основного матеріалу. Стаття є першим комплексним дослідженням, в якому на основі методологічного плюралізму систематизовано здобутки фолкнеріанства та шевчукознавства, здійснено компаративний аналіз художніх світів прозаїків та способів їх побудови, продемонстровано спільне й відмінне в образотворенні, зокрема у символізації та притчевості. Уперше проведено порівняльно-типологічне зіставлення у поетико-стилістичних аспектах романів Фолкнера «Місто», «Селище», «Дім» та Шевчука «Стежка в траві. Житомирська сага».

Вільям Фолкнер і Валерій Шевчук належать до прозаїків-інтелектуалів філософського спрямування.

Фолкнер недаремно стверджував, що йому цілого життя не вистачить, щоб розповісти всі історії Йокнапатофського краю і його жителів. «У свідомості, в уяві художника стояв, жив своїм життям маленький, але такий великий світ, який лише фрагментами втілювався під палітурками книг, багато що залишаючи нерозгорнутим, щось взагалі приховуючи. Варто зібрати один врожай – випустити один роман, як поле знову зеленіє і знову очікує женця» [1, с. 410].

У побуті Фолкнер був надто розсіяним, часто недоречно висловлював думки, вічно щось губив. Але у літературних справах вирізнявся, навпаки, великою дисциплінованістю. Саме тут у нього нічого не пропадало, будь-який задум, навіть давній, який був забутим, кінець кінцем здійснювався.

У серпні 1945 року Фолкнер писав Малкольму Каулі, обговорюючи з ним склад «золотої книги апокрифічної околиці»: «Так тягнулося десять літ, допоки якимось я постановив собі, що пора взятися за перший том, бо інакше нічого не вийде» [10, с. 419].

Мова йде про знамениту сьогодні трилогію про Сноупсів. «Ще у 1925 році, мандруючи Європою, Фолкнер накидав нарис під назвою «Брехун», де окреслювалися характери селян, які у майбутньому розгорнулися, набули імен і біографій у пізніших книгах. Тоді, правда, письменник ще цього не знав, ще не було жодних амбіційних планів. Але вже через рік він взявся за велике, у перспективі етичне полотно «Батька Авраама». Уподібнюючи главу роду Сноупсів до біблійного патріарха, провідника народу, Фолкнер мав на меті розповісти не просто про сімейний клан,

про «незнищене сімейство» (загалом тридцять два Сноупси пройдуть сторінками книг), а й про цілий суспільний клас» [1, с. 179].

Написанню книги про Сноупсів передували оповідання «Крапчасті коні» (“Spotted Horses”), «Собака» (“The Hound”), «Ящірки у дворі Джемшида» (“Lizards in Jamshyd’s Courtyard”), а тим часом у книзі з’являвся Сноупс і весь його клан; оповідання уклались у сагу і згодом в окремий том: «Мул у дворі» (“Mule in the Yard”), «Мідний кентавр» (“Centaur in Brass”). А потім «Падіння Іліона» перетворилося у «Дім» (“The Mansion”) і у ньому не стало нічого чи майже нічого з того, що було заплановано. І праця над цим задумом тривала двадцять років.

Після публікації «Селища» (“The Hamlet”) Фолкнера, у впливовому журналі «Кеньон ревью» з’явилася стаття Патріка О’Доннела – перша серйозна студія про Фолкнера в Америці. Критик побачив у його прозі принципову єдність, що спиралася на дослідження соціальних і етичних традицій Півдня. Він порівнював його кращі книжки із «Божественною комедією» й «Електрою». Не погоджувався письменник із твердженням О’Доннела, що він є учнем Натаніеля Готорна, адже Готорн в очах Фолкнера, як і Едгар По, як і Генрі Джеймс, стояв осібно від центральної літературної традиції Америки. «Це не американські письменники, – стверджував Фолкнер, – їх коріння в Європі, вони писали у традиції європейських майстрів. Вони не були американцями у тому сенсі, який я вкладаю у це слово, – не були корінними американськими письменниками, яких виплекала американська земля, як Вітмен, чи Марк Твен, чи Карл Сендберг» [10, с. 197].

У той час з’явилася ще одна помітна й актуальна досі робота – стаття Конрада Ейкена. Порівнюючи Фолкнера з Бальзаком, Ейкен стверджував, що ніхто в Америці тоді не володів романом як формою настільки, як цей, з першого погляду абсолютно «безформенний», письменник. А Ральф Томпсон стверджував, що у «Селищі» Фолкнер перевершив самого себе. Рецензент «Таймсу» порівняв Фолкнера із Шекспіром. Усі ці оцінки були тільки рекламою і не більше.

На ті часи, по суті, про «Селище» було сказано лише те, що «книга, безперечно, цікава, але про що вона, відомо лише Богу і, не виключено, Вільяму Фолкнеру». За твердженнями Анастасьєва, «у цьому романі автор, зберігаючи природно вироблену манеру, віддаючи належне і тлу, і символіці, чіткіше, ніж раніше, заявив про себе як романіст соціальний. Він налагоджує смислові зв’язки, шукає історичне пояснення, фіксує події

у часі, вдивляється в обличчя людей крізь призму конкретної живої дійсності» [1, с. 184].

У «Селищі» письменник лишився вірним власній кардинальній ідеї – істині. «Істина – це добро і справедливість, головний закон, порушуючи який, не знаходиш собі спокою вночі, важко роздумуєш над тим, чи зробив те, що зробити було неможливо, і ти сам знаєш, що не варто було це робити. Ось яким є розуміння істини у моїй уяві, факт не має щодо неї ніякогісінького значення» [10, с. 274].

Це кардинальна фолкнерівська ідея, яку він, безперечно, підтримував і у «Селищі». І все-таки «факт» тут був у пошані. У всякому разі, автор уважав за необхідне спеціально повідомити редактора про те, що події четвертої книги роману розгортаються десь 1890 року. Тобто Громадянська війна закінчилася 25 років тому. Безперечно, і тут «факт» – не просто дата: недарма відлік часу ведеться від війни. Це рубіж, за яким усе стрімко покотилося сторчма. Занепала садиба Старого Француза, занедбаною стала величезна плантація, розпалася на маленькі ділянки, на цьому місці оселилися пришельці з різних міст. «Не було у них ні рабів, ні дорогих меблів Файфа і Чіппендейла, – та де там, якщо у них що і було, то переважно це можна було перенести на власних плечах, а часто так і було. Вони зайняли землю, понабудувували халуп на одну-дві кімнатки, причому до побілки справа не доходила, одружувалися між собою і плодили дітей та добудувували до своєї халупи клітку за кліткою, знову ж таки не думаючи про побілку, але на більше їх не вистачало. Їх спадкоємці все так само вирощували бавовну, а кукурудзу – біля підніжжя горбів, із зерна гнали віскі й продавали у потаємних місцях, якщо не випивали все самі» [8, с. 9].

Це були люди, що не мали аристократизму Сарторісів. Але і гніту забобонів у них не було. Вони прийшли сюди нічим не обтяжені, розраховувати можна було тільки на себе, саме тому вони і взялися за обробіток землі. Ці люди не були сентиментальними, але вони вмiли цінувати і любов до праці, і закон трудового товариства. Комусь із них таланило більше, комусь – менше, але ніхто не задирав носа. Таким і був Біл Варнер – новий господар Америки, що зумів у всій окрузі скупити землі, а що не купив, те взяв в оренду. Ця людина могла покепкувати з невдахи, навіть не погребувати заробити на людині, що не вмiла господарювати, але у душі цей господар не мав пожадливісті.

Фолкнер загострює увагу читачів на незворотному характері падіння: з'являються Сноупси

і «розповзаються по всій окрузі, як пліснява по сиру, руйнують її традиції, знищують усе живе і те, що тишить око» [8, с. 14].

Все, що робить Сноупса всесильним – повна відсутність навіть натяку на ідеально-духовне. Стосовно всього людства він не добрий і не злий, лишень – чужий, інший, не із плоті і крові. Всі поняття, що мають в очах людей незалежну цінність, мають для нього виключно інструментальний характер. «Флем не мав уявлення про респектабельність, – описував Фолкнер ситуацію, що виникла вже у наступній частині трилогії, у «Місті» (“The Town”), – він і не знав, що такі поняття існують, але потім з'ясувалось, що респектабельність йому не потрібна. І тоді він зодягнув оту маску, але як тільки у ній відпаде потреба, він її зніме. Іншими словами, у нього є мета, якої необхідно досягнути. І заради цього він спокійно і безжалісно використовуватиме будь-які засоби. Знадобилася респектабельність – будь ласка, він буде респектабельним, знадобилася віра – він буде релігійним, потрібно знищити власну дружину – знищить. Знадобиться обманути дитину, дівчинку, він без найменших мук совісті піде і на це» [8, с. 14].

Творча історія трилогії доволі таки складна. Перші спогади про Сноупсів і навіть окремі, спеціально їм присвячені етюди з'явилися у книгах Фолкнера задовго до виходу у світ «Селища» (“The Hamlet”). Не всі характери, що вперше були окреслені, послідовно розроблялися у нього надалі, не всі колізії завершені. І все ж трилогія у своєму задумі та сюжетному розвитку є єдиним цілим. Така оцінка істориків літератури [2; 3; 4; 11].

Інтерлюдія у кінці другої частини «Селища», «<...> де зображено відвідини Флемом пекла і кінцева капітуляція перед ним самого Князя п'їтьми, Сатани, незважаючи на гумористичні нотки, означає занепад духу Ретліфа, його відступ перед Сноупсами. Роман закінчується від'їздом Флема у Джефферсон. Як резюмується у наступному томі трилогії, «він уже общипав догола і дядька Біла Варнера, і всю Французову Балку і повинен був шукати нове пасовисько» [8, с. 97].

Дія «Міста» розпочинається із першого літнього сезону Флема Сноупса у відвойованому у Ретліфа ресторанчику і завершується через вісімнадцять років самогубством Юлі й повним господарюванням Сноупса у Джеферсоні як президента Торгово-Земельного банку і просвітера баптистської церкви.

«Місто», як і «Селище», завершується торжеством Флема і поразкою його супротивників. Чарльз Маллісон висловлює спільну громад-

ську думку Джефферсона: «Тепер вони пробачили місіс Сноупс за те, що вона тяжко грішила вісімнадцять років поспіль <...> Якби вона не була такою великою грішницею перед Богом, то не дійшла би до такого, що потрібно закінчувати життя самогубством, аби лише її дочка не вважала матір розпусницею».

У своїх романах про Сноупсів Фолкнер окреслює визначення «сноупсизму» як комплексу агресивних руйнівних сил в американському житті. «Сноупсизм» у Фолкнера «вимальовується як приватна, накопичувальна діяльність, що керується лише (якщо вживати власний вираз Фолкнера) «моральним кодексом гієни». Загалом трилогія дозволяє читачам зробити висновок, що «сноупсизм» у своїх основних проявах – це американський капіталізм» [6, с. 16].

Критика «сноупсизму» у двох головних противників Флема, за всієї їхньої ненависті до нього, безмежної особистої чесності й доброї волі, не зачіпає основ «сноупсизму», не обіцяє перемоги.

Але сам Фолкнер надто далеко зайшов у боротьбі з цим явищем, аби лишитися на позиції своїх героїв. Він робить наступний крок і апелює до тих противників «сноупсизму», які вбачають його основи у головних суспільних відносинах і вимагають докорінної перебудови цих відносин для того, щоб раз і назавжди виключити «сноупсизм» із життя суспільства.

Трилогія В. Фолкнера, що стала його ідейно-творчим заповітом, не тільки дає широку і змістовну картину американської дійсності, але й за основними своїми тенденціями тяжіє до літературного критицизму.

Подібно до В. Фолкнера Вал. Шевчук не раз підкреслював, що у своєму прагненні побачити людину у людині, попри всі деформації в її свідомості, він дотримується переконання, що кожна людина – цілий світ, кожна людина самодостатня, і його письменницька місія – таку людину розуміти й любити.

Валерій Шевчук, як і Вільям Фолкнер, прагне творити таку художню структуру, яка жодною мірою не спрощує життя.

Як і у трилогії «Селище», «Місто», «Дім» В. Фолкнера, так і у «Стежці в траві» Вал. Шевчука простежуємо створення художнього світу з усіма її географічно-територіальними, буттєво-реальними, духовно-ментальними та ірраціональними вимірами.

Основний принцип, на якому базується універсальна картина світу у Фолкнера й у Шевчука, – це принцип висхідної лінії, – коли ціле твориться через часткове. З цього погляду можна

розглядати естетичну структуру погляду трилогії В. Фолкнера, де в основу закладені спостереження Ретліфа, Гевіна Стівена, Чарльза Маллісона «про природне джефферсонське право» та естетичну структуру, скажімо, тієї ж «Стежки в траві», як таку, що «тримається», за спостереженнями Романа Корогодського, на трьох «поверхах буття», а саме: екзистенційній сірості, з якої намагаються втекти батько і син Волошинські («Життя та пригоди Віталія Волошинського, писані ним самим»), кризі інтелігенції за умов тоталітарного режиму («Білецькі»), у «розквіті люмпенства, культивованого учорашніми селянами на ґрунті чужого їм за духом міського середовища з його розмитими морально-етичними нормами, що неминуче відчужує людину од предковічної природної сутності («П'ятий номер»). «А над усім – автор зі своїми розмислами, пластично-вишуканим мистецтвом образних структур та узагальнень» [5, с. 143].

З цих тематичних блоків або «частковостей», як, власне, і з окремих, названих вище творів, злитованих єдиною авторською концепцією саме за допомогою тих образних структур та узагальнень, і вибудовується архітектоніка трилогії про Сноупсів В. Фолкнера і житомирської саги Вал. Шевчука, та романна цілісність, епічний універсум, покликаний явити систему художнього світобачення письменників у всіх їхніх естетичних, філософських та стильових вимірах.

Ще один яскравий приклад творення цілісного, універсального через часткове – це вставні новели у трилогії В. Фолкнера, наприклад, «Крапчасті коні» (“Spotted Horses”) у «Домі»; або інсталяція у художню тканину повісті «Ілля Турчиновський» серії окремих оповідей-притч, об'єднаних спільною назвою «Мудрість предковічна» («Розум», «Воля», «Гординя», «Заздрість», «Отара», «Повстримність»), що у сукупності й утворюють ту мисленно-філософську конструкцію, на якій тримається ідейний стрижень твору, що теж є однією з Шевчуків притч. Тобто, окремі притчі про певні риси людської вдачі вибудовують повість-притчу про покликання людини у цьому світі, а повісті «Ілля Турчиновський», «Петро утеклий» та «Ліс людей», або «Чорна книга» Кириака Автомоновича Сатановського», складаючи триптих «Три листки за вікном», своєю чергою витворюють роман-притчу про вічні пошуки людиною істини та сенсу буття.

Трилогія «Селище», «Місто», «Дім» В. Фолкнера і роман «Стежка в траві» Вал. Шевчука за законами епічного роду написані в оповідній манері, однак неважко помітити, що їх створено за принципом монтажу: з окремих

сюжетних блоків, епізодів, сцен тощо вимальовується буттєве тло «нової реальності», змодельованої уявою автора. Прийом колажного насичення художньої фактури накладається на матрицю універсальної картини світу з її законами «руху» – від часткового до цілого, від окремого до загального.

Так само «працює» на творення універсальної картини світу й універсалізація ситуацій, тобто те, що відбувається у межах нафантазованого Йокнапатофського округу десь у північній частині штату Міссісіпі – у головному місті округу Джефферсоні й розташованому неподалік од містечка селищі Французова Балка та у локальній місцевості житомирської околиці художника Вал. Шевчука, що проектується у цілому як на американське, так і на українське суспільство. Знову ж таки – універсалізація Фолкнерових і Шевчукових героїв – і то мається на увазі не тільки те, що часом один герой об'єднує кілька творів, скажімо Сноупси Фолкнера. Не всі характери у Фолкнера, про які письменник заявив раніше, знайшли свій подальший літературний розвиток. Та все ж трилогія і в основному замислі, і у сюжетному розвитку являє собою єдине ціле.

У творчості В. Фолкнера і Вал. Шевчука можна окреслити ще одну спільність. Ідеться про сповідування обома прозаїками подібної концепції часу, витворювання через художньо-образні засоби схожої «фактури часу», яка й робить оту «нову реальність» об'ємною, стереоскопічною.

Л. Тарнашинська слушно зауважила, що «застосовуючи таку, умовно кажучи, фолкнерівську концепцію часу, а вірогідніше, паралельно

«вийшовши» на таке саме відчуття цієї філософської категорії, Валерій Шевчук, як і його американський попередник, уміло створює відчуття неперервності та об'ємності процесу життя: він розбиває хронологію часу, перемішуючи минуле з сучасним, що допомагає показати вплив минулого на сучасне, на відміну од, скажімо, Кнута Гамсуна, хронологічно послідовного у розвитку сюжетної лінії» [7, с. 97–98].

Часові зміщення, висвітлення тих самих явищ і подій у різних ракурсах породжують і ускладнену стилістику (це теж певною мірою єднає творчу манеру Шевчука з манерою Фолкнера. Подаючи одну й ту саму подію у сприйнятті різних героїв, прагнучи охопити однією фразою минуле й теперішнє, прозаїки вдаються до складних синтаксичних конструкцій), що сприяє витворенню бентежного, внутрішньо напруженого руху.

Висновки. Отже, провівши дане дослідження, можемо твердити, що Фолкнерів принцип мозаїчного письма, застосований і Шевчуком, дає змогу нескінченно дописувати картину світобудови, наближатися до цілого через часткове. Цьому сприяє і творення ефекту неперервності та об'ємності життя. Обидва прозаїки надають атмосфері епохи щільної духовної фактури, динаміки, стереоскопічності. Запропонований у статті компаративний підхід розширює можливості наукового вивчення текстів, особливостей моделювання, специфіки комбінування семіотичних та семантичних презентацій і взаємодій. А водночас відкриваються й перспективи подальших досліджень у плані принципу творення художніх творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Американська новела: збірник: пер. з англ. / упоряд. В. Оленева; передм. О. Зверева. К. Дніпро. 1976. 439 с.
2. Анастасьєв Н. А. Фолкнер: очерк творчества. М.: Худож. лит., 1976. 221 с.
3. Афанасьєв А. Ю. Великие писатели. М. АСТ: Астрель, 2002. 429 с.
4. Денисова Т. Н. Вільям Фолкнер, якого читати нелегко, а не читати не можна. Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 1997. № 12. С. 53–58.
5. Корогодський Р. Біля вічної ріки, або в пошуках внутрішньої людини (Валерій Шевчук). Дзвін. 1996. № 3. С. 135–155.
6. Сучасний український роман у контексті світової літератури: круглий стіл «Вітчизни» / Г. Вервес, Д. Затонський, К. Шахова та ін. Вітчизна. 1981. № 10. С. 146–165.
7. Тарнашинська Л. Ліпше бути ніким, ніж рабом: бесіда з Вал. Шевчуком. Дніпро. 1991. № 10. С. 69–79.
8. Фолкнер У. Собрание сочинений: в 6 т.: пер. с англ.. Т. 4: Поселок; Город: романы. М. Худож. Лит. 1987. 686 с.
9. Фолкнер У. Собрание сочинений: в 6 т.: пер. с англ. Т. 5: Особняк; Похитители: романы. М. Худож. лит. 1987. 655 с.
10. Фолкнер У. Статьи, речи, интервью, письма / Уильям Фолкнер; сост. А. Н. Николукин; пер. О. Сороки, Ю. Палиевской, С. Белова. М.: Радуга, 1985. 488 с.
11. Bleikasten A. The Ink of Melancholy: Faulkner's Novels from The Sound and the Fury to Light in August. Bloomington: Indiana University Press. 1990. 358 p.

ВЗАЄМОДІЯ КУЛЬТУР ПІД ЗНАКОМ «АКТИВНОГО РОМАНТИЗМУ»

THE INTERACTION OF CULTURES UNDER THE SIGN OF “ACTIVE ROMANTICISM”

Зимооря М.І.,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германських мов і перекладознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Зимооря І.М.,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

У статті актуалізовано науковий доробок Юрія Гуци-Венеліна в галузях порівняльного літературознавства, мовознавства, значення ідей ученого для розвитку болгаристики. Висвітлюється формування історичних поглядів науковця, а також розглядаються основні складові світосприйняття Юрія Гуци-Венеліна на основі аналізу його праць.

Ключові слова: науковий доробок Юрія Гуци-Венеліна, романтизм, болгаристика, взаємодія культур.

В статье актуализировано научное наследие Юрия Гуци-Венелина в области сравнительного литературоведения, языкознания, значение идей ученого для развития болгаристики. Освещается формирование исторических взглядов ученого, а также рассматриваются основные составляющие мировосприятия Юрия Гуци-Венелина на основе анализа его работ.

Ключевые слова: научное наследие Юрия Гуци-Венелина, романтизм, болгаристика, взаимодействие культур.

The article actualizes Yuriy Hutsa-Venelin's scientific contribution to the field of comparative literary studies, linguistics as well as the importance of the scholar's ideas for the development of bulgaristic. The article deals also with the formation of historical views of the scientist, considers the main components of his perception of the world on the basis of analysis of his works.

Key words: Yuriy Gutsa-Venelin's scientific heritage, romanticism, bulgaristic, interaction of cultures.

Постановка проблеми. Хвиля народного невдоволення, що прокотилася Європою в 20–50-ті роки XIX століття, винесла на своєму гребені «духовного бродіння» таке своєрідне суспільно-культурне явище, як романтизм. У річищі літературно-мистецьких пошуків, що були характерні для багатьох народів Східної, Центральної та Західної Європи й органічно пов'язувалися з ідеями соціального визволення та національного самовизначення, романтизм міцнів і розвивався як новий якісний етап культурного відродження всіх слов'янських народів і передусім тих, які не мали своєї державності. Бо ж вони були складниками системи організмів різних держав, зокрема Росії, Польщі, Австро-Угорщини, Німеччини, Туреччини тощо, й не мали однозначної можливості на вільний розвиток своїх духовних змагань. Хоча плоди тих устремлінь часом сягали помітних вершинних здобутків на рівні поодиноких творчих постатей, скажімо, в Україні та Білорусії – Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, Юрія Федьковича, Франца Богушевича, у Чехії та Словаччині – Вацлава Ганки, Яна Коллара, Павла Йозефа Шафарика, Людовита Штура, у Болгарії та Сербії – Петка

Славейкова, Христо Ботева, Вука Караджича, на землях лужицьких сербів – Яна Арношта Смолера та Яна Петра Йордана. Тож, осмислюючи загальнолюдські ідеали в розумінні гуманістичних засад, наприклад Гердера, Міцкевича, Коллара, Караджича, Шафарика, Шевченка, Шашкевича чи Йордана, а також у контексті визначальних жанрово-тематичних чинників тієї чи іншої національної культури, провідні носії романтизму спонукали до зародження й розвою розмаїтих видів художньої творчості, що безпосередньо або опосередковано пов'язується з літературною взаємодією та ширше – з благодійними впливами. В їхній основі – процес осмислення кращих надбань національного письменства, його критичного оцінювання, одне слово, рецепції визначальних творів певної літературної системи перш за все шляхом перекладу. Звідси випливає чи не найхарактерніша ознака «активного романтизму», «культурного авангарду» в багатьох слов'янських літературах, своєрідними збудниками яких були визначні представники національного відродження в Чехії та Словаччині Ян Коллар (1793–1852); «Дочка Слави», 1824; «Про слов'янську взаємність між слов'янськими племенами й

наріччями», 1836), Павел Йозеф Шафарик (1795–1861); «Історія слов'янської мови та літератури всіма говірками», 1826; «Слов'янська етнографія», 1824) та Франтішек Ладислав Челаковський (1799–1852; «Слов'янські народні пісні», т. 1, 1822; т. 2, 1825; т. 3, 1827). З цієї трійці зримо виділяється своєю конкретикою дослідницьких зацікавлень Україною, її історією, мовою, культурою загалом великий син словацького народу П.Й. Шафарик, якому Тарас Шевченко не випадково присвятив один зі своїх найбільш художньо довершених творів – поему «Сретик».

Слов'янські народи – у межах Австрійської монархії – переживали соціальне, національне та духовне відродження. Йдеться про складний процес кризи феодально-кріпосницьких начал і зародження капіталістичних відносин, становлення націй, посилення боротьби за збереження й збагачення рідної мови, власне, як одного з визначальних ідентифікаторів того чи іншого етносу на рівні окремого суб'єктного ядра, а звідси – видання літератури рідною мовою, розширення політичних прав. І все це тісно перепліталось з боротьбою за поліпшення становища селян, скасування панщини, наділення їх землею. Примітно, що саме з народного середовища виходила передова інтелігенція, яка активно включалася в громадсько-політичний рух, збагачуючи рідне письменство, історію та культуру, поширюючи освіту серед населення.

Численні уродженці Закарпаття поклали свої надії на Росію, на Слов'янський центр, що був створений при Російській академії наук. Окремі з них, шукаючи кращих умов для творчої праці, емігрували до Росії, збагативши її духовне прагнення вагомими ужинками в науці та культурі. Наприклад, Іван Орлай (1770–1829) став почесним членом Російської академії наук, Михайло Балудянський (1769–1847) – першим ректором Петербурзького університету, Андрій Дудрович (1782–1830) – ректором Харківського університету, Петро Лодій (1764–1829) – першим деканом філософського факультету Петербурзького університету. З Росією поєднав свою долю і Юрій Гуца, який ще в стінах Львівського університету прибрав собі нове прізвище – Венелін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літописі болгаристики як науки першої половини XIX століття визначне місце посідає уродженець села Тибава, що в Закарпатті, вчений-енциклопедист Юрій Гуца-Венелін. Сказати б для зачину, що своїми працями в галузі гуманітарних наук Ю.І. Гуца-Венелін збагатив наукову скарбницю болгарського та українського наро-

дів, піднявши на новий щабель стан вивчення їхньої історії, мови, фольклору та етнографії названих етносів. Життя та творчість Юрія Гуца-Венеліна привертало увагу багатьох дослідників. Інтерес до його спадщини виявляли тією чи іншою мірою В. Белінський, М. Чернишевський, Т. Шевченко, І. Франко, М. Драгоманов, В. Гнатюк, І. Свенціцький, В. Францев. Заслужують на увагу праці П. Безсонова, П. Лаврова, М. Луніна, Б. Белунова, І. Шишманова, Б. Ангелова, Г. Венедиктова, Л. Лаптевої, Н. Шумади. Особливо ґрунтовним є монографічне дослідження Тамари Байцури «Юрій Іванович Венелін» [2]. Важливо, що Тамара Байцура розглядає життя й творчість Юрія Гуца-Венеліна на тлі розвитку загальнослов'янських історичних тенденцій. Словацький дослідник критично осмислила все, що писали про вченого в XIX–XX століттях, використала чимало нових архівних матеріалів і створила стрункий і логічно побудований життєпис Юрія Гуца-Венеліна як ученого, якому судилося стати одним із творців порівняльного літературознавства. Однак осмислення його наукової спадщини й досі не має системного й цілісного характеру.

Постановка завдання. Мета статті полягає в спробі осмислити внесок Юрія Гуца-Венеліна в галузі порівняльного літературознавства, мовознавства, а також увиразнити значення ідей ученого для розвитку болгаристики.

Виклад основного матеріалу. Юрій Гуца, виходець із карпатської Верховини, пройшов складний шлях до вершин гуманітарних наук. Він народився в сім'ї священика 23 квітня 1802 року в селі Тибава, поблизу містечка Свалява. Завершив життєвий шлях одержимий носій науки 25 березня 1839 року в Москві. Батько майбутнього вченого – Іван Гуца – був парохом у селі Синевир, а відтак – у селі Студене Волівського району (нині – Міжгірський район), де й помер. Закінчивши початкову школу, Юрій Гуца продовжив навчання в гімназії та духовній семінарії в Ужгороді, а згодом – у ліцеї в Сату-Маре. Формування Юрія Гуца як вченого та громадського діяча припало на епоху, копи Карпатська Україна, як і сусідні землі, входила до складу тодішньої Австрійської монархії.

На життєвий шлях Юрія Гуца-Венеліна спричинив плідотворний вплив відомий педагог Іван Чургович (1791–1862), який упродовж 1818–1819 років був професором Ужгородської гімназії, у 1825–1857 роки – її директором. Цей факт аргументовано виокремила Тамара Байцура [1]. Треба врахувати, що Ужгород на початку

XIX століття був одним із важливих наукових центрів. Тут знаходилася одна з найбільших тоді бібліотека єпископа Андрія Бачинського (1732–1809), який виступав поборником духовних устремлень рідного народу, сприяв розвитку зв'язків із болгарами, сербами, чехами, словаками, поляками. У бібліотеці А. Бачинського нараховувалося близько дев'яти тисяч примірників книг, більше ніж половина з яких – стародруки українські та російські, першоджерела античної літератури. У книгозбірні були широко представлені друковані видання Києва, Львова, Праги, Відня, Кракова, Петербурга та інших екстериторіальних осередків культури слов'янських народів. Та чи не найкраще книгозбірня Андрія Бачинського, одного з чільних ієрархів Української Греко-Католицької Церкви, репрезентувала історичну галузь. Знайомство з нею стало вихідним моментом формування Юрія Гуци-Венеліна як славіста [7; 8].

Наступний важливий період життєвого шляху вченого, що зримо окреслив коло наукових інтересів, пов'язаний із навчанням у Сату-Марському ліцеї. Цей період його життя недостатньо засвідчений документами. У 1822–1823 роках був студентом Львівського університету, де утвердилися його славістичні вподобання. Згадки про нього збереглися в спогадах його двоюрідного брата Івана Молнара (1801–1872). Вони разом навчалися в Сату-Маре, а в 1823–1824 роках працювали в Кишинівській духовній семінарії, викладаючи латинську мову. Завдяки сприянню Івана Орлая та Петра Лодія обидва юнаки розпочали в 1825 році навчання на медичному факультеті Московського університету. До речі, після смерті Юрія Гуци-Венеліна Іван Молнар став одним із перших його біографів.

У спогадах Івана Молнара зазначається, що ще в 1821 році, навчаючись у Сату-Марському ліцеї, Юрій Гуци-Венелін захопився працями стародавніх авторів, перш за все, з питань історії та філософії. До того ж на розвиток його світоглядних позицій позитивно вплинули не тільки заняття, наприклад, в ліцеї з урахуванням докладного вивчення античної літератури, але й специфіка суспільного буття. Адже в Трансільванії в першій чверті XIX століття розгорталися помітні тенденції Просвітництва, що спричинило активне формування національної свідомості. У дунайських князівствах, як і в Трансільванії, проживало чимало емігрантів із-поміж балканських слов'ян – болгар, сербів, македонців. Особистісні контакти з ними спонукали Юрія Гуци-Венеліна до глибокого зацікавлення історією південнослов'янських народів. Та найбільше визначився він із дослід-

ницькими пошуками в Львівському університеті, а також під час подорожей землями південних районів Угорщини, Східного Семиграддя, Молдавії, коли він прибув – через Чернівці та Хотин – до Кишинева. Навчаючись на філософському факультеті Львівського університету, він мав змогу слухати лекції провідних тогочасних спеціалістів з історії, геології, фізики та філософії — професорів Г. Яхимовича, М. Нападевича, І. Поляка, Й. Мауса, А. Глойснера та інших. У Львові функціонували добірні бібліотеки з великими фондами античного й слов'янського письменства.

Уперше Юрій Гуци-Венелін зустрівся з болгарами в Кишиневі, де він цілком визначився зі славістичними студіями. Варто наголосити, що у 1825 році два уродженці Карпатської України – Юрій Гуци-Венелін та Іван Молнар – разом прибули до Москви. Вони упродовж 1825–1829 років успішно навчалися на лікувальному факультеті. Проте Юрій Гуци-Венелін залишився вірним первинним духовним устремлінням і плідно досліджував історію, мову, фольклор болгарського народу. Без сумніву, становлення Ю.І. Гуци-Венеліна як славіста відбувалося у Москві, а саме в атмосфері кінця 20–30-х років XIX століття, коли на передній план активно виступили О. Герцен, В. Белінський, І. Срезневський, М. Максимович, С. Аксаков, О. Маркевич, Г. Квітка-Основ'яненко. Юрій Гуци-Венелін, власне, завдяки Михайлу Погодіну та Ізмаїлу Срезневському налагодив плідні зв'язки з відомими вченими Болгарії, Росії, Чехії, Словаччини, Сербії та Хорватії.

На початку 30-х років із метою поглибленого вивчення історії південних слов'ян і, насамперед, болгарського народу, Юрій Гуци-Венелін здійснив подорож на Балкани, відвідав монастирські, церковні бібліотеки, вивчав болгарські архіви. Володіючи багатьма мовами (грецькою, німецькою, угорською, чеською, польською, болгарською, російською, латиною), він захопився писемними пам'ятками. Примітний його денник, записи якого сьогодні вважаються важливою сторінкою для літопису Болгарії, Волощини, Молдови. Заслуговують на увагу його зв'язки з багатьма діячами болгарської та румунської культур, зокрема з В. Априловим і Н. Палаузовим.

Коло наукових інтересів Юрія Гуци-Венеліна справді широке. Тут і питання походження східних слов'ян, історія Київської Русі, Галицької Русі, значення духовних досягнень бездержавних народів із проекцією на контекст суб'єктного виміру не слов'янського світу загалом, а кожного етносу

зокрема. Учений слушно критикував відому працю Миколи Карамзіна (1766–1826) «История государства Российского» (1818) за надмірне захоплення самодержавством. Учений закликав вивчати не історію самовладних царів, а насамперед історію народу, його культуру в широкому розумінні цього слова. Його заслугою можна вважати таку концептуальну засаду: у вивченні історичного минулого того чи іншого слов'янського народу є автохтонність. Визначальні спостереження вченого не втратили свого наукового значення та пізнавальної цінності, передусім стосовно болгаристики [9; 11].

Винятково важливим є ще один напрям у науковій спадщині Ю.І. Венеліна, який органічно пов'язується з історією західних слов'ян і балтійської гілки слов'янства. Його перу належать розробки, студії, на сторінках яких висвітлені складні питання походження та розселення західних слов'ян, їхньої боротьби за утворення держави. Йдеться про князівство Само та Велику Моравію, про поєднання історичної долі чехів і словаків, а також про основні етапи розвитку польських племен у їхніх зв'язках зі східними слов'янами. Дослідник аргументовано засуджував агресивні наїзди проти прибалтійських слов'ян, правильно оцінюючи рівень їхнього соціально-економічного та культурного розвитку. Автор праць, які опубліковані після його смерті, зокрема «Древние и нынешние славяне в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания» (М., 1841), не обійшов своєю увагою історію тих слов'янських племен, які проживали на півдні Австрійської імперії. Зокрема, йдеться про словенців, історію яких вчений поділив на кілька періодів. Доцільно підкреслити, що саме Юрій Гуца-Венелін уперше ввів у наукову літературу поняття «Словенія», власне, для території, яку населяють словенці. Щоправда, твердження вченого, ніби попередниками словенців були етруси, не можна вважати науково доведеним. Йому належить пріоритет у дослідженні багатьох питань слов'янознавства. До речі, в історії української словесності Ю. Гуца-Венелін посідає також помітне місце, зокрема як один із тих її представників, які обстоювали органічний зв'язок між етносом і його духовною скарбницею – мовою. Тому й не дивно, що вчений дійшов такого однозначного висновку: «Душа, гений народа выражаются и заключаются в его языке, сила мысли, сила его жизни проявляется в его произведениях. Начало нравов и привычек его так тесно сопряжено с происхождением и образова-

нием слов его, что ...языкопись, нравопись народа какого-либо составляют то целое, ту гармонию в условиях народной жизни, в которой только и можно открыть те действительные пружины народной деятельности, которые очень нередко избегают взоров самых строгих наблюдателей... Развитие народа или развитие его деятельности идет наравне с гибкостью или разительностью его языка» [5, с. 296–297].

Зіставлення тверджень Ю. Гуца-Венеліна як лінгвіста з ідеями, що панували в мовознавчій науці на рівні позицій провідних її репрезентантів у країнах Західної Європи, яскраво засвідчує такий факт. Дослідник був добре обізнаний із працями Й. Гердера («Про походження мови»), Ф. Шлегеля («Про мову й мудрість індійців»), Ф. Боппа («Про систему дієвідміни санскриту в порівнянні з системою дієвідміни грецької, латинської, перської та германської мов»). Детальне вивчення статті «Несколько слов о россиянах венгерских, и также одно слово Историческое о Православной Греко-Восточной Церкви в Венгрии» [10] дає можливість дійти такого висновку: досліднику були відомі й погляди В. Гумбольдта та Я. Грімма на мову, природу, характер і взаємозв'язок із народом як її носієм. «Величайшее качество народности, – наголошував учений, – есть язык. Заставьте итальянца забыть свой язык и знать один русский, он будет русским; отнимите у всей польской нации ее природный язык и дайте ей один немецкий, она будет, при всех своих польских обычаях и предрассудках, немецким племенем» [6, с. 11]. Як із так званої «кліматичної теорії» Вільгельма фон Гумбольдта випливає взаємопричинність між мовою та кліматичними умовами, так і в роздумах Юрія Гуца-Венеліна проступає ця залежність, зумовлюючи ті чи інші зміни мовного характеру.

Особливо значною постає спадщина Юрія Гуца-Венеліна стосовно болгаристики. Адже він видав першу книжку з історії болгарського народу, написав першу граматику болгарської мови, був одним із перших збирачів усної народної творчості болгар, видрукував перший збірник древніх історичних болгарських грамот. Підсумком його наукових пошуків справедливо вважається праця «Древние и нынешние Болгаре в отношении к Россиянам. Историко-критические изыскания» [4]. В основу цього широко задуманого багатопланового дослідження лягли численні першоджерела, наукові розвідки, об'єктивні спостереження над життям і побутом болгарського народу як правічного слов'янського племені. Славіст дійшов справедливого висновку: болгарі – не тюрки, як це помилково вважали вчені тієї епохи, а слов'яни.

Перший том відразу здобув позитивну оцінку в колах прогресивної громадськості, викликавши певний резонанс за кордоном, зокрема в Болгарії та Німеччині. Цікаво, що названою працею зацікавився відомий німецький професор Й. Райц, якому належить її переклад німецькою мовою. М. Погодін докладав зусиль до поширення названої праці уродженця Карпатської України, сприяючи здійсненню й перекладу італійською мовою. Успіх першотомника спричинився, власне, до надання Юрію Гуци-Венеліну Російською академією наук наукового відрядження до Болгарії, яке тривало від 18 квітня 1829 року до 12 листопада 1831 року.

Видатний славист-болгарист одним із перших вніс у науковий вжиток елемент зіставлення, який нині ми розглядаємо в типологічному порівнянні фактів і явищ. Цей підхід Юрія Гуци-Венеліна до оцінювання минулого слов'янських народів підтримав видатний знавець Болгарії Михайло Драгоманов (1841–1895), який доводився тестем проф. Івана Шишманова (1862–1928), посла Болгарії в Україні в 1918–1919 роках. Він підкреслював значимість синтезу одиничного та загального в контексті міжслов'янських культурних взаємин, що використовував Юрій Гуца-Венелін. Ідеться про широкий спектр вивчення цих взаємин загалом і передусім про літопис українсько-болгарських зв'язків. Закономірними проступають у його працях різні паралелі, наприклад в історії прибалтійського слов'янства (загрів, ободритів, лютичів, поморян), альпійських словенів, а також у пов'язанні питань походження Карпатської та Галицької Русі, південної частини України в межах Російської імперії, українського правопису та народнопоетичної творчості українського народу. Вчений виявив живий інтерес до історії України в контексті її зв'язків з іншими слов'янськими народами. У цьому зв'язку треба підкреслити ґрунтовність таких його цінних праць, як «Волохо-болгарські чи дако-слов'янські грамоти», «Грамматика сучасної болгарської говірки», «Про зародження нової болгарської літератури», «Нинішнє становище турецьких князівств, Молдавії, Валахії і Російської Бесарабської області» тощо.

Дослідження Ю. Гуци-Венеліна – це помітний вклад у науку. Зокрема, високу оцінку публікації «О характере народных песен у славян Задунайских» (1835), дав В. Белінський: «...Мы признаем сочинение г. Венелина приятным явлением в нашей литературе, достойным прочтения людей мыслящих, и уверен, что Венелин примет наше откровенное мнение как о достоинствах,

так и о недостатках его статьи за доказательство нашего к нему уважения» [3, с. 67–68]. Незабаром у журналі «Московский наблюдатель», а потім і окремим виданням вийшла праця «О зародыше новой болгарской литературы». Вона із захопленням була сприйнята як у Болгарії, так і в Росії. Слово, за Франковим визначенням, «батька російської критики», звісно, важило не тільки для наукових кіл Росії, але й зарубіжних слов'янських і низки західноєвропейських країн. Його численні дослідницькі студії публікували популярні російськомовні періодичні видання, що поширювалися далеко за межами Російської імперії, а саме: «Московский вестник», «Москвитянка», «Московский телеграф», «Вестник Европы», «Москва», «Сын отечества», «Отечественные записки».

Безперечний факт, що праці Юрія Гуци-Венеліна справили помітний вплив на видатних діячів болгарського відродження, передусім Априлова, Стояновича, Раковського, Левського. Досить сказати, що його посмертну публікацію «Критические исследования об истории болгар...» (М., 1849) переклав болгарською мовою Ботю Петков, батько славетного поета Христо Ботева. Державотворчі змагання Болгарії Юрій Гуца-Венелін розглядав у контекстуальному річищі з іншими слов'янськими народами, зокрема з українським. Його увагу особливо привертала Запорозька Січ та її роль у долі Східної Європи. У зв'язку з історією України вчений розглядав і деякі аспекти історичного минулого Закарпаття та Галичини як складових частин східного слов'янства. Щоправда, з-під його пера не маємо суцільного викладу історії західноукраїнських земель. Важлива засада дослідника полягала в тому, що племена Галичини, Волині та Карпат мають спільне походження з іншими східнослов'янськими племенами. Слов'янські племена він поділяв із проекцією на ознаки наріччя так: північне – це центр російського народу; південне – українського (Поділля, Волинь, Київська, Полтавська, Чернігівська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії); західне – білоруського. Українці здавна населяли Галичину й Карпатську Русь, частину Трансильванії та Північної Угорщини. Вони тут жили задовго до приходу угорців. Це один із важливих наукових висновків, що характеризує Ю. Венеліна як слависта. Він справедливо зазначав, що населення Галичини та Закарпаття підпало під владу сусідніх народів.

Висновки. Болгарський народ шанує пам'ять Юрія Гуци-Венеліна, одного з фундаторів

болгарського національного та культурного відродження. На землі Болгарії щороку відбуваються торжества, присвячені видатному синові України. Вони – красномовне підтвердження непроминальності пророчих слів, які були викар-

бувані російською мовою на пам'ятнику, спорудженому йому в Москві 1841 року: «Він перший нагадав світові про забуте, але колись славне й могутнє плем'я болгар і палко бажав бачити його відродження».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байцура Т. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века. Братислава, 1971. 230 с.
2. Байцура Т. Юрій Іванович Венелін. Братіслава, 1968. 308 с.
3. Белинский В. Статьи и рецензии. Основания русской грамматики. 1836–1838. Москва: И-во Академии наук СССР. Т. 2. 768 с.
4. Венелин Ю. Древние и нынешние Болгаре в отношении к Россиянам. Историко-критические изыскания. М., 1829. Т. 1. 256 с.
5. Венелин Ю. Древние и нынешние славяне в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания. Москва, 1841. Т. 2. С. 296–297.
6. Венелин Ю. Окружные жители Балтийского моря, то есть леты и славяне. М., 1847. 78 с.
7. Гранчак І., Зимомря М. Ю. Гуца-Венелін і слов'янський світ. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1992. 326 с.
8. Задорожний В., Зимомря М. Юрій Гуца-Венелін. До 200-річчя від дня народження. Ужгород, 2002. 208 с.
9. Райков Д. Юрий Венелин и българското възраждане. София, 1994. 210 с.
10. Свенцицкий И.С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. Львов, 1905. С. 86–106.
11. Ю.И. Венелин в Болгарском возрождении / Отв. ред. Г.К. Венедиктов. Москва, 1998. 205 с.

**ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПНІ УТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ
РОСІЇ, УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ КНИГИ-НАРИСУ АМЕРИКАНСЬКОГО
ПРОЗАЙКА ДЖОНА СТЕЙНБЕКА «РОСІЙСЬКИЙ ЩОДЕННИК»)**

**HETEROSTEREOTYPICAL FORMATIONS OF CONCEPTS
OF RUSSIA, UKRAINE AND GEORGIA IN PUBLICISTIC DISCOURSE
(BASED ON THE PUBLICISTIC SKETCH “A RUSSIAN JOURNAL”
BY AMERICAN PROSE WRITER JOHN STEINBECK)**

Ничко О.Я.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов*

Тернопільського національного економічного університету

У статті простежуються реконструйовані образи-концепти Росії, України та Грузії американцем-журналістом Джоном Стейнбеком. Внаслідок міжетнічної взаємодії досліджуються бачення ним-американцем моральних, розумових, фізичних і комунікативних якостей Іншого – інших національних груп – росіян, українців і грузинів. Свідомістю публіциста-журналіста вирисовуються найбільш самобутні риси іноспільнот, їхньої індивідуальності – етнічної свідомості Чужого. Узагальнюється етнічний портрет гетеростереотипів.

Ключові слова: концепт, образ-імідж, етнічний гетеростереотип, публіцистичність, етноспільнота, ментальне утворення, публіцистичний монолог, публіцистичний дискурс, антропостереотипичність, соціальна ситуація, між-етнічний контакт, автокомунікація, номен.

В статье прослеживаются реконструированные образы-концепты России, Украины и Грузии американцем-журналистом Джоном Стейнбеком. Вследствие межэтнического взаимодействия исследуются видение им-американцем моральных, умственных, физических и коммуникативных качеств Иного – других национальных групп – россиян, украинцев и грузин. Сознанием публициста-журналиста вырисовываются наиболее самобытные черты иносообществ, их индивидуальности – этнического сознания Чужого. Обобщается этнический портрет гетеростереотипов.

Ключевые слова: концепт, образ-имидж, этнический гетеростереотип, публицистичность, этносообщество, ментальное образование, публицистический монолог, публицистический дискурс, антропостереотипичность, социальная ситуация, межэтнический контакт, аутокоммуникация, номен.

In the article the reconstructed images of concepts of Russia, Ukraine and Georgia by the American journalist John Steinbeck are traced. As a result of inter-ethnic relations the author's genuine American vision of moral, mental, physical and communication skills of the Other – other ethnic groups – of the Russians, of the Ukrainians and of the Georgians are researched. The publicist's consciousness delineates the most distinguished features of the alien communities, their foreign ethnic identity and their ethnic conscience. The ethnic portrait of heterostereotypes is generalized.

Key words: concept, image, hetero-image, ethnic stereotype, publicistic style, ethnic community, mental formation, publicistic monologue, publicistic discourse, anthropostereotype, social situation, interethnic contact, auto communication, nomina.

Постановка проблеми. Уперше досліджуються образи-іміджі етнічно чужих народів, представників інших етносів, зокрема росіян, українців і грузинів, у творчій свідомості американського письменника Джона Стейнбека з перспективи утвердження ним етнічних гетеростереотипів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лауреатові Нобелівської премії присвячено сотні наукових досліджень світової науки, та жодне з них не розглядає його творчість через призму імагології як відбиття образів іншого у свідомості письменника, як письменникову рецепцію СВОГО та ЧУЖОГО, а його стейнбекова-авторська опозиція («Ми»-образ – автостереотип – «Вони»-образ – гетеростереотип).

Постановка завдання – відтворити авторський концепт росіян, українців і грузинів на основі публіцистичного монологу американського письменника «Російський щоденник», який дає багатий матеріал для досягнення поставленої мети. Стан дослідження проблеми в українській і зарубіжній науці підтверджує не лише актуальність цієї теми, але й її новизну. Для імагологічного дослідження гетеростереотипів росіянина, українця та грузина у творчій свідомості Стейнбека ми взяли фрагменти активно критикованої в колишньому СРСР книги “A Russian Journal” (1948) («Російський щоденник»), «правдивого, відвертого репортажу» [10], який знаменує заключну частину військової журналістики Стейнбека. Щоденник, як форма документалістики,

як жанр документальної літератури, своєрідне мистецтво узагальнення, виступає як обговорення певних суб'єктивних авторських критеріїв та оцінок... щоденним спостереженням за оточенням, раз і назавжди зафіксовані моменти життя... без домислень (К Танчин); реконструювати концепти Росії, України та Грузії в публіцистичному дискурсі Стейбека-журналіста, дослідити бачення ним стереотипних, прикметних рис росіян, українців і грузинів. «Російський щоденник» – це своєрідні мандрівні нотатки, з думками й оцінкою американським письменником поствоєнної Росії, України та Грузії, його співчуттям, співпереживанням і розумінням простого люду; вираженням суб'єктивним авторським фактором, цупким журналістським поглядом письменник зі своєрідною публіцистичністю схоплює кожну почуту та побачену деталь побутового життя цих слов'янських народів.

Виклад основного матеріалу. Російські лінгвісти (М. Піменова, О. Гришина, О. Орлова, О. Коптякова та інші) останнім часом популяризували наукові дослідження «країна, очима жителів іншої країни» (М. Химирець). Звісно, американський письменник, перед тим як вступити на російську землю, був наділений певними стереотипними уявленнями, а точніше – неймовірними чутками про Радянський Союз. Відомо, що етнічні стереотипи надзвичайно стійкі, але під впливом соціокультурних змін чужі народи та реальії їхнього життя оцінюються нами по-іншому, видозмінюються. Мовимо про поствоєнний період відвідин Джона Стейнбека Радянського Союзу.

Стейнбека умить захопив жвавий процес оновлення, відродження міста; привабили неозорі, безмежні простори поза столицею, славнозвісна велика територія повоєнної Росії. Концептуально та метафорично автор виражає реалістичний пейзаж цієї країни: «... земля лісів й вкраплених у них фермерських угідь, небілених хатинок по селах і яскраво жовтих скирт соломи» [10, с. 13]. З індивідуально-авторської розповіді дізнаємось, що своєрідний образ-концепт Москви постає поєднанням величі й простоти. Лінгвокогнітивно у свідомості автора російська столиця постає певним ментальним утворенням побачених реальій: «Це місто величних нових будівель і маленьких старих дерев'яних хатинок із вікнами, обрамленими дерев'яним мереживом, дивне, похмуре місто, сповнене характеру» [10, с. 33].

Автор, перебираючи на себе роль очевидця, доповідає як усе було насправді:

«Але, незважаючи на метушню й підготовку, люди на вулицях здавалися стомленими. Жінки

мало користувалися макіяжем або зовсім були без нього, отож і одяг був відповідним, але не дуже привабливим. Більшість чоловіків на вулицях були одягнуті у військове вбрання, але не служили в армії. Вони були демобілізовані, і мундири були єдиним одягом, який вони мали. На військовому вбранні не було пагонів, ні знаків розрізнення» [10, с. 19].

Росіяни вразили його своєю убогістю, простою та невибагливістю, «серйозністю», понурими головами, надмірною квапливістю на дорогах. Зрозуміло, адже під час будь-якого історичного потрясіння люди з бідних селянських родин важко зводилися на ноги, багато працювали. Але у народній творчості, у танцях, чулася розкутість, волевиявлення чисто народних традицій, здавалося, у них розкривалися протилежні буденній сумбурності веселі, життєрадісні сторони вільної слов'янської душі: «*Двоє російських солдатів танцювали неймовірно швидкий танець разом, притупуючи ногами й розмахуючи руками, справжній фронтовий танець. Голови у них були поголені, а чоботи виблискували глянцем. Вони шалено танцювали, червоне, зелене, голубе світло спалахувало на танцмайданчику»* [10, с. 66–67]. Звісно, що така суворість і серйозність, особливо жінок і дівчат, пов'язана з «хвилею» моральності, принципами поведінки в країні, які не дозволяли жінкам поводитись екстравагантно, а скромно й просто, невибагливо. Хоча авторська автокомунікація виступає фрагментарно в щоденнику, набором щоденникових фрагментів, так-званим *іншим Я* (О. Матвеева) коло читачів завжди сприймає події як ціле, бачить між ними зв'язок.

Свій публіцистичний монолог письменник продовжує спогадами про інший вражаючий слов'янський народ – Україну. Перед очима письменника пройшла рівна, наче долоня, територія, на якій вилися річки й струмки, рівнина, без жодного пагорба й височини, низина, що простягалася до округлого безмежного горизонту: «*Величезна житниця Європи, століттями жадана земля, безкраї поля відкрилися перед нами, жовті від стиглої пшениці й жита...*» [10, с. 50]. Тож автор вдається до відомої цитації загальновідомого образу-концепту України, підкреслюючи *номен* (А. Колоколова), створений не ним, тобто використовує *чуже мовлення* в публіцистичному тексті. Ці так звані анонімні номінативні одиниці, на нашу думку, допомагають об'єктивувати бачення країни автором. Вочевидь, автором таких колективних висловлювань виступає сам народ, який говорить про свою країну, та письменники. Ампліфікаційно вживання таких *номенів* могли

служувати письменнику-публіцисту для підкріплення його власних спостережень, розширюючи при цьому новими уявленнями автора про зображану країну, збагачуючи при цьому й світову публіцистичну картину.

Ведучи свій публіцистичний дискурс, спостережливим оком письменник не мінає незмінну частину української оселі – пасіку, поряд із садом, квітами, грядками овочів. Стейнбек мав нагоду познайомитися з пасічником, який проживав у невеличкому курені на лузі серед сотні вуликів, гордим трудівником, який багато років займався бджільництвом: *«Старий бородатий пасічник із бджолярськими сітками квапливо підійшов до нас. Ми надягнули їх і сховали руки в кишені. Бджоли сердито гуділи навколо нас. Старий бджоляр відкривав вулики і показував нам мед»* [10, с. 76]. Так письменник дізнався про ще один цілющий продукт українців, своєрідний український еліксир здоров'я – мед, яким щирий пасічник не забарився пригостити гостей: *«Тоді він повів нас до свого невеличкого куреня і закрив рядниною вхід, далі він нарізав великі скиби українського запашиного житнього хліба, помастивши його медом, дав нам скуштувати»* [10, с. 77].

Письменник-публіцист намагався заглибитись в етнічну самосвідомість українців, підкреслюючи їхні самотні риси. Гетеростереотипні образи та уявлення про цю самотню слов'янську націю Стейнбек презентує комплексно: заглиблюється в зовнішній вигляд представників цього народу, особливості способу життя та трудових контактів. Побувавши в гостях в одній українській родині, у могутній статури господаря він помітив відмітку війни. Властивість гетеростереотипів – *антропостереотипичність* (О. Корнієнко), тобто обумовленість стереотипу зовнішнім виглядом індивіда, була спостережена автором-публіцистом: *«Господар – чоловік біля п'ятдесяти років, з високими вилицями, світлим волоссям, і глибоко посадженими голубими очима. Він був одягнений у гімнастюрку, підперезану широким партизанським ременем. Його перекошене обличчя свідчило про важке поранення»* [10, с. 80]. Зовнішність несе в собі інформацію про етнічну приналежність суб'єкта. На рівні буденної свідомості зовнішній вигляд представника іноспільноти пов'язаний із психічними особливостями людини [3]. Тут помічаємо трансформацію етнічного стереотипу, зумовлену об'єктивною реальністю, а саме – поствоєнним станом. На основі цього створюється своєрідне міжетнічне спілкування, підкреслюються комунікативні та моральні якості українців.

Завдяки взаємній цікавості, за наявності атмосфери відкритості й довіри Стейнбек стає гостем за щедрим, багатим українським столом. Напрацювавшись за цілий день, українці з неабияким апетитом споживали їжу, відновлюючи сили для наступного трудодня. Бо славнозвісна українська гостинність, щедрість української душі зводиться до невтомних, затятих, невгамовних українських господинь, справжніх майстрів кухарського вміння, які, здається, клопочуться день і ніч, щоб догодити гостеві. Столи, як пригадує Стейнбек, були заставлені стравами. Він просто страждав від переїдання: *«Український борщ, який сам по собі є стравою, ретельно смажена яечня із салом, порізані свіжі помідори й огірки з кільцями цибулі, гарячі млинці із запашиного житнього борошна, мед, фрукти, ковбаси – усе відразу ставилося на стіл. А тоді господар наповнював склянки перцівою, горілкою настояною на перцеві, з насінням, що додавало їй аромату. І тоді він кликав до столу дружину і двох невісток, вдів його синів, що загинули на фронті. Далі він подав усім по склянці горілки»* [10, с. 81]. У післявоєнний час кожна українська родина не забувала пом'янути тих, кого втратила в час війни, що стало поствоєною, застільною традицією.

Описуючи своє перебування в гостях у знаменитій на все село кухарки «Мамочки», Стейнбек зазначає, що щедрість, гостинність, хлібосольність українців лилася аж через край, і ледве його тарілка наполовину спорожнялася, її вмить наповнювали до краю: *«Ми помирили від переїдання... Вона (Мамочка – О. Н.) нагодовувала нас до смерті»* Мамочка – одна з найкращих і найбільш відомих у всьому селі кухарок. Приготована нею їжа була незвичайною. Вечеря розпочалася зі склянки горілки, а на закуску подали солені огірки й домашній чорний хліб, а також український шашлик, який Мамочка дуже смачно зробила. Тут же стояла велика миска з помідорами, огірками та цибулею; подавалися маленькі смажені пиріжки з кислотою вишнею, які треба було поливати медом – національна страва. Ми пили парне молоко, чай і знову горілку. Ми об'їлися. Ми їли маленькі пиріжки з вишнею і медом, поки очі не полізли на лоба... [10, с. 97, 101]. Довгий стіл був заставлений їжею. О другій тридцять ранку нам запропонували таке: знову горілку в стаканах і солоні огірки, смажену рибу із сільського озера, маленькі смажені пиріжки, мед і чудовий картопляний суп. Ми вмирили від переїдання і недосипання... [10, с. 97, 101].

Тож Стейнбек зупинився на найбільш вражаючих, самотніх рисах національного характеру

українців. Під час таких міжетнічних контактів американський письменник виражає своє емоційно-оцінювальне ставлення до представників цієї етнічної групи. Письменник-публіцист-документаліст виніс із таких застільних розмов багато приказок, народних прикмет, серед яких йому сподобалися дві, які якраз і підкреслюють пристрасть українців смачно, ситно й поживно попоїсти. Американський письменник підтвердив своїм досвідом і двома українськими народними афоризмами певну стереотипну рису українця – “*heavy eater*” (той, хто багато їсть): «*Найкращий птах – ковбаса... Індик – не достатня птиця, для одного він трохи завеликий, але для двох – замалий*» [10, с. 65].

Країна, розташована на Кавказі, біля Чорного моря, вербалізовано виступала у свідомості Стенбека-журналіста як «*Магічна Грузія – неначе інший земний рай, з прекрасним кліматом, багатою землею і маленьким власним океанчиком*» [10, с. 144]. Марили нею повсюди – як у Росії, так і в Україні. Усі мріяли потрапити туди, щоб відновити сили та власне здоров'я.

Стереотипно та схематизовано про грузинів мовлять як про «*суперменів, знаменитих пиятик, відомих танцюристів, прекрасних музикантів, трударів і звісно ж коханців*» [10, с. 144]. Звичайно ж, у таких оціночних судженнях зафіксовані психологічні особливості та поведінка національної групи, моральні, розумові та фізичні якості, що виступають продуктом соціальної ситуації.

Відвідавши грузинську ферму, автор пробує окреслити особливості управління нею, яка нагадує відразу йому принцип управління американської корпорації. Тож, за спостереженнями Стейнбека, там є свій керівник, рада директорів і службовці. Робочі живуть у нових, чистих житлових будинках. У кожній родині своя квартира, а працюючі жінки можуть влаштувати дітей в дитячі ясла.

У місті Батумі – тропічному місті, місті пляжів і готелів, місті парків і затінених деревами вулиць – письменника-публіциста зацікавила плантація з вирощування чаю, яка, на його думку, нагадувала йому підприємство з вирощування чаю. Чайні сади та чайні фабрики вважаються однією з найбільш важливих галузей промисловості цього чарівного краю. Керівник був діловою людиною, за міркуваннями Стейнбека, справжній керівник філією американської компанії: «... Переважно обробляли землю чоловіки. А чай збирали жінки, завдяки їхнім рухливим пальцям. Жінки рухалися довгими рядами уздовж борозен; працюючи, вони співали, перегукувалися та виглядали дуже барвисто. Серед робітниць була дівчина, яка

отримала медаль у змаганні зі збору чаю, її руки носилися над чайними кущами з блискавичною швидкістю, вона збирала свіжі зелені листочки та складала їх у кошик. Темна зелень чайних кущів і кольоровий жіночий одяг нагадували дуже красиву картину на схилі пагорба. Біля підніжжя пагорба стояла вантажівка, на якому свіжозібраний чай відвозили на фабрику...» [10, с. 177].

Ось так зафіксувалися у свідомості автора-публіциста образи-гетеростереотипи грузинів унаслідок міжетнічного спілкування з ними: «... Ці приголомшливі грузини нам не рівня. Вони могли переїсти, перепити, перетанцювати й переспівати нас. У них вирували шалені веселоці італійців і фізична енергія бургундців. Тропічний клімат не применшує їхню життєздатність, а скоріше підсилює її. І ніщо нездатне зруйнувати їхню індивідуальність й волю...» [10, с. 183].

І тут Стейнбеку випала нагода побувати на застіллі грузинів, яке він спершу помилково уявляв простим перекусом із келихом вина: «*Двоє гарних дівчат вийшли з будинку з глечиками води. Вони полили воду на наші руки, щоб ми помили обличчя й руки. Дівчата простягли білі рушники, вишиті червоною ниткою, щоб ми витерли об них обличчя та руки. Ми увійшли в будинок. Проїшовши коридором, ми зайшли у велику кімнату. Кімната була обвішана тканими виробами яскравих кольорів; кілька моделей нагадали нам індійські попони. Підлога була вкрита циновою, яка нагадувала мексиканський плетений хідник. Довжина столу приголомшила нас. Він був довжиною близько чотирнадцяти футів і був нагромаджений їжею... Це, на мою думку, була єдина гостина, де подавали смажену курку на закуску і де кожна закуска складалася з половини курчати. Далі подали холодну варену курку, залиту смачним холодним сметанним зеленим соусом зі спеціями. А потім подавалися сирні палички, салати з помідорів й грузинські солені огірки. А за нею – соковите рагу з ягняти полите густим соусом. А згодом – топлений сільський сир. Стіл був завалений боханцями плоского грузинського житнього хліба, неначе фішки для гри в покер, а середина святкового столу була нагромаджена фруктами, виноградом, грушами та яблуками. І найстрашніше було те, що все це було дуже смачне, й нам кортіло спробувати всі ці нові смаки й відчути їхні аромати...*» [10, с. 179].

Стейнбек зацікавився особливістю частування грузинів, спробував тісно співіснувати з ними, поринув у їхню самотню традицію оголошення тостів. «*Нас познайомили із двадцятьма гостями, і ми сіли за стіл... Ось тут ми і зіткну-*

лися з труднощами. Якщо ми не хотіли їсти, нас заставляли це робити, якщо ж ми щось куштували, наші тарілки наповнювалися миттєво. Водночас гості передавали один одному графини місцевого вина, яке було надзвичайно насичене та смачне, легке й запашне, і воно, напевне, і врятувало нас. Опісля кількох чарок вина наш господар встав із-за столу, його дружина прийшла з кухні та стала поруч із ним, привабливої зовнішності чорноока жінка, з вольовим обличчям. Управитель ферми випив за наше здоров'я і за благополуччя Сполучених Штатів. Тоді він призначив свого найкращого товариша тамадою – майстра оголошувати тости. Далі ніхто тости не оголошував за столом. Якщо хтось із гостей бажав оголосити тост, він повинен був передати слово тамаді, якого обрали за майстерність оголошувати промови й тости. Це спрощувало гостям насолоду трапези... в кінці тосту розливалось вино і всі ставали із-за столу, торкаючись склянок один одного. Був також і досить тісний грузинський тост. Кожен чоловік, тримаючи склянку, зв'язував руку зі своїм сусідом і пив зі своєї склянки...» [10, с. 182]. Так автостереотипно ця етнічна спільнота підкреслила найбільш самобутні риси свого національного характеру.

Американський письменник-публіцист детально зупиняється на іншій особливості поведінки за столом, реальних характеристиках цієї етноспільноти: «Грузини, з якими ми познайомилися, поводяться неначе уельці. У застільній компанії, яка, скажімо, складається з десяти людей, семеро з яких обов'язково наділені співучим голосом. І за цим столом розпочався спів, чудовий хоровий спів. Вони співали пісні грузинських гірських пастухів і старі бойові пісні. Вони співали неначе професіонали, хоча ними не були. Тоді темп пошвавився, і двоє чоловіків взяли крісла та перевернули їх над колінами й почали барабанити по них. Так розпочались танці. Жінки вийшли з кухні та почали танцювати, а чоловіки вистрибнули зі столу й почали також танцювати. Вся музика складалася з хору чоловічих голосів і тарабанення дниц стільців і плескоту в долоні. Це була чудова танцювальна музика. Вони тан-

цювали традиційні грузинські танці. Іноді чоловіки танцювали на одинці. Іноді й жінки. А іноді танцювали в парах...» [10, с. 182].

Висновки. Отже, побувавши на слов'янській землі, оцінивши радянську російсько-українську повоевну дійсність, Стейнбек збагатив свій письменницький досвід «безпосереднього очевидця та спостерігача-експериментатора». Спілкуючись безпосередньо з простими людьми, відвідуючи колгоспи в повоевний період, він на власні очі побачив страшні воєнні збитки, руїни, людські жертви, адже багато людей, скалічених війною, стало інвалідами. Відсутність чоловічої половини населення давалася взнаки. Жінки виконували практично всю роботу – мужні, витривалі, повносили слов'янки, котрих Стейнбек наділяв істинними геройськими якостями. Москвичі видалися йому надто бюрократичними, стриманими, холоднокровними, поміркованими, яким навіювали свято вірити в те, що уряд є добрий, правильний, надійний і робить все на благо людям, і вони повинні підтримувати його, вірити в нього. Натомість, немов вирвавшись із всюдисущих лещат, він віднайшов відносний спокій серед блакитнооких, жвавих, моторних, життєрадісних українських трударів. Вони вразили його своєю відкритою посмішкою, своїм щирим і простосердечним сміхом, своєю аж через край гостинністю, господарністю, хазяйновитістю, оптимізмом, жартівливістю, миролюбивим і дружлюбним характером, енергійністю, бадьорістю духу, працелюбністю. Інша етнічна спільнота – грузини – темнооки, з циганською зовнішністю, з блискучими зубами та довгими носами правильної будови, чорним хвилястим волоссям – вольові кавалеристи та запеклі воїни, нація поетів, музикантів і танцюристів – краще вдягалися і виглядали краще, ніж сумбурні росіяни. Яскравий одяг грузин, жінки в кольорових косинках, чисті міста, неторкані війною будівлі неймовірно вразили публіциста. Життєдайна енергія та живучість, країна привілейована самою природою, магічна Грузія та її чарівне населення зосталась у свідомості американця-публіциста як один із найбагатших і найкрасивіших куточків земної кулі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колоколова А.О. Роль інтертекстуальних зв'язків у радянській публіцистичній номінації країн. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: «Філологія». 2010. № 901. Вип. 59. С. 173 – 179.
2. Коптякова Е.Е. Германия в национальных стереотипах русских и американцев. Политическая лингвистика. 2008. Вып. 1(24). С. 129–132. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/koptyakova-08.htm/>
3. Корнієнко О.М. Етностереотипи в міжетнічному спілкуванні/ Екзистенційні та комунікативні питання управління: мат. Міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Суми, 23–25 січня 2014 р.) / Відп. за вип.: О.М. Теліженко, В.М. Вандишев. Суми: СумДУ, 2014. Ч.1. С. 121–122.

4. Матвєєва О.О. Жанрова специфіка літературного щоденника. Літературознавчі обрії: праці молодих учених. Вип. 17. К.: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2009. С. 41–47 (0,5 др. арк.).
5. Пименова М.В. Концепт «УКРАИНА» (на матеріалі російських СМІ). Политическая лингвистика. 2007. Вып. 2 (22). С. 52–60. URL: <http://www.classes.ru/philology/pimenova-07.htm>
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Танчин К.Я. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06. «Теорія літератури». Тернопіль, 2005. 20 с.
8. Benson J. J. The True Adventures of John Steinbeck, Writer. New York: The Viking Press, 1984. 1038 p.
9. Fensch T. Steinbeck and Covici. The Story of a Friendship. Vermont: Paul S. Eriksson Middlebury, 1979. 248 p.
10. Steinbeck J. A Russian Journal. New York: Penguin books Inc., 1999. 212 p.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 4
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 16,28. Замов. № 1018/153. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.